

KULTŪROS BARAI

ISSN 0134-3106

2018 12

Kultūros ir meno mėnesinis žurnalas. eurozine.com, kulturosbarai.lt

Dante. „Rojus“ teatre Olimpico. Režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS

Italų in memoriam Eimuntui Nekrošiui skaitykite p. 26

Kultūros ir meno
žurnalas.
Eina nuo 1965 m.

Vyriausioji redaktorė
Laima KANOPKIENĖ 2 62 38 61

Rengia

Almantas SAMALAVIČIUS
(kultūrologija, architektūra) 2 62 38 61
Rūta GAIDAMAVIČIŪTĖ
(muzika) 2 62 38 61
Monika MEILUTYTĖ
(teatras) 8 614 12855
Tadas GINDRĖNAS
(dizaineris) 2 61 05 38
Romana RAČKAITYTĖ-ČEPAITIENĖ
(kompiuterinė) 2 61 05 38
Asta DEKSNYTĖ
(korektorė)
Irena ŽAGANEVIČIENĖ
(buhalterė) 2 62 31 04

Redakcinė kolegija

Alfredas BUMBLAUSKAS
Pietro U. DINI (Italija)
Stasys EIDRIGEVIIČIUS
Carl Henrik FREDRIKSSON (eurozine)
Vita GRUODYTĖ (Prancūzija)
Algis MICKŪNAS (JAV)
Aušra Marija SLUCKAITĖ-JURAŠIENĖ
Giedrius SUBAČIUS (JAV)
Antanas ŠILEIKA (Kanada)
Vyngantas VAREIKIS
Kazys VARNELIS jr. (JAV)

Redakcijos adresas

Latako g. 3, 01125 Vilnius
el. paštas: info@kulturosbarai.lt,
kulturosbarai@gmail.com
Faksas: 2 62 38 61

© Leidėjas – VšĮ „Kultūros barų“ leidykla. SL 101

Redakcija nereikalauja, kad spausdinamų
straipsnių mintys atitiktų jos nuomonę

Kultūros barai yra Eurozine the netmagazine
partneris. www.eurozine.com

KULTŪROS BARAI

Rūpesčiai ir lūkesčiai

Rimantas ŽELVYS. Aukštojo mokslo politika ir universitetų misija / 2

Vaidas JAUNIŠKIS. Muziejinė kultūra / 10

Problemos ir idėjos

Aleida ASSMANN. Teisė pamiršti – slenkanti kultūros revoliucija internete? / 15

Nuomonės apie nuomones

Paulius KUKIS. Lietuvoje darosi pavojingai nuobodu / 23

Kūryba ir kūrėjai

Italų *in memoriam* Eimuntui Nekrošiui / 26

Raimonda BITINAITĖ-ŠIRVINSKIENĖ. Teatrališki Jono Arčiausko kėslai ir ketinimai / 31

Laikas braižyti naujus žemėlapius, rašyti kitas teatro istorijas. *Su teatrologu Edgaru*

KLIVIŲ kalbasi Elvina BAUŽAITĖ / 33

Rasa MURAUŠKAITĖ. Gaidos intencijos ir tendencijos / 37

„Vertėjas paprastai yra atidžiausias konkrečios knygos skaitytojas“. *Su vertėja Rasa*

DRAZDAUSKIENE kalbasi Giedrė PRANAITYTĖ / 39

Choreografija pagal fortus. Su menininkais, kūrėjais „Žiemos sodą“, kalbasi Giedrė

ŠMITIENĖ / 42

Stasys MOSTAUSKIS. Vaizduotės pusiaudienis, arba Vakarykštės šventės aromatai / 45

Atkurtai Lietuvai 100

Algirdas GRIGARAVIČIUS. Patriarcho proveržis / 49

Varpų skambesys, pasakojantis valstybės istoriją. *Su Daliumi ABARIU kalbasi Aurimas*

ŠVEDAS / 51

Pažinti naujaip

Vitalijus DENIUŠAS. Dyv(an)o kelionė į karklų šalį / 59

Istorijos puslapiai

Mindaugas SEREČIKAS. Lietuvos istorikai apie karą ir visuomenę / 70

Grigorijus POTAŠENKO. Savasis Orientas Vilniuje ir kitur. *Šiuolaikinis lietuvių tautiškumas*

ir karaimai / 73

Praeities dabartis

Arnoldas PIROČKINAS. Optinės klaidos padaras. *Ne vien lietuvių kelis rašytojus paveikė*

bolševikų propaganda / 81

Apie knygas

Zita PIKELYTĖ. Pilietiškumą ugdanti Panevėžio kraštotyros muziejaus tradicija / 86

Almantas SAMALAVIČIUS. Ar (ir kaip) Europa įveiks tapatybės krizę? / 88

Visai nejuokingi skaitiniai

Kazys SAJA. Žiauriai laimingas / 92

Krescencija ŠURKUTĖ. Periskijų šou / 93

Viršelio 1 p.: Dante „Rojus“ teatre *Olimpico*. Režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS

4 p.: Jonas ARČIKAUSKAS. Parodos „Kėslai ir ketinimai“ fragmentas.

Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

AUKŠTOJO MOKSLO POLITIKA IR UNIVERSITETŲ MISIJA

Gyvename diletantizmo laikais. Informacijos griūtis ištrynė ribas tarp specialistų pasisakymų ir asmeninės piliečių reiškiamos nuomonės. Uždaroje visuomenėje viena iš reikšmingų individo savybių buvo gebėjimas gauti bent šiek tiek informacijos, o dabar bene svarbiausias yra gebėjimas atsirinkti informaciją iš tos gausybės, kuri kasdien liejasi iš įvairių informacijos kanalų. Kadangi informacijos sklaida seniai yra tapusi milžinišku verslu, tos griūties nepavyks nei išvengti, nei suvaldyti. Galima tik stengtis, kad išmoktume gyventi tokiais sąlygomis, prie kurių postsocialistinis mentalitetas, deja, dar nėra prisitaikęs. Buvome įpratę kritiškai vertinti ideologizuotus tekstus, tačiau straipsniais apie švietimą, kultūrą ar sveikatos apsaugą tikėjome, nes cenzūra su retomis išimtimis nepraleisdavo ne tik „ideologiškai žalingų“, bet ir mėgėjiškų, diletantiškų rašinių. Cenzūros nebėra, o perdėtas pasitikėjimas išlikęs. Ši problema – vienas iš bene rimčiausių iššūkių, su kuriais šiandien susiduria švietimas ne tik postsocialistinėje erdvėje, bet ir visur pasaulyje, nes menkai diferencijuotas informacijos srautas yra globalus reiškinys. Kad visuomenės nuomonė priklausoma nuo žiniasklaidos, kuriančios paralelinę realybę, – dar tik pusė bėdos. Blogiau, kad politikai, pataikaudami visuomenės nuomonei, žarsto populistinius pažadus, neretai priima sprendimus, prieštaraujančius logikai ir sveikam protui. Populizmas yra neatsiejamas diletantizmo palydovas.

Švietimo politika – sudėtingas visuomenės lūkesčių, interesų grupių spaudimo, ekonominės realybės ir

ideologinių valdžios nuostatų derinys. Tai tarsi sluoksniuotas pyragas, kurio sudedamosios dalys yra skirtingo svorio, dažnai net nelabai derančios tarpusavyje. Viršutinis pyrago sluoksnis – universitetinis aukštasis mokslas – nelabai gerai sukimba su žemesniais. Į jį primaišoma neaiškių ingredientų, o papuošimai – širdelės, rožytės – nevalgomi, nežinia kam skirti, net neaišku, ar tikrai galima laikyti juos papuošimais. Mokslu grįstoms žinioms šiame pyrage, deja, lieka vis mažiau vietos. Žvelgiant į praeitį, derėtų prisiminti, kad prie Lietuvos švietimo koncepcijos ištakų stovėjo Pedagogikos mokslinio tyrimo instituto mokslininkai. Koncepcija iki šiol minima geru žodžiu, nes buvo profesionaliai parengta, tačiau šiandien politikai ne tik vis labiau atsiriboja nuo akademinės erdvės – jie panaikino ir patį institutą. Tai gi mokslo žiniomis paremtus argumentus politinė valia baigia išstumti į užribį. Vis dėlto mokslininkams dar lieka keletas veiklos sričių, kurias apriboti demokratinėje visuomenėje sudėtinga. Jie gali analizuoti ir kritiškai vertinti tai, ką sugalvoja ir siekia įgyvendinti politikai. Pasinaudokime šia mums dar likusia galimybe ir kritiškai apžvelkime šiandieninę aukštojo mokslo politiką, apsiribodami universitetiniu aukštuoju mokslu. Pritaikę socialinių mokslų naudojamą CIPO (*context-input-process-output*) modelį, matysime, kad problemiški yra visi keturi šio modelio segmentai. Panagrinėkime šiuos probleminius klausimus:

- koks informacinis ir finansinis universitetinio aukštojo mokslo kontekstas;

- kaip studentai patenka į universitetus;
- kokie procesai vyksta universitetinėje erdvėje;
- kokio rezultato iš universitetų tikisi skirtingos interesų grupės.

Žiniasklaida jau ne vieną dešimtmetį pateikia gero kai daugiau neigiamos negu teigiamos informacijos apie universitetus ir jų veiklą. Prie neigiamo įvaizdžio prisideda ir kritiški politikų pasisakymai apie universitetinį aukštąjį mokslą (beje, kolegijoms tokia kritika paprastai netaikoma, tačiau tai atskiros analizės verta tema). Galima guostis nebent tuo, kad ši tendencija globali, apie tai rašo ir užsienio autoriai. Kritiškas universitetų vertinimas sustiprėjo, aukštajam mokslui tapus masiniu. Dažniausiai abejojama (reikia pripažinti, kad ne be pagrindo) universitetinio aukštojo mokslo kokybe. Juk dabar auditorijose atsiduria ir asmenys, kurie tais laikais, kai aukštasis mokslas buvo elitinis, universitetų slenksčio tikrai nebūtų peržengę. Tačiau tai, kad aukštasis mokslas tapo masinis, – tikrai ne universitetų „nuopelnas“, o globalių švietimo tendencijų ir nacionalinių vyriausybių vykdomos švietimo politikos pasekmė. Kritišką požiūrį sustiprina faktas, kad aukštasis mokslas yra labai brangus užsiėmimas, valstybiniai universitetai darosi vis sunkesnė našta nacionaliniam biudžetui. Aukštojo mokslo kritikai klausia, ar ne per didelė prabanga išlaikyti „dramblio kaulo“ bokšte užsidariusius akademikus, kurie tyrinėja tai, kas jiems patiems įdomu, tačiau vargu ar generuoja kokią nors apčiuopiamą investicinę grąžą. Viena iš tokios kritikos pasekmių – universitetai vis labiau skatinami imtis komercinės veiklos, kad bent iš dalies padengtų savo išlaikymo kaštus. Pramonės ir verslo atstovai savo ruožtu piktinasi, neva universitetai moko studentus pernelyg ilgai ir visai ne to, ko reikia darbo rinkai. Švietimo ekonomikos vadovėliuose atsirado terminas *overeducation* – perteklinis išsilavinimas. Verslininkai klausia, kam reikalingas universitetas, jei pakanka ir kolegijos. Pasak jų, tai tik lėšų švaistymas, beje, padidinantis ir darbo jėgos kaštus, nes aukštesnio išsilavinimo darbuotojai pageidauja ir didesnio atlyginimo.

Štai tokia neigiamame informaciniame kontekste gyvuoja universitetų bendruomenė. Dėl mokytojo

profesijos prestižo galų gale susirūpinta valstybės mastu, tačiau dėstytojo prestižas prisimenamas tik tada, kai susiduriama su akademinės etikos pažeidimais. Ar tikrai Lietuvos universitetai pernelyg brangiai kainuoja mokesčių mokėtojams? Palyginkime – visa iš nacionalinio biudžeto skiriama lėšų aukštojo mokslo sektoriui išlaikyti suma nesiekia nė pusės to, kiek suomiai skiria vien Helsinkio universitetui. Kai kalbama apie žemas mūsų universitetų vietas pasauliniuose reitinguose, pamirštama paminėti, kokiais biudžetais disponuoja universitetai, patenkantys į pirmąjį šių reitingų šimtuką. Kritikai turėtų žinoti, kad šiais laikais mokslo žinios nekuriamos, palinkus prie žvakės su žąsies plunksna rankoje. Pramonės ir verslo atstovų elgesys suprantamas, jie rūpinasi savo interesais, tačiau politikams derėtų turėti omenyje, kad universitetinis aukštasis mokslas skirtas tenkinti visos visuomenės, o ne kurios nors vienos interesų grupės reikmes.

Taigi bendrasis kontekstas nepalankus, bet nacionalinė švietimo politika nė neužsimena, ar (ir kaip) bandys jį keisti. Tiesa, pastebimai stengiamasi diegti pokyčius į kitus tris CIPPO modelio segmentus, apimančius indėlį, procesus ir rezultatus. Politikai pastaruoju metu ypač susidomėję stojimo į aukštąsias mokyklas tvarka. Nuspręsta „nuvainikuoti“ valstybinius brandos egzaminus, pagal kurių rezultatus priimama į aukštąsias mokyklas. Kol kas nuomonės šiuo klausimu išsiskiria. Vieni politikai siūlo papildyti dabar galiojančią tvarką, kiti linkę apskritai atmesti centralizuotą brandos egzaminų sistemą. Politikams, įpratusiems mąstyti kadencijomis – ketverių metų ciklais, – būdinga turėti trumpą atmintį. Prieš dvidešimt metų, kai buvo įvedama centralizuota brandos egzaminų sistema, daug diskutuota apie jos privalumus ir trūkumus. Šiandien senieji argumentai jau pamiršti, diskusija pradedama iš naujo. Su egzaminais susijusias problemą vertinant platesniame kontekste, derėtų prisiminti, kad tai ne mūsų išradimas. Centralizuotą brandos egzaminų modelį taiko beveik visa Rytų Europa, dalis Vakarų Europos šalių. Mūsų brandos egzaminų sistema buvo kuriama pagal Škotijos modelį. Ligšiolinė patirtis rodo, kad priešininimasis globalioms tendencijoms

tik sulėtina švietimo sistemos raidą, tačiau „išsišokėliams“ anksčiau ar vėliau vis tiek tenka prisitaikyti prie pagrindinės pasaulinio švietimo srovės (*mainstream*). Postsocialistinėse šalyse centralizuota brandos egzaminų sistema atsirado dėl keleto priežasčių:

- abejota mokyklinių vertinimų objektyvumu;
- siekta užkirsti kelią korupcijai;
- norėta išvengti dvigubo egzaminavimo (mokyklos baigimo ir stojamųjų egzaminų).

Ar po dvidešimties metų padidėjo pasitikėjimas mokykliniais vertinimais? Jeigu ne, tada metinius mokslėivių pažymius įtraukti į bendrą vertinimo sistemą labai pavojinga. Silpnesnės mokyklos, kad pritrauktų daugiau mokinių ir pakeltų savo prestižą, neatsispirs pagundai rašyti geresnius metinius pažymius savo ugdytiniais. Korupcija gerokai aktualesnė problema šalims, esančioms į Rytus nuo mūsų, tačiau pasinaudoti tarnybine padėtimi, siekiant pasipelnyti, nevengiama ir pas mus. Atsisakius centralizuotos brandos egzaminų sistemos, universitetams vėl teks rengti stojamuosius egzaminus. Centralizuota brandos egzaminų sistema turi savų trūkumų, specialistai juos puikiai žino, tačiau visiškai atsisakyti centralizuotų egzaminų rizikinga. Jų rezultatus papildyti kitais mokinių kompetencijos įrodymais būtų sveikintina, tačiau tokią reformą reikėtų labai gerai apgalvoti. Deja, kol kas rimtesnės mokslinės šios iniciatyvos analizės neteko matyti. Pirmąsias kiek labiau argumentuotas išvadas pateikė Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro (MOSTA) atstovai:

„Mokytojai gali pradėti jausti spaudimą iš mokinių ar jų tėvų rašyti geresnius pažymius, kadangi jie didele dalimi lems, ar mokinyš galės siekti aukštojo mokslo, ar ne. Spaudimą mokytojams gali daryti ir mokyklų administracija, norėdama įtikinti mokinių tėvams ir taip palaikyti gerus santykius su bendruomene, tikėdamasi į mokyklą pritraukti daugiau mokinių ir jų atnešamų mokinio krepšelio lėšų“, – teigia Studijų politikos ir karjeros analizės skyriaus vadovas Gintautas Jakštas.¹

Kai kuriuos svarbius universitetų gyvenimo aspektus, pavyzdžiui, nemokšišką studijų programų kryptių „karpymą“, sulaukusį net Konstitucinio Teismo

įsikišimo, institucinį aukštųjų mokyklų vertinimą ir akreditavimą bei kitas švietimo politikos iniciatyvas reikėtų aptarti atskirai. Šįsyk apsiribosiu tik universitetų tinklo problema. Per nepriklausomos Lietuvos gyvavimo laikotarpį po 1990 metų galima išskirti tris jo raidos etapus:

- visuotinė universitetizacija (1990–1999);
- universitetų plėtra (2000–2008);
- universitetų optimizavimas (2009–2018).

Daugiau kaip 400 metų Lietuva turėjo vieną universitetą. Tiesa, trumpą laiką 1940–1950 metais buvo susikūrę du universitetai – Vilniuje ir Kaune. 1989 metais vėl atsirado antras – atkurtas Vytauto Didžiojo universitetas Kaune. Šiandieninių reformatorių požiūriu, Lietuvos aukštojo mokslo sistema tuomet buvo turbūt ideali – du universitetai ir apie dešimt neuniversitetinių aukštojo mokslo įstaigų (institūtų ir akademijų). Tačiau 1990 m. prasidėjo visuotinė institutų ir akademijų universitetizacija. Institutai pervadinti universitetais, akademijos įgijo universitetinės aukštosios mokyklos statusą. Ar aukštojo mokslo raida galėjo būti kitokia, ar galėjome išsaugoti 1989 m. modelį, kuris, šių dienų akimis žiūrint, atrodo daug priimtinesnis? Mančiau, toks scenarijus vargiai tikėtinas. Universitetizacija – globali tendencija, tuo metu pasireiškusi daugelyje pasaulio šalių. 1992 m. per vieną naktį visi D. Britanijos politechnikos institutai tapo universitetais. Kitose Europos valstybėse atsirado *universities of applied sciences*, kurie vokiškai kalbančiose šalyse originalo kalba dažnai ir toliau vadinami tiesiog aukštosiomis mokyklomis – *hochschule*. Akademinei bendruomenė entuziastingai palaikė universitetizacijos idėją, nes tai reiškė aukštesnį jų *Alma Mater* statusą. Klaipėdos ir Šiaulių gyventojai, žinoma, irgi norėjo turėti savo universitetus. Taigi visuomenė šiuo klausimu laikėsi vieningos nuomonės.

Pasibaigus universitetizacijos procesui, iškilo kita problema – Lietuvoje neliko neuniversitetinio aukštojo mokslo sektoriaus. Šią spragą nutarta užkamšyti, aukštesniausias mokyklas pertvarkant į neuniversitetines aukštojo mokslo įstaigas – kolegijas. Kolegijų at-

siradimas buvo numatytas Lietuvos aukštojo mokslo Baltojoje knygoje, 2000 m. jas įteisino Aukštojo mokslo įstatymas. Pertvarka prasidėjo jau tais pačiais metais ir didelio pasipriešinimo nesulaukė – studentų skaičius kasmet didėjo, taigi net ir plėsdamiesi universitetai nebūtų galėję priimti visų norinčiųjų. Abu aukštojo mokslo sektoriai plėtojosi toliau. Plėtros pikas pasiektas 2008 m. – kolegijose studijavo 61 tūkstantis, o universitetuose – 149 tūkstančiai studentų. Nuo 2009 m. studentų skaičius dėl demografinių priežasčių ir emigracijos pradėjo mažėti ir mažėja iki šiol. 2017 m. kolegijose studijavo 36 tūkst., o universitetuose – 82 tūkst. studentų. Taigi per dešimtmetį universitetuose jų sumažėjo 45 proc. Prie plėtros įpratę universitetai susidūrė su nauju iššūkiu – kaip optimizuoti veiklą, sparčiai mažėjant studentų. Štai tada ir tapo aktuali universitetų jungimosi idėja. 2010 m. Kauno medicinos universitetas susijungė su Lietuvos veterinarijos akademija. Dabar planuojamų susijungimų mastas nepalyginamai didesnis, o pats procesas įgavęs keistą pavidalą, prieštaraujantį aukštojo mokslo logikai. Kodėl? Planų jungti universitetus būta ir anksčiau. Galima prisiminti bent keletą projektų, kuriuos finansavo ES fondai. Pinigai buvo „įsisavinti“, projektai padėti į stalčių ir pamiršti. Dabartinis variantas nė kiek neprimena ankstesnių projektų, paremtų bent jau tam tikra logika, siūlančių apjungti geografiškai artimus universitetus. Profesorius Algis Krupavičius primena:

„Vajus planuoti galimus universitetų jungimus buvo kilęs 2011 metais, kai Andriaus Kubiliaus vyriausybės sudaryta darbo grupė juodu ant balto surašė, kad universitetų iki 2017 metų liks du – po vieną Vilniuje ir Kaune (2016 m. konservatoriai visa tai į savo rinkimų programą persikėlė). Pagal šį „planą chuliganą“ jau iki 2012 metų pabaigos tuometinį Vilniaus pedagoginį reikėjo prijungti prie Vilniaus universiteto, o iki 2015 metų turėjo būti sujungtas Vilniaus Gedimino technikos ir Vilniaus universitetai. Finišas būtų vienas Vilniaus universitetas... Kaune iki 2012 metų pabaigos anų laikų Lietuvos kūno kultūros akademija turėjo būti prijungta prie Lietuvos sveikatos mokslų universiteto, VU Kauno humanitarinis fakultetas ir Vilniaus dailės akademijos

filialas – prie Vytauto Didžiojo universiteto, o Aleksandro Stulginskio universitetas prijungtas prie Kauno technologijos universiteto. Iki 2014 metų pabaigos sujungti LSMU ir VDU, o iki 2017 metų pabaigos – KTU ir VDU. Rezultatas – Kauno universitetas.“²

Pagal dabartinį planą, kuris jau irgi ne kartą keitėsi, turėtų būti jungiami universitetai, esantys skirtinguose miestuose, – Šiaulių universitetas prijungiamas prie Vilniaus universiteto, vilniškis Lietuvos edukologijos universitetas – prie Vytauto Didžiojo universiteto Kaune. Negana to, jungiami skirtingo pobūdžio universitetai, pavyzdžiui, prie *artes liberales* filosofiją propaguojančio Vytauto Didžiojo universiteto prijungiami specializuoti žemės ūkio ir pedagoginis universitetai. Ne mažiau įdomios bus ir Mykolo Romerio universiteto, plėtojančio socialinius mokslus, jungtuvės su Vilniaus Gedimino technikos universitetu, joms Vyriausybė jau pritarė. Nutarimo projekte rašoma: „reorganizacija siekiama, kad sostinėje šalia klasikinio Vilniaus universiteto veiktų technologinis universitetas su stipriu socialinių mokslų branduoliu.“³ Pasirodo, šalia klasikinio universiteto būtinas dar ir keistas socialinis-technologinis hibridas. Toliau dar gražiau: „Vyriausybė pritarė Vidaus reikalų ministerijos siūlymui papildyti nutarimą protokoliniu įrašu, kad po universitetų sujungimo būtų steigama Viešojo saugumo akademija.“⁴ Ar ne paprasčiau būtų Mykolo Romerio universitetą tiesiog pertvarkyti į Viešojo saugumo akademiją? Kodėl pasirinktas toks nelogiškas būdas? Į galvą ateina tik vienas galimas paaiškinimas – universitetų sujungimas kainuos milijonus, Viešosios akademijos steigimas – irgi. Ne veltui kilo konfliktas tarp Mykolo Romerio universiteto ir Vidaus reikalų ministerijos. Ministerija nori steigti naują struktūrą, o universitetas – paversti akademija savo padalinį. Kitaip sakant, konfliktas kilo dėl to, kam atiteks pertvarkai skirtos lėšos. Iš viso universitetų tinklo optimizavimui skiriama 123 mln. eurų, iš jų 106 mln. ES investicijų. Taigi atsiranda puiki proga „įsisavinti“ europinius pinigus.

Kaip universitetų raida vyko užsienyje, išgalėjus masiniam aukštajam mokslui? Suvienodinus pavadinimus, universitetai, žinoma, netapo lygiaverčiai, todėl vyko ir toliau vyksta aukštojo mokslo diversifikacija.

Galima išskirti bent trijų tipų universitetus:

- tyrimų universitetai;
- studijų arba specializuoti universitetai;
- paslaugų arba verslūs universitetai.

Universitetai, teikiantys prioritetą moksliniams tyrimams, – tai „aukščiausioji lyga“. Jie stengiasi pritraukti geriausius mokslininkus ir yra universitetų reitingų lyderiai. Aštuoni didžiausią prestižą turintys tyrimų universitetai Jungtinėse Amerikos Valstijose yra susibūrę į „gebenės lygą“ (*ivy league*). Europos tyrimų universitetų lygai šiuo metu priklauso dvidešimt trys nariai. Neretai tyrimų universitetai apsiriboja tik antrosios ir trečiosios pakopos studijomis.

Pagrindinis studijų universitetų tikslas yra aukštos kvalifikacijos specialistų rengimas ir darbo rinkos poreikių tenkinimas. Būdingas pavyzdys – specializuoti universitetai, rengiantys kurios nors srities specialistus. Paslaugų arba verslūs universitetai orientuojasi į klientų poreikių tenkinimą ir siūlo tas studijų programas, kurios turi didžiausią paklausą. Dažniausiai tai privatūs universitetai, siūlantys mokamas studijas. Tokio pobūdžio universitetai gali teikti ir kitas paslaugas, tokias kaip verslo inkubatorių kūrimas, mokamos konsultacijos, dalyvavimas komerciniuose projektuose, patalpų ir įrengimų nuoma ir kt. Klasifikaciją galima dar labiau detalizuoti, išskiriant, pavyzdžiui, regioninius universitetus, kurie tenkina jų aptarnaujamo regiono poreikius. Žinoma, ne tik regioniniai, bet ir dauguma kitų universitetų visas šias veiklos kryptis stengiasi suderinti, tačiau paprastai turi aiškiai apibrėžtą pagrindinę misiją. Ar diversifikacija galima to paties universiteto ribose? Toks variantas įmanomas, kai kurie didieji užsienio universitetai tokie ir yra, jie vadinami *multiversities*. Diversifikuotas universitetas labai didelis, skirtingas misijas įgyvendinantys jo padaliniai privalo būti struktūriškai atskirti. Be to, jiems taikomi skirtingi kokybės reikalavimai. Vieni padaliniai vertinami pagal mokslo rezultatus, kiti – pagal studentų skaičių ir jų paklausą darbo rinkoje, treči – pagal gaunamas pajamas.

Lietuvos universitetus sunkoka įsprausti į tokią klasifikaciją. Arčiausiai paslaugų universiteto mode-

lio yra privatūs universitetai ir Mykolo Romerio universitetas, kurį pagal ankstesnius universitetų tinklo pertvarkos planus net siūlyta privatizuoti. Sumenkus studentų, mokančių už studijas, skaičiui, apie tai jau nebekalbama. Į tyrimų universiteto statusą galėtų pretenduoti nebent Vilniaus universitetas, tačiau pedagogų rengimo perkėlimas į šį universitetą ir regioninio Šiaulių universiteto prijungimas akivaizdžiai kertasi su tyrimų universiteto vizija. Kitas potencialus pretendentas – Vytauto Didžiojo universitetas, – prisijungęs keletą specializuotų universitetų, vargu ar galės būti tinkamas kandidatas. Visos kitos Lietuvos aukštosios mokyklos – tai studijų universitetai, nors iš jų irgi reikalaujama mokslinių pasiekimų.

Taigi dabartinė Lietuvos universitetinio aukštojo mokslo sistema nėra diversifikuota. Švietimo politika skatina rasti universitetus-hibridus. Nuolatinis pinigų stygius verčia visus universitetus imtis komercinės veiklos. Paslaugų teikimas yra neišvengiama skurdžios universitetų kasdienybės dalis. Visos aukštosios mokyklos, išskyrus generolo Jono Žemaičio karo akademią, siūlo mokamas studijas, nepaisydamos nuolatinės kritikos, kad rengia specialistus, nereikalingus darbo rinkai. Kol studentai mokės už ekonomikos, teisės, vadybos ir kitas paklausias studijas, tol tokios programos bus siūlomos, neatsižvelgiant į darbo rinkos poreikius. Išorinio universitetų vertinimo sistema verčia visus universitetus vykdyti mokslinę veiklą, nors šiuo požiūriu skirtingų universitetų padėtis akivaizdžiai nelygiavertė. Kaip, pavyzdžiui, Vilniaus dailės akademija galėtų pagal mokslo pasiekimus prilygti Vilniaus universitetui? Deja, visiems taikomi vienodi kriterijai. Pramonės ir verslo atstovai akcentuoja kitą, jų manymu, pagrindinį universitetų vertinimo matą – ar jų parengti specialistai atitinka darbo rinkos poreikius. Šis kriterijus nepalankus tiek paslaugų, tiek tyrimų universitetams. Jei šį kriterijų suabsoliutintume, tektų uždaryti daugelį specialybių. Pavyzdžiui, kokia filosofų paklausa darbo rinkoje? Arba meno istorikų?

Taigi, susiklosčiusios aplinkybės neleido universitetinėms aukštosioms mokykloms išgryninti savo pagrindinės misijos, o dabartinis universitetų jungi-

mo eksperimentas palaidos bet kokią diversifikavimo galimybę. Turėsime galutinai susiformavusius universitetus-hibridus, kurie dėl palyginti nedidelio dydžio negalės diversifikuotis institucijos viduje. Nė vienas universitetas nepasieks tokių mokslinių tyrimų rezultatų, kad būtų plačiai pripažintas tarptautiniu mastu, nes jo darbuotojai ir toliau turės didelį paskaitų krūvį, o likusiu laiku rašys projektus, siekdami išlaikyti save ir savo *Alma Mater*. Į tyrimų universiteto statusą pretenduojanti aukštoji mokykla jokių tarptautinio lygio mokslininkų neprisikvies dėl mažų atlyginimų. Juk net ir tokios postkomunistinės šalys kaip Kazachija, negalinčios pasigirti aukštesniu gyvenimo lygiu, jau nekalbant apie Estiją, užsienio akademikams siūlo gero kai didesnius atlyginimus, negu įstengia Lietuva. Sunkiai besiverčiantys šalies universitetai ir toliau stengsis prisivilioti kuo daugiau studentų, mokančių už studijas, ignoruodami darbo rinkos poreikius ir atimdami duoną iš privačių aukštųjų mokyklų.

Taigi dabartinis, sunkiai logiškai paaiškinamas universitetų jungimo modelis yra dėsningas ilgalaikės aukštojo mokslo politikos rezultatas. Tokia politika nesiremia nei teorinėmis nuostatomis, nei moksliniais tyrimais ir yra tipiška diletantiško požiūrio apraška. Svariausias šios reformos šalininkų argumentas – „ir kitose šalyse vyksta universitetų jungimasis“. Taip, vyksta, tačiau kiekvienoje šalyje jis turi savo logiką. Kad apjungus universitetus pavyks sutaupyti lėšų, neverta net kalbėti – šis argumentas pernelyg silpnas, kad nusipelnėtų diskusijos. Kaip ir kada atsipirks 123 mln. eurų, kurie bus iššvaistyti betikslei reformai?

Ko tikimasi iš universitetų ir kokia universitetinio aukštojo mokslo vieta švietimo sistemoje? Daugiau kaip prieš dvidešimt metų Billas Readingsas rašė, kad iš tradicinės universiteto sampratos liko tiktai griuvėsiai, nes jis prarado savo kaip kultūros saugotojo ir skleidėjo vaidmenį.⁵ Kiek vėliau (2007) R. Smithas aptarė pagrindą postsocialistinių šalių nerimą dėl to, kad keičiasi pagrindinis universitetų tikslas. Autoriaus manymu, turėtume sąžiningai pripažinti, kad vietoj nacionalinės plėtros skatinimo, vyraujančia universitetų misija tampa tarnavimas ekonominiams

interesams ir specialistų rengimas.⁶ Galiausiai turėtume sutikti su ekonomisto, idėjų istoriko Sajay'aus Samuelio teiginiu (2017): „ryžtingai peržengtas slenkstis, skiriantis dvi universiteto sampratas. Pirmoji iš jų – tai nuostata, kad universitetas yra sociokultūrinis darinys, kuris tik netiesiogiai gali būti susijęs su ekonomika. Antroji – tai manymas, kad universitetas pirmiausia yra ekonominis darinys. Suprantama, abi sampratos prieštarauja viena kitai.“⁷ Sociokultūrinį švietimo modelį globaliu mastu iš tikrųjų laipsniškai keičia ekonominis modelis. Švietimas vis dažniau traktuojamas kaip institucija, aptarnaujanti ekonomikos sektorių. Be abejo, šis pokytis labiausiai palietė universitetinį aukštąjį mokslą. Ekonominį požiūrį tobulai reprezentuoja Mokslo ir studijų stebėsenos ir analizės centro (MOSTA) laikinasis vadovas Ramojus Reimeris. Viename iš interviu absolventus, dirbančius ne pagal specialybę, jis apibūdino taip:

„Žmogus sugaišo laiko, o įgytas išsilavinimas jam nesukūrė sąlygų deramai konkuruoti darbo rinkoje, gauti geresnį darbą. Juk aukštasis išsilavinimas turi suteikti didesnę pagreitį darbo rinkoje, palyginti su žmogumi, kuris tokio išsilavinimo neįgijęs. O valstybė, kuri sumokėjo už studijas, jei tai buvo finansuojama vieta universitete, nepatyrė naudos iš aukštąjį išsilavinimą įgijusio žmogaus, jei jis dirba darbą, kuriam reikia menkesnių įgūdžių. Toks žmogus nekuria didesnės pridėtinės vertės. Vadinas, valstybė sudegino savo pinigus. Kaip rodo MOSTA tyrimai, dažniausiai tokios grėsmės išskyla kalbant apie humanitarinių ar socialinių mokslų studijas.“⁸

Pasak aukštąjį mokslą stebinčios ir jį analizuojančios institucijos vadovo, studijuodamas universitete žmogus tiesiog gaišta laiką (įdomu, kokias veiklas vykdydamas jis laiko negaištu?). Mat studijų tikslas – įgyti didesnę pagreitį darbo rinkoje, kad galėtum deramai konkuruoti. Valstybė turi gauti naudos iš studentų – jie privalo sukurti didesnę pridėtinę vertę, kurios negavusi valstybė, pasirodo, tiesiog „sudegina“ savo pinigus. Dėl to kalčiausi, žinoma, humanitarinių ir socialinių mokslų atstovai. Nuosekliai laikantis tokios logikos, pagrindinė universitetų misija būtų pridėtinės vertės valstybei

kūrimas. Tiesa, MOSTA atstovas minėtame interviu sąmoningai ar nesąmoningai nutylėjo vieną svarbų dalyką, todėl padarė klaidinančią išvadą. Pagrindinis darbo rinkos žaidėjas šiandien yra anaip tol ne valstybė, bet privatus verslas. Statistikos duomenimis, 2016 m. viešajame (valstybės) sektoriuje buvo įdarbinta tik 28 proc. visų dirbančių asmenų. Taigi autorius pamiršo pridurti, kad studentai, dirbantys ne pagal specialybę, nesukuria pridėtinės vertės visų pirma verslui. Kodėl universitetai turėtų kurti jam pridėtinę vertę, taip ir lieka neaišku. Juk universitetus išlaiko ne verslas – didžiąją lėšų dalį valstybiniai universitetai gauna iš šalies biudžeto, užsidirba iš projektų ir mokamų paslaugų. Dar keisčiau, kad universitetinio aukštojo mokslo pertvarkos pagrindiniais ekspertais kviečiami pramonės ir verslo atstovai, kurie noriai to imasi, savo tiesiog pribloškiantį diletantizmą demonstruodami viešai. Tie jauni žmonės, kurie siekia aukštojo mokslo, visai pamirštami. Jų motyvai, kodėl stoja į universitetus, gali būti labai įvairūs. Turbūt ne visi studentai siekia įgyti „*didesnį pagreitį darbo rinkoje*“ ar kurti pridėtinę vertę pramonės, verslo magnatams. Galbūt jie studijuoja todėl, kad jiems įdomi jų pasirinktoji sritis ir jie nori tapti išsilavinusiais žmonėmis. Keista, bet kitoms auditorijoms vos ne tie patys švietimo administratoriai aiškina, esą šiuolaikinė darbo rinka kinta taip sparčiai, o jos poreikius numatyti taip sudėtinga, kad teks pakeisti ne vieną profesiją. Todėl svarbiausia yra įgyti bendrąsias kompetencijas, o toliau galima mokytis visą gyvenimą, nuolatos keliant turimą kvalifikaciją arba persikvalifikuojant.

Pagal ekonomistinę aukštojo mokslo sampratą nebelieka vietos socialinei ir kultūrinei universitetų misijai. Kas tada perims tokias tradicines švietimo funkcijas, kaip jaunosios kartos socializacija, kultūros vertybių perdavimas ir puoselėjimas, galiausiai, visuomenės lavinimas? Beje, pramonei, verslui nelabai rūpi ir mokslas, pagal kurio lygį dažniausiai reitinguojami ir finansuojami universitetai. Net ir taikomuosius tyrimus Lietuvoje privatus šaltiniai remia labai menkai. Taigi universitetai, verčiami ignoruoti savo socialinę ir kultūrinę paskirtį, patenka į savotiškai schizofre-

nišką situaciją. Verslui rūpi vien specialistų rengimas, nes mokslininkai teoretikai pridėtinės vertės nekuria. Vyriausybė universitetus vertina pagal mokslinės veiklos rezultatus, politikams rūpi šalies prestižas, todėl jie reikalauja aukštų vietų tarptautiniuose reitinguose. Universitetas yra paverstas dviejų ponų tarnu, tačiau nė vienas ponas nėra juo patenkintas, nes abiejų poreikiai patenkinami tik iš dalies.

Universitetų vieta švietimo sistemoje darosi vis neaiškesnė. Viena vertus, jie vis labiau tampa profesinio rengimo sistemos dalimi, išleidžia aukščiausios kvalifikacijos specialistus. Tačiau šiuo atžvilgiu jie bent jau iš dalies dubliuoja kolegijų misiją. Antra vertus, kadangi dauguma studentų ateina iš bendrojo ugdymo įstaigų, universitetai tarsi tęsia bendrąjį ugdymą. Laikui bėgant, retorika šiek tiek pasikeitė – anksčiau buvo sakoma, kad universitetai ugdo inteligentiją, nacionalinį elitą, prisideda prie išsilavinusios visuomenės kūrimo, o dabar kalbama apie bendrąsias kompetencijas. Diversifikuotas universitetinis sektorius į šiuos klausimus duotų gero-kai aiškesnį atsakymą, tačiau regime visiškai priešingą tendenciją. Viskas sumetama į vieną krūvą, tad ir toliau formuojami hibridiniai universitetai, turintys ir biudžetinės, ir viešosios, ir komercinės įstaigos bruožų. Pagal primestą misiją universitetai stengsis aprėpti viską, tačiau finansavimo ir atlyginimų lygis neleis nei pasiekti aukštų mokslinių rezultatų, nei pritraukti tarptautinio lygio mokslininkų į atsiliekančias sritis. Negausios prioritetinės mokslo sritys, kurių gyvastį vis dar palaiko europiniai pinigai, ko gero, išnyks, išsekus šiam finansavimo šaltiniui. Pramonės ir verslo atstovai drauge su MOSTA ir panašių institucijų ideologais stengsis universitetinį aukštąjį mokslą galutinai pajungti privataus verslo reikmėms. Universitetų, turinčių skirtingas pradines misijas, apjungimas šį procesą dar labiau paspartins. Taigi nėra jokių priežasčių universitetų ateitį vertinti optimistiškai.

Studijas užsienyje pasirinkę studentai dažnai aiškina, kad jų netenkina dėstytojų šalies universitetuose kokybė. Tačiau ši sąvoka tokia plati, kad po jos skėčiu galima sutalpinti beveik viską. Greičiausiai studentai turi omenyje visai kitką. Baigę užsienio universitetus, jie nebūtinai

įgyja „didesnį pagreitį darbo rinkoje“. Priešingai – po teisės studijų Nyderlanduose kažin ar lengvai rasite vietą Lietuvos teisinėje sistemoje. Studentus traukia galimybė pažinti platesnį socialinį, kultūrinį ir mokslinį kontekstą – pabendrauti su kitų tautybių studentais ir dėstytojais, įgyti multikultūrinio gyvenimo patirties, naudotis naujausiomis technologijomis, kuriomis aprūpintos auditorijos, ir galbūt sėkmingai daryti mokslinę karjerą. Taigi studijomis užsienyje jauni žmonės žavisi anaip tol ne dėl to, kad po jų gali pramonei ir verslui sukurti didesnę pridėtinę vertę, bet dėl visai kitų dalykų, kuriuos pas mus jau baigia sunaikinti diletantai, aukštajam mokslui taikantys komercinius principus. Be to, jaunimo galimybės studijuoti Lietuvos universitetuose kasmet vis labiau ribojamos. Profesorius Šarūnas Liekis primena: „per pastaruosius 10 metų studentų sumažėjo 40 procentų, kai visų Lietuvos gyventojų skaičius krito 7 procentais!“ Autorius pateikia naujausią itin iškalbingą diletantizmo pavyzdį:

„ŠMM, neatsižvelgdama į prognozes ir vadovaudamasi mistine valstybės poreikių analize, drastiškai pakeitė valstybės finansuojamų vietų paskirstymą tarp universitetų ir kolegijų, o taip pat ir tarp studijų krypčių. Nors pastarųjų metų statistika ir LAMA BPO atlikti modeliavimo rezultatai rodė, kaip pasiskirsto stojantieji, ŠMM parengė nutarimą, kuriuo 2300 valstybės finansuojamų vietų skaičių padidino kolegijose, toliau didino vietų skaičių inžinerijos bei technologijų moksloose ir mažino socialiniuose moksloose. Taigi, stojančiųjų į aukštąsias mokyklas balsas liko neišgirstas. Nuspręsta primygtinai, ribojant pasirinkimą, siūlyti technines, inžinerines specialybes, profesinį bakalaūrą, vadovaujantis prielaida, jog to šiandien reikia darbo rinkai. Mano manymu, taip eilinį kartą devaluota pati universitetinio išsilavinimo samprata – juk ne rengti siauros specializacijos amatininkus, o ugdyti laisvas, savarankiškas, plataus išsilavinimo asmenybes yra mūsų misija.“⁹

Šio voliuntaristinio sprendimo rezultatas – inžinerijos ir technologijos mokslų krypties grupėje universitetuose 460, kolegijose – net 3,5 tūkstančio valstybės finansuojamų studijų vietų liko tuščios! O į socialinių

mokslų atskiras kryptis buvo didžiuliai konkursai su 4–6 pretendентаis į vieną vietą. „Utopinis socialinis eksperimentas kurti technokratinę visuomenę ir apriboti pasirinkimo laisvę, neatsižvelgiant į pačios visuomenės ir studentų poreikius, dar kartą nepasiteisino“, – konstatuoja Liekis.

Kaip mėgsta sakyti jaunimas, „diletantizmas valdo“. Šiame kontekste pažadai, dalyti per rinkimus, kad bus suburta „specialistų“ vyriausybė, skamba daugiau negu juokingai. Kokių dar netikėtųjų iškrės tokie „specialistai“? ■

- ¹ ELTA (2018) MOSTA: priėmimo į aukštąsias mokyklas pokyčiai – drastiški ir nepalankūs berniukams. <https://www.delfi.lt/projektai/noriu-i-mokykla/mosta-priemimo-i-aukstasias-mokyklas-pokyciai-drastiski-ir-nepalankus-berniukams.d?id=79034491>
- ² Algis Krupavičius. (2016) Pasitikėjimo krizė, arba Trumpai apie universitetų „jungimų“ istoriją. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/nuomones/algis-krupavicius-pasitikejimo-krize-arba-trumpai-apie-universitetu-jungimu-istorija-18-730878>
- ³ Indrė Jurčenkaitė. (2018) Vyriausybė uždegė žalią šviesą MRU reorganizacijai. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/svietimas/vyriausybė-uzdege-zalia-sviesa-mru-reorganizacijai-233-1028650>
- ⁴ BNS (2018) Vyriausybė pritaria M. Romerio universiteto jungimui prie VGTU. <http://www.diena.lt/naujienos/vilnius/miesto-pulsas/vyriausybė-pritaria-m-romerio-universiteto-jungimui-prie-vgtu-880216>
- ⁵ Bill Readings. (1996) The University in Ruins. Cambridge: Harvard University Press.
- ⁶ R. Smith. (2007) Conceptions of University and the Demands of Contemporary Societies. In: Bridges, D. et al. (eds.) Higher Education and National Development. New York: Routledge, p. 30–39.
- ⁷ Apynasrus aukštajam mokslui laisvės vardu. Su Pensilvanijos valstybinio universiteto profesoriumi, ekonomistu ir idėjų istoriku Sajay'umi Samueliu kalbasi Almantas Samalavičius (2017). https://docs.google.com/viewer?url=http://www.kulturosbarai.lt/uploads/news/id120/KB_2017_10_WEB.pdf
- ⁸ Aida Murauskaitė. (2018) Bedė į aukštojo mokslo skaudulius, iš kurių privačiu kabanotis. <https://lietuvsdiena.lrytas.lt/aktualijos/2018/03/15/news/bede-i-aukstojo-mokslo-skaudulius-is-kuriu-privalu-kanotis-5068903/>
- ⁹ Šarūnas Liekis. (2018) ŠMM klaidų kaina – mokamos studijos. <https://www.delfi.lt/news/ringas/lit/sarunas-liekis-smm-klaidu-kaina-mokamos-studijos.d?id=79086161>

MUZIEJINĖ KULTŪRA*

Šis ruduo pažymėtas muziejų ženklų – Vilniuje atsiradė du privatūs muziejai, „Tartle“ ir „MO“. Retai kada taip būna, o iš esmės iki šiol niekada nebuvo ir kažin ar vėliau pasikartos. Vieną įkūrė advokatas, kitą – mokslininkas. Kiek žinau, tai nebuvo nei kokios grupuotės ar meno kuratoriaus įkalbinėjimų rezultatas, nei įnoringų žmonių įgeidis turėti savo žaisliukus, kol vyrai užsiima rimtais naftos, deimantų ar bent jau trąšų reikalais, kaip jiems ir pridera.

Į „Tartle“ muziejų galima patekti iš anksto užsiregistravus, jo puslapyje skelbiama, kad visuomenei jis bent kol kas nėra atviras. „MO“ greta parodos žada ir jau plėtoja įvairias interaktyvias edukacines veiklas, pradedant nuo atidarymo fiestos mankštų, tęsiant emocinio intelekto lavinimo pratybomis. Paveikslai kabo tarsi ramiai, bet Leono Lino Katino darbuose lankytojai gali pakeisti pienės – jas išimti ir perdėti, arba įmerkia pirštą į pieną, kuriame murkdosi Jurga Barilaitė.

Kaip šie muziejai veiks toliau, kaip jiems seksis pritraukti publiką? Klausimas anaipol ne vien jiems patiems. Nors labai gajus ir net suprantamas būtų požiūris – milijonieriai įkūrė ir tarsi žino, čia ne mūsų reikalas. Bet iš tikrųjų tos jų problemos yra ir mūsų. Nes jie disponuoja keliolikos ar keliasdešimties milijonų eurų turtu, o mes kasmet išleidžiame kultūrai po kelis šimtus milijonų

(šiemet Kultūros ministerija su kultūros ministro valdymo sritimi disponuoja, kiek pavyko rasti šaltiniuose, 277 mln. eurų). Taigi čia svarbios nuostatos.

O jas geriausiai apibendrina įvairios, beje, gana populiarios nuotraukos su muziejaus prižiūrėtojomis. Vyriausybė ir valdžia visada atlieka prižiūrėtojos vaidmenį – saugo eksponatus ir laiko žmones per atstumą nuo paveikslų, skulptūrų ar medinių ūkio rakandų, atitvėrę juos simboliu, bet vis dėlto riba. Kad kultūros neliestume rankomis, žvelgtume į ją pagarbiai, o ir jai neleidžiama mūsų „suteršti“. Taigi kultūros prieinamumas tiesiogine šio žodžio prasme, godotinas *access to culture* smarkiai apribojamas.

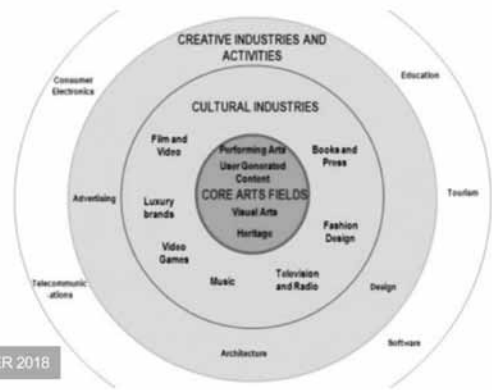
Nenoriu sumenkinti prižiūrėtojų profesijos, jų būna visur ir jie tikrai reikalingi. Čia svarbi pati muziejaus darbo samprata. Lietuvos nacionaliniame muziejuje eksponuojami aukštaičių trobos interjerai. Prisimenu juos nuo vaikystės, kai pirmąsyk įžengiau į tą muziejų. Neseniai užėjęs nustebau, kad jie tebeeksponuojami – gal kiek pakitę, bet ir tokie patys. Nemanau, kad tai toks Lietuvos kultūros faktas, kurio nebūtų galima pakeisti, išplėsti, kad galėtume į tą pirkį įeiti, pasėdėti, prisimatuoti. Istorikas Aurimas Švedas, trumpai pabuvęs Jono Žemaičio žeminėje, savo feisbuko paskyroje rašė: *„Penkios klaustrofobiškos ir todėl neįtikėtina prailgusios minutės po žeme karštą vasaros dieną, nuolat geliant uodams, kažkuria prasme davė man daugiau nei labai mokslingi kolegų tekstai apie partizanų karą.“*

Supratimas, kad kultūra nutolusi nuo gyvenimo, nekintanti, sakrali ir neliečiama, mums buvo skiepi-

* Parengta pagal pranešimą, skaitytą Nacionalinės kūrybinių ir kultūrinių industrijų asociacijos surengtame forume „Kultūra ir pinigai“ 2018 m. lapkričio 15 d.

jamas nuo mažens, tad kodėl reikėtų tikėtis kažkokių pokyčių? Legendiniame šių metų laiške ministrams (tai irgi būtų puikus eksponatas) svarbiausias iš jų, finansus prižiūrintis Vilius Šapoka siūlo mažinti lėšas Nacionaliniam muziejui. Galima tai suprasti ir kaip keršto akciją dėl tos nekeičiamos ekspozicijos, bet abejoju, ar dėl to. Labiau būčiau linkęs tikėti nuostata, kad valdžia nelaiko kultūros būtinybe, gyvybiškai svarbiu dalyku. Nemačius kitokių muziejų, nepatyrus, kaip jie bendrauja su auditorija, suprantamas noras neduoti tam, kuris atrodo nebūtinai, o gal ir tam, kuris nepelningas. Tačiau kai siūloma mažinti lėšas vos kiek daugiau kaip 2 mln. eurų disponuojančiam Spaudos, radijo ir televizijos rėmimo fondui, darosi nesuprantama. Nes tai reiškia, kad automatiškai mažinamos lėšos kultūros sklaidai ir jos populiarinimui, o išvertus į oficialią kalbą – šalies ideologijai, patriotiškumui, jos tapatumui ir viso to gynimui. Skamba garsiai, net patetiškai, tačiau taip atrodo tik iš inercijos – jei nesuvokiama esmė.

Tuo nenoriu pasakyti, kad negalima liesti kultūros – aš irgi siūlau griauti tas tvoreles tarp lankytojų ir eksponatų (žinoma, ten, kur galima). Bet reikia pagrįstai ir labai aiškiai nusistatyti, prie ko bus liečiamasi ir kodėl. Vis dėlto mane labiau stebina tai, kad po 20 ir net po 10 metų atsiduriame situacijoje, kai vėl būtina įrodinėti kultūros reikšmę. Tiesą sakant, jos reikšmė niekada ir nebuvo įsisąmoninta, tad vis pasitelkiamas ekonominis žodynas, „suprantamesnis“ ministrams. Įrodinėjama kūrybinių industrijų argumentais, kalbama apie kūrybinių klasių ir jų getų naudą, apeliuojama į pridėtinę vertę, meno ir mokslo klasterius... Pateikiami skaičiai ir formulės, susijusios su socialinės atskirties mažinimu ir *spilouveriais* (susiėkiančiais indais?) ar dar kokiomis nors moderniomis metodikomis. Instrumentai ir skaičiuoklės viskam puikiai tinka, jų reikia, bet dažniau tenka beviltiškai įrodinėti savaime aiškius dalykus, kurie ideologijų strategams, juo labiau biudžeto formuotojams, pasirodo, yra tiesiog nesuprantami. Kultūros žmonėms nesvetimas jausmas, kad kone kas ketverius metus jie verčiami tapti universiteto doktorantais, kurie į mokyklą atėjusiems pirmokams kantriai aiškina, kodėl kultūrą būtina remti, ką

11. OCTOBER 2018

EUROPEAN MANIFESTO ON SUPPORTING INNOVATION FOR CULTURAL AND CREATIVE SECTORS

ji apskritai reiškia šalies gyvenimui ir jos gyventojams.

Kodėl politikams tai nesuvokiama? Man regis, viską lemia toji muziejinė kultūros samprata – eksponatų rankomis neliesti. Kultūra jiems atrodo tolima, sveti-ma, neįdomi, nuobodė.

Tai sovietinis paveldas, išskyrus gana retus rezisten-cinius kultūros siekius ar bent jau garbingą individua-lią laikyseną, už kurią tuos menininkus prisimename ir gerbiame. Beje, tokį požiūrį sustiprina iš esmės kul-tūrinė – plačiąja šio žodžio prasme – pirmojo Nepri-klausomybės dešimtmečio kasdienybė. Sudėtinga lū-žio laikų politika, nešvarūs pirmieji milijonai, o ypač Aukščiausiosios Tarybos (mums svarbu, kad joje buvo nemažai kultūros asmenybių ir kultūringų žmonių) atsistatydinimas, buvo vieni iš svarbiausių postūmių, leidusių politikams važiuoti senais ne itin moralios po-litikos bėgiais, o kultūros žmones privertusių nusi-sukti nuo visuomeninio gyvenimo, taip neva išlaikant savo nepriklausomą laikyseną. Kultūra „susitraukė“ iki meno, kuris dažnai atrodė nesuprantamas, bet nesuprantantiems nebuvo aiškinamas, todėl pariteto principu pelnė prabangaus, tačiau nereikalingo da-lyko arba laisvalaikio pramogos etiketę. Iš esmės tai tęsiasi iki šiol, juo labiau kad paramos kultūrai skirs-tymas dažnai skatina gandus, esą pinigai duodami ne tiems ir ne už tai, kas vertinga, žodžiu, iš to kyla vien bėdos ir intrigos. Toks požiūris ne vien tęsia lietuvių

XX a. pradžios kaimiškosios prozos tradiciją, pagal kurią miestas, fabrikantai, o drauge ir inteligentai tapatinami su išnaudojimu, šaknų pakirtimu ir praradimu. Jis primena ir situacijas iš neblogai išmoktos XIX a. rusų literatūros, ypač Dostojevskio romanų nuostatas, kad kultūra – išimtinai dvasios menas, pasiekiamas per skausmą, o genijus visada vargingesnis už bažnyčios pelę. Visai nesvarbu, jeigu jis, įtikėjęs savo visagalybe, nuknekcino kokią nors senutę.

Nieko čia naujo, tačiau keista, kad ši tendencija ne tik nenyksta, bet ir nesilpnėja. Ją netgi nesąmoningai skatina patys kultūros kūrėjai. Mūsų laikais genijai išsikūrę geruose namuose prestižiniuose rajonuose, turi už ką pavalgyti, o pavažinėti gali ne prasčiau už Dostojevskį ar simbolistą Baltrušaitį, kurie už gerus honorarus, gaunamus iš teatro ir žurnalų, išmaišė visą Europą. Vis dėlto dažnas garsiai deklaruoja permanentinę kančią dėl kultūros žlugdymo. Jei Kultūros taryba nepatenkina kokios nors paraiškos, tai prilyginama Putino Rusijos cenzūrai, net represijoms. Jei pasektume informacijos kanalus, perverstume keletą savaitraščių, išvystume nemažai tekstų, suprantamų ar įdomių gal tik jų autoriams ir kolegoms. Užsukę į ŠMC, pasijustume esantys visiškai kvailiai, nes parodose pristatomas menas aiškinamas tik prijauciančiųjų ložės nariams, pateikiant nesuvokiamai surašytus kuratorių tekstus. Kultūros komentarai tapo pabodusiais dejavimais dėl visko apskritai, neįžvelgiant jokių pozityvių ženklų (šis pranešimas irgi tą iliustruoja). Komercinės televizijos per žinias apie kultūrą net neužsimena, o LRT vietoj kultūros naujienų dažniausiai pateikia tik būsimų renginių anonsus. Nes kultūra laikomas išimtinai menas. O tai reiškia, kad kultūra su jos uždirbamais pinigais visiškai nedalyvauja Lietuvos gyvenime. Atseit kultūra negeneruoja pajamų, nekuria pridėtinės vertės. Ji nėra socialinis veiksnys, nes nesprendžia nei bedarbių, nei migrantų problemų. Kultūra nekuria net šalies įvaizdžio, G taško reklama tėra nekultūringumo išraiška, o turizmas gali būti tik konferencinis. Tokia nuomonė vyrauja, nors visiems puikiai žinoma, kad kultūra didina ir BVP, ir šalies žinomumą, o įvairūs kultūros projektai įtraukia bedarbius, socialiai pažeidžiamus žmones ar jų vaikus. Reali migrantų inte-

gracija irgi prasideda pirmiausia nuo sąlyčio su kultūra. Menininkai, „Kūrybinių partnerystių“ projekto dalyviai, visoje Lietuvoje griauja nusistovėjusius mokymo, pirmiausia pačių mokytojų mąstymo, šablonus. O į kitas šalis, taigi ir į Lietuvą, dažniausiai vykstama būtent dėl kultūros, gamtos, laisvalaikio pramogų.

Mūsų šalies kultūros išskirtinė ypatybė yra ta, kad ji nepastebima, nors dalyvauja visur. Antras bruožas – politikams rūpi tik ta kultūros dalis, kuri priklauso valstybiniam sektoriui. Beje, „valstybininkus“ labiausiai pastebi ir verslininkai, nors to neabsoliutinu, nes kitus jau apibėgo Dalia Ibelhauptaitė. Šalies politikams, atrodo, net nėra žinoma, kad per 30 ir jau prieš 20 metų susiformavo antroji kultūros sistema – nevyriausybinis sektorius, dažnai veiklesnis, paslankesnis, efektyvesnis, dažniau pelnantis tarptautinius ir vietinius prizus, patraukliau pristatantis Lietuvą užsienyje. Deja, jis visiškai neveiklus, kai reikia minti takus į ministerijas, lankytis politikų vakarėliuose, prasimušti į masinio visuomenės informavimo priemones.

Vyriausybė rūpinasi pakelti atlyginimus valstybinių kultūros įstaigų darbuotojams, bet kartu nori padidinti mokesčius užsiimantiems individualia veikla, t. y. nevyriausybiniam kultūros sektoriui, – tai puikiausia atsainaus požiūrio į jį iliustracija... Biudžeto rodikliai – valstybiniam kultūros sektoriui tenka 277 mln., o nevyriausybiniams Kultūros rėmimo fondas išdalija vos 17 mln. Viešumon išlindus keletui neaiškios kilmės dokumentų, liudijančių, kad būtina imtis šalies kultūros įstaigų pertvarkos, o ministerija apie ją jau galvojanti, kyla didžiausias prevencinis triukšmas – gal išsigąs, nesiryš? Nes yra apėmusi ideali socialinė schizofrenija – norime klestėti kaip estai, bet neleidžiame nieko keisti. Estai viską pakeitė radikaliai, ir tai buvo tikrai skausminga, bet šiandien jie jaučia gerokai mažesnę įtampą tarp žodžių *kultūra* ir *pinigai*, o publikos susidomėjimas kultūra tiesiog stulbinantis. Teatrai pagal lankomumą atsilieka nuo muziejų, bet ir juose pernai apsilankė daugiau žiūrovų negu Estijoje esama gyventojų – 1, 2 mln. Deja, Lietuvos Vyriausybė vis nesiryžta meno bendruomenei atiduoti, pavyzdžiui, buvusio Klaipėdos policijos pastato ir bando ten sukišti teismus, nors jis netiko net

policijai, o šiandien yra dar labiau apleistas...

Šventa vieta tuščia nebūna, todėl viešojoje erdvėje apie kultūrą (patys neįsisąmonindami, kad apie ją) kalba ekonomistai, verslininkai, pramonininkai iš savo, dažnai kaip užsakovų, pozicijos. Nekeista, kad vienas iš svarbiausių leitmotyvų, lydėjęs, pavyzdžiui, universitetų pertvarką, buvo svarstymai, kaip rengti specialistus, tinkamus rinkai. Žvelgiama iš dabarties perspektyvos, tad logiškai akcentuojamas poreikis rengti informacinių technologijų specialistus. Bet niekas negali žinoti, kokių profesijų reikės net ir po penkerių metų, nebent remtųsi sunkiąja pramone ar tradicinėmis sritimis, nors kažin ar ateityje būtent jos bus reikalingiausios. 1989 ar 1990 m. irgi niekas nenujautė, kokios profesijos atsiras po penkerių metų (sufleruojau – vadybininkai, reklamos specialistai, *go go* šokėjos, tolimųjų reisų vairuotojai, turizmo sferos darbuotojai ir t. t.). Dabar, kai pasaulyje itin sparčiai keičiasi tiek technologinė, tiek mąstymo kryptis, pranašautojai bando papasakoti, ko reikės po 10–20 metų. Jie net nekalba apie meno, meno tyrėjų profesijas, apie humanitarus, kurių institutai jungiami, drastiškai paprastinami. Tą atspindi ir atlyginimai, demonstruojantys proletariato, darbininkų klasės diktatūrą. Nuostabiai atvirai tą išsakė buvęs parlamentaras Bronius Bradauskas: „*Mano nuomone, būtina su verslininkais bendrauti, būtina! O ne su kažkokiomis ten idėjomis. Iš idėjų sotus nebūsi.*“⁴¹ Ar galima įsivaizduoti didesnę atsilikimą ir puikesnį pavyzdį, demonstruojantį kioskų ekonomikos mąstyseną? Taip ir norisi šalia Bradausko pastatyti Billą Gatesą.

Viena pažangiausių pasaulyje žvalgybos tarnybų MI 6, pamačiusi filmą iš ciklo apie Džeimsą Bondą, atvyko pas jo kūrėjus, kad išsiaiškintų, ar tikrai ta povandeninė raketa gali taip greitai plukdyti žmogų. Negali, bet idėja galvose jau pasėta ir verčia apie tai mąstyti. Australų performeris Stellarcas implantavo sau į ranką dirbtinę ausį, o jos garso siuntimo ir priėmimo funkcijomis tuoj pat susidomėjo karinė pramonė. Stellarco sukurta veido išklotinė tapo svarbi žmonėms, gydomiems nuo sunkių nudegimų. Įvairiais menininkų sumanymais domisi mokslo laboratorijos,

jie kuria NASA bazėje, bendradarbiauja su Masačusetso technologijų institutu. Juk nežinia, kada kam kas nusišvies, nes menas turi drąsos nepaisyti dabarties taisyklių ir susitarimų. O taikomoji futurologija vis dažniau atsilieka net nuo horoskopų...

Šiandien pagaliau pripažinta, kad ne vien ekonomikos nuosmukis ir maži šalies atlyginimai yra svarbiausia didžiulės emigracijos priežastis – apklausose minimi darbuotojų ir darbdavių santykiai, bendra kultūrinė atmosfera. Santykius tarp žmonių gal irgi galima vadinti menu, bet pirmiausia tai kultūra. Ją reikia skirti nuo meno, tą aiškiai rodo Michaelio Haneke's ar Thomas'o Bernhardo niūrūs kūriniai apie austrus, kurie didžiujasi savo muzika ir daile, bet prezidentu neseniai išsirinko buvusį nacių karininką Kurtą Waldheimą.

Kultūra yra vienas iš pagrindinių tapatybės sandų. Sociologas Manuelis Castellsas ją mini greta gamtos, istorijos ir geografijos: „*Nuolat besikeičiančioje galios struktūroje [o toks ir yra mūsų pasaulis, – V. J.] tapatumai itin svarbūs, o sykiu ir galingi [...] jie įtvirtina galią kai kuriose socialinės struktūros srityse ir iš ten planuoja pasipriešinimo arba puolimo veiksmus informacinėje kovoje dėl kultūros kodų, konstruojančių elgesį, o sykiu ir naujas institucijas.*“⁴² Taigi tapatumai, suteikdami tam tikrą galią, leidžia pasirinkti tinkamą ateities strategiją. Tapatybė reiškiasi nuo ekonomikos, jos pačios kultūros iki socialinės sferos, o įvairūs susisiekiantys indai veikia tikrai ne vienoje uždaroje erdvėje. Todėl ir aukštojo mokslo reforma būtų kur kas efektyvesnė, jei, užuot bandžius instrumentiškai nustatyti, kas kada bus populiaru bei reikalinga, būtų galvojama, ko iš tikrųjų reikia visuomenės sveikatai užtikrinti. Tai nepralaimima partija, net „nesėkmės“ atveju turėtume išsilavinusius piliečius ir gerą kultūrinę aplinką, į kurią ateitų trokštami investuotojai. Antra vertus, kodėl norima orientuotis į kitus, o ne į save?

Taigi ką derėtų daryti, kad kultūra taptų svarbiausiu šalies koziriu, esminiu veiksmu lėšų dalybose, kad pagaliau įsisąmonintume kultūros reikšmę ir jos nekvėstionuotume?

Svarbiausia, manau, kad nesiliautume aiškinti ir kalbėti apie tai, kas atrodo savaime suprantama, tačiau

toli gražu ne visiems. Kultūrininkams tenka su tuo susitaikyti kaip su karma. Dar svarbiau – aiškinti populiariai. Tai nebūtų nusipiginiimas, jei parinktume deramą leksiką ir nekvailus aiškintojus. Blogiau už pigų kultūros populiarinimą, pasitelkiant popso „žvaigždes“, yra tik visiškas jos nepopuliarinimas. O gal net ir tai geriau. Nes banalus, kvailas ar nuobodus pasakojimas atgraso, suveikia pirmo sakinio taisyklė – po jo nesinori skaityti antro. Kultūros falšas pamatomas itin greitai. Todėl reikėtų ieškoti nestandartinių kelių, nors tai iš tikrųjų nėra lengva. Beje, ir čia nesame vieniši, jeigu tai guostų, – Europos Komisijos studijoje pabrėžiama: *„Kūrybinis sektorius puikiai perduoda kitų žmonių žinutes ir istorijas, bet kai pradeda kalbėti apie savo interesus, jo balsas stulbinamai silpnas.“*³

Grįžkime prie muziejų – jie jau seniai bando prisi-
taikyti prie tinklaveikos pasaulio. Gal kai ką galėtume
nusižiūrėti nuo tų, kurie iš esmės keičia santykį tiek su
prižiūrėtojais, tiek su eksponatais, t. y. su visa savo sis-
tema? Strateginis jų „persilaužimas“ įvyko prieš keletą
dešimtmečių – dabar, užuot konkuravę tarpusavyje, jie
telkiasi. Ne tik reklamuoja vieni kitus, bet ir keičiasi
ekspozicijomis, fondais. O tinkle ieško naujų skaitme-
ninių kelių.

Frankfurto knygų mugėje šiomet spalį organizacija
The Arts+ pristatė „Kultūros festivalio ateitį“ (*Future
of Culture Festival*). Įvairių tyrimų rezultatais pagrįsta
schema atskleidžia, kad menas daro poveikį ne tik kul-
tūrinėms ir kūrybinėms industrijoms, bet ir švietimui,
architektūrai, technologijoms, turizmui...

Tonya Nelson, Londono universiteto Muziejų ir ko-
lekcijų vadovė, toje pat mugėje pristatė jau esamus susi-
tarimus su kitais muziejais, kai nuo zoologijos kolekci-
jų⁴ keliauji iki meno, istorijos, archeologijos eksponatų
ir toliau. Mano užvakarykštė kelionė iš UCL meno mu-
ziejaus parodos „Nurodymai ir įtaka – moterys ir meno
edukacija“ tęsėsi į „Moteryų bibliotekos“ puslapį, priklausantį
Londono ekonomikos ir politikos mokslų mokyklai. Alternatyvi meno istorija nubloškė į BBC puslapį
su laidomis apie tai. Muziejai virsta hipertekstais, o jų
skaitytojai ir lankytojai – individualiais detektyvais, iš
kurių kiekvienas savaip narplioja užduotas mįsles.

Čia jau galima kalbėti apie kultūros ekologiją arba
apie valstybės ekosistemą. Kultūrai svarbios visos rū-
šys, net ir mažiausi egzemplioriai, nes jie pirmiausia
tampa auditorija, o vėliau sustiprina kultūros (ne vien
siaurąją šio žodžio prasme) kūrėjų grandį.

O jei grįžtume prie kasdieninių poreikių, – Ka-
nados gydytojai nuo šio rudens išrašo pacientams
siuntimus apsilankyti meno galerijose, muziejuose,
nes yra įsitikinę, kad kultūriniai įspūdžiai pagerina
psichinę savijautą.⁵ Britų gydytojai nuo 2023 m. irgi
žada rašyti „receptus“ į meno galerijas, kaip terapiją
skirti muzikos, šokio, dainavimo pamokas.⁶ Vadina-
si, tai nėra tik laisvalaikio ir prabangos užgaida, tai
tampa gyvybiškai (tiesiogine šio žodžio prasme) svar-
bu! Džiugu, kad apie meno ir sveikatos sąsajas Lietu-
voje irgi vis dažniau kalbama. Šiandien iš inercijos
norėtume klausti ne „kada tai atsitiks Lietuvoje“, bet
„ką turėtų būti baigęs žmogus, kad ryžtųsi tokiems
pokyčiams, kai taps sveikatos apsaugos ministru?“
Nesuprogramuosime – Kanados sveikatos ministrė
Ginette Petitpas Taylor, prieš tapdama politike, įgijo
socialinio darbo bakalaurą. ■

¹ LNK atstovas Tomas Bartininkas: apie nuolaidą Darbo partijos reklamai
žinau iš spaudos. Prieiga per internetą: [https://www.15min.lt/naujiena/ak-
tualu/lietuva/mg-baltic-byla-teismui-liudija-bronius-bradauskas-56-1057348](https://www.15min.lt/naujiena/ak-
tualu/lietuva/mg-baltic-byla-teismui-liudija-bronius-bradauskas-56-1057348)

² Manuel Castells. Tapatumo galia. Vilnius: Poligrafijos ir informatikos leidykla.
2006, p. 402.

³ *Mapping the Creative Value Chains*, study commissioned by the EU Com-
mission (DG EAC), 2017, p. 304. Prieiga per internetą: [https://publications.
europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4737f41d-45ac-11e7-aea8-
01aa75ed71a1/language-en](https://publications.
europa.eu/en/publication-detail/-/publication/4737f41d-45ac-11e7-aea8-
01aa75ed71a1/language-en)

⁴ <https://www.ucl.ac.uk/culture/grant-museum-zoology/about>

⁵ Canadian doctors to start prescribing MUSEUM visits in hope that cultural
trips will help patients battling mental health issues – prieiga per interne-
tą: [https://www.dailymail.co.uk/health/article-6320641/Canadian-doctors-
start-prescribing-MUSEUM.html](https://www.dailymail.co.uk/health/article-6320641/Canadian-doctors-
start-prescribing-MUSEUM.html)

⁶ British Doctors May Soon Prescribe Art, Music, Dance, Singing Lessons. Pri-
eiga per internetą: [https://www.smithsonianmag.com/smart-news/british-
doctors-may-soon-prescribe-art-music-dance-singing-lessons-180970750/](https://www.smithsonianmag.com/smart-news/british-
doctors-may-soon-prescribe-art-music-dance-singing-lessons-180970750/)

Aleida ASSMANN

TEISĖ PAMIRŠTI – SLENKANTI KULTŪROS REVOLIUCIJA INTERNETE?

Europos teismas Liuksemburge 2014 m. gegužės 13 d. priėmė sprendimą, kuris turės didelį tiek individualų, tiek kultūrinį poveikį. Tai gali būti traktuojama kaip žmonijos istorijos cenzūra. Čia kalbama apie duomenų apsaugos gairių 17-ąjį straipsnį – nuo šiol individai turi teisę reikalauti, kad internete būtų ištrinti su jais susiję duomenys, kurie kenkia asmeninei reputacijai ar karjerai, jei ši informacija nėra viešojo intereso objektas. Nuo šiol galima *Google* naršyklei tiesioginiu būdu pateikti prašymą, kad nepalankūs duomenys būtų ištrinti. Nors originaliame *Google* šaltinyje jie nebus ištrinami, tačiau nuoroda, pagal kurią sukuriama paieškos profilis, bus panaikinta. Jau pirmomis dienomis po to, kai buvo paskelbtas šis teismo sprendimas, *Google* gavo 40 000 paraiškų ištrinti duomenis, iš kurių kiekvieną, prieš apdorojant rankiniu būdu, turėjo patikrinti teisininkai.

Pretekstas Europos teismui priimti šį sprendimą buvo ispano Mario Gonzálezo skundas, kad laikraščio skelbimas, kuriame jis yra siejamas su priverstinėmis varžytynėmis, teršia jo kaip piliečio reputaciją. Nuo to įvykio buvo praėję 15 metų, pono Gonzálezo pajamos jau iš esmės pasikeitusios, tačiau ankstesnė informacija ir toliau buvo skelbiama internete. Svarstant šią bylą, teismui teko rinktis tarp teisės į asmeninių duomenų apsaugą ir visuomenės teisės gauti informaciją. Sprendžiant problemą paaiškėjo, kad, kai kalbama apie konkrečiam asmeniui nepalankius duomenis, informacijos amžiuje turi būti pasiektas kompromisas tarp viešumo ir privatumo, t. y. dviejų priešingų principų – informacijos *prieinamumo* ir *asmeniškumo*.

Atsiradus internetui, informacijos sklaida ir prieinamumas pasikeitė iš esmės. Anksčiau informacija buvo pasirenkama selektyviai, o šiandien, kalbant užaštrintai, visi turi prieigą prie visko. Išryškėjo teisinės spragos ir dideli duomenų, susijusių su privačiais asmenimis, apsaugos trūkumai. Socialiniuose tinkluose jau seniai apdorojami duomenys žmonių, kurie net nežino, kad jie šioje sistemoje jau yra, atsidūrę tinkle mechanškai, pavyzdžiui, kai siuntė nuotraukas. Dabar kiekvienas žino, kad grupės, kurios čia susidaro ir keičiasi informacija, niekada nėra uždaros, jos porėtos ir skylėtos kaip ir visas internetas. Kadangi kam nors nepalankios informacijos nepavyks taktiškai nutylėti, net susitarus ir detematizuojant, ieškoma kitų tarptautinių techninių užmaršties kontrolės strategijų. „Cenzūra“, kaip problemos sprendimas, demokratijai nepriimtina, tokios galimybės ji net nesvarsto. Įstatymas, apsunkinęs prieigą prie vaikų pornografijos internete, lėmė, kad tuometinei Šeimos, senjorų, moterų ir jaunimo reikalų ministrei Ursulai von der Leyen iškart prilipo pravardė „Cenzursula“. „Stasi 2.0“ – kita kovinė sąvoka, ginanti tinklo neutralumą ir skaitmenines piliečių teises nuo valstybės kišimosi.

Užmaršties internete problema ir kontrolės strategijos

Interneto dinamiką užtikrina nuorodų dauginimasis – hiperjungčių struktūra, reikalaujanti greitinti duomenų srautus ir plėsti infrastruktūrą. Tinklas griaua sienas, peršoka ribas ir kuria vis didesnę vis kompleksiškesnių sąryšių kiekį, tačiau tas augimas ne-

turi nei tikslo, nei formos. Tuo pat metu naujos išsaugojimo ir kaupimo technologijos skatina eksponentišką duomenų kiekio augimą. Paraleliai šis informacinis sprogimas reikalauja ir naujų technologijų, kurios padėtų sumažinti duomenų kiekį. Google, kaip to palies ta didžiausia naršyklė, jau įsteigė „trynimo tarybą“. Užmarštis internete tapo aktualia problema, kurią aptaria informatikai, teisininkai, sociologai ir duomenų apsaugos specialistai. Teisės mokslininkas ir informatikas Viktoras Mayeris-Schönebergeris savo knygoje, pavadintoje *Delete*, aptarė tikslingo duomenų trynimo internete būtinybę ir siūlė, kad automatinis neaktualių duomenų šalinimas būtų įdiegtas, jau programuojant informaciją.¹ Yra įsisteigusi ir bendrovė, pavadinta *x-pire*, sukūrusi „skaitmeninį trintuką“, naudojamą informacijos kodavimui užtikrinti. Užmarštis internete siekiama skirtingais būdais, pats populiariausias yra perrašymas, nes įrašant aktualizuotus duomenis, ankstesnė versija panaikinama. Perrašymo principas, kuriuo vadovaujamasi skaitmeniniame pasaulyje, užkerta kelią ankstesnėms stadijoms susisluoksniuoti, kartu darosi neprieinami ir istoriniai fondai. Išsaugojimas, be abejonės, apima ir ištrynimą – tai dar vienas užmaršties skaitmeniniais laikais paradoksas. Oksfordo filosofas Luciano Floridis pabrėžia: „*Ta pati dinamiška sistema, kuri leidžia dokumentą perrašyti tūkstantį kartų, palieka mažai galimybių, kad išliks kokia nors atmintis apie ankstesnius jo variantus.*“ Jis įžvelgia tiesioginį ryšį tarp skaitmeninės užmaršties kaip perrašymo ir „gyvenimo vis besitęsiančioje dabartyje“. Istorija, aiškina jis, stipriai susijusi su daugybe „sluoksnių“, kurių internete jau nebelikę. „*Rūpestingas to, kas esmiškai skirtinga, išlaikymas ir [...] nuolatinis praeities sluoksniavimasis kaip tvarkinga pokyčių seka*“ jau tapo praeitimi. Fiksavimas, patalpinimas ir išlaikymas, pasak jo, tai „istoriniai procesai, kuriems šiandien kyla rimta grėsmė“.²

Nuolatinis savęs nuistorinimas internete susijęs su jo fondų trumpalaikiškumu. Talpyklos perpildytos yrančiais duomenimis, prietaisai dėl techninės pažangos vis greičiau keičiami, taigi duomenų buvimo internete laikas ribotas. Jau susirūpinta, kad ištisa didžiųjų duomenų sekų (*Big Data*) karta vis

tiek kada nors žlugs, virs mirusiais duomenimis (*Dead Data*). Kultūros tvarumo reikės ieškoti ir jį įtvirtinti anapus nepastovaus interneto.

Atidžiau pažvelgus, galima pagrįsti ir priešingus teiginius – laikas internete sustoja, informacija be jokio santykio su tikrove indiferentiškai sustingsta prieš vartotoją. Iš tikrųjų, daugėjant duomenų, internete atsiranda vis daug piktžolių, informacinių šiukšlių, o patikrintų duomenų sparčiai mažėja. Kadangi nėra įdarbintų prižiūrėtojų, internete egzistuoja milijonai puslapių su skurdžia, pasenusia, nebeatnaujinama informacija. Pasenę duomenys tvirtai laikosi ir sudaro tylią opoziciją naujiems. Pavyzdžiui, pirminė paieška dar ilgai pateikia gydytojo, jau išsikėlusio kitur, seną priimamojo adresą ir darbo laiką. Nutrūkus santykiams, užmarštis tampa skaitmeniškai sudėtinga operacija. „*Buvęs draugas turi būti blokuojamas ne tik Facebooke, jį reikia pašalinti ir iš Twitterio, draugystę reikia baigti ir Foursquare, ir Instagrame – laukia ilgas ištrynimo procesas.*“ Ursas Stähelis konstatuoja, kad socialiniuose tinkluose „labai paprasta ryšius užmegzti, bet labai sudėtinga juos nutraukti.“³

Jau įpratome prie sąvokos „duomenų kapinės“, tačiau ateityje internete atsiras ir kitokio pobūdžio kapinės. Tai susiję su faktu, kad kasdien miršta maždaug 8000 asmenų, priklausančių Facebook, o jų duomenys lieka tinkle. Facebook šiam reikalui išrado naują duomenų valdymo formą ir siūlo galimus variantus – ištrinti paskyrą ir sukurti naują, pavadintą „atminimo būklė“. Prisiimdamas memorialinę funkciją, Facebook puslapis virsta interaktyviu antkapio akmeniu ir gedinčiųjų susibūrimo vieta. Pasak Adriano Lobe's, skaitmeninis memorializavimas pažeidžia socialinę atminties ir užmaršties dermę: „*Po mirties būti pamirštam, užbraukti brūkšnį po tuo, kas buvo, galbūt yra žmogaus teisė. Tačiau skaitmeninė technologija verčia mus mirusįjį prisiminti. Internetas yra tarsi Hotel California, iš kurio galima išsiregistruoti, tačiau negalima jo palikti.*“⁴

Ilgalaikę trukmę ir stabilumą, galiojusį knygos eroje, internetas paliko užnugaryje, susitaikė su savo laikinumu, o kartu ėmėsi dokumentuoti gyvenimą (ir mirtį). Nepaisant to, kad nepalankūs duomenys kieta-

kaktiškai konservuojami, pažadas rasti tinkamą išeitį lieka netesėtas. Kadangi patikimi fondai, užtikrinantys galimybę bet kada vėliau prieiti prie informacijos, yra mūsų kultūros dalis, šią funkciją ir toliau turės atlikti bibliotekos ir archyvai. Archyvams ir bibliotekininkams tenka ir kita svarbi užduotis – suteikti pagalbą, kad būtų lengviau orientuotis nepalaujamai tvinstančioje duomenų jūroje. Floridis rašė apie nebecontroliuojamas duomenų sekas (*Big Data*), milžinišką jų masę: „*Pusė duomenų yra šlamštas, tačiau nežinome, kuri!*“⁵ Šio gigantiško duomenų prieaugio užkulisiuose jau dabar keliama klausimai, kad reikia juos apmažinti ir „pamiršti“, lygia greta svarstoma jų atrankos pagal svarbą ir reikšmę galimybė. Ateityje tai bus dar aktualiau. Vertinimo ir atrankos procesų negali visavertiškai perimti naršyklės, todėl ir toliau reikės remtis atsakingais, išsilavinusiais ir patyrusiais žmonėmis, profesionaliais „vartų sargais“ (*gatekeeper*).

Nuo užmaršties prie atminties

„Teisė užmiršti“ vertintina kaip novatoriškas sprendimas. Tai iššūkis ne tik teisininkams, interneto platformų administratoriams, informatikams, bet ir užmaršties tyrinėtojams, kurie čia susiduria su visiškai nauja kultūros istorijos situacija, posūkiu, kurį lėmė skaitmeninis interneto duomenų kosmosas. Susiduriame ne vien su naujomis problemomis. Internetas sujaukė įprastinį santykį tarp atminties ir užmaršties, iki šiol laikytą visuomenės atrama. Atminties ir užmaršties dermė, kurią suvokėme kaip savaimę suprantamą, nebegalioja, kai įrašytų duomenų rūšiavimo kontrolę perėmė techninės mašinos. Nuo tada atmintis nėra vien palaima, – ji tapo praeiksmu. Tai, kas koku nors būdu patenka į internetą, nebeišnyksta, tiesiog bėgant laikui, negali būti ir kaip nors kitaip sunaikinta. Tai nepastebimai nuslydo į universalų žmonijos *Online* archyvą, kurį galima su naršyklėmis labai greitai peržiūrėti ir prie kurio turi prieigą vis daugiau žmonių. Šis skaitmeninis megaarchyvas greitai ir be pastangų viską perima iš visų puslapių, nieko nepamiršta, bet nieko patikimai ir neišsaugo.

Išbandžiusi tradicines kaupimo technikas, tokias kaip raštas, knygų spausdinimas, fotografija, filmai, videojuostos, išradusi internetą, žmonija, įsidėjo atminties protezą, kuris dramatiškai pakeitė visą kultūros struktūrą. Viktoras Mayeris-Schönebergeris ryškiai pasisakyme pabrėžė: „*Nuo žmonijos istorijos pradžios užmarštis mums, žmonėms, buvo taisyklė, o atmintį laikėme išimtimi. [...] Dėl plataus skaitmeninių technologijų paplitimo šiandien išimtimi virto užmarštis, o atmintis yra taisyklė.*“⁶ Luciano Floridis tą pačią mintį išreiškė kiek kitaip: „*Hiperistorijoje (informacijos ir komunikacijos technologijų amžiuje) įrašymas yra standartinė opcija. Problema virsta klausimas, kas yra ištrinama.*“⁷

Atmintis iki šiol laikyta pozityviu dalyku. Atsimeiname tam, kad priklausytume tam tikrai grupei ir po mirties gyventume jos atmintyje. *Damnatio memoriae*, vardo ištrynimasis kaip Hanso Roberto Jaušo atveju, yra griežta bausmė, juolab kad sunaikinama ir kūryba. Tačiau matėme, kad būta ir pozityvaus užmaršties vertinimo. Užmarštis reikia, kad po nesėkmės galėtume viską pradėti iš naujo, kad po konfliktų, traumų būtų įmanoma kurti naują ateitį. Reikia pamiršti konfliktus, kurie išskiria ir nuodija tarpusavio santykius, tik tada tarp buvusių priešininkų užsimigs nauji ryšiai, o vėliau gal taps įmanomas ir susitaikymas. „*Atminties silpnumas suteikia žmonėms stiprybės,*“ – rašė Bertoltas Brechtas. Net ir informacijos trūkumas yra svarbus naujo kūrybingumo šaltinis. Nietzsche buvo įsitikinęs: kas per daug žino, nebegali veikti ir praranda savo tapatybės kontūrus. To pavyzdys jam buvo Hamletas.

Informacinė visuomenė žinias laikė brangia preke. Didžiųjų duomenų sekų (*Big Data*) laikais požiūris pasikeitė. Vis labiau aiškėja, kad spartus žinojimo prieaugis, užuot mažinęs neužtikrintumą, dar labiau jį didina. Todėl šiandien svarstoma, kaip suvaldyti informacijos perteklių. Didžiųjų duomenų sekų (*Big Data*) laikmetyje su visomis skirtingomis informacijos grąžinimo, ištrynimo, sunaikinimo, hierarchizavimo, neutralizavimo, ignoravimo formomis „nežinojimas“, vartojant sąvoką *agnostologija*, tapo nauju tyrimų objektu.

Mayerio-Schönebergerio tezė siekia daug toliau. Jis kalba ne apie kultūrinę atminties ir užmaršties ver-

tinimą, bet apie slenkančią kultūros revoliuciją, kuri atmintį sukeičia vietomis su užmarštimi. Tai totali mūsų suvokimo inversija, kvestionuojanti iki tol galiojusį principą, kad pamiršti yra lengva, o atsiminti sunku, tam reikia nemenkų pastangų. Per visą ankstesnę žmonijos istoriją tam, kad iš trumpalaikės kasdieninės atminties kažkas būtų patikimai perkelta į ilgalaikę kultūrinę atmintį, reikėjo vis naujų pagalbinių priemonių ir atramų. Išrėžta akmenyje, išgraviruota žalvario lentelėje, užrašyta ir atspausdinta – štai kaip sunkiai stengtasi, kad kažkas būtų įtvirtinta kultūrinėje atmintyje. Prie to prisideda ir „pakartojimo užtikrinimas“ – svarbūs dalykai vis iš naujo atrenkami, aktualizuojami, kad juos išlaikytų gyvybinga atmintis, tuo tikslu yra skelbiamos ir atmintinos atmintinų įvykių dienos. Savaiame niekas nevyksta – kultūrinė reprodukcija, kuri neperduodama genais, priklauso nuo simbolių, o jie kitoms kartoms perduodami per tokias institucijas kaip tėvų namai, mokykla, viešosios medijos. Vėliau per jas vėl iš naujo susiderama.

Skaitmeninės technologijos pasiūlė paprastą ir efektyvią išsaugojimo formą, kuri visus ankstesnius pritaikymo metodus nustumia į šėšėlį. „*Didžioji dalis prarandama*“, – ši sena įžvalga apie atminties dinamiką, perimta iš renesanso knygų ir perduota šiems laikams, internete prarado svarbą ir neabejotiną akivaizdumą. Iš 100 faktų 95 prarandami, – rašė Musilis. Santykį tarp dabarties ir praeities skaitmeninės medijos radikaliai pakeitė nuo tada, kai saugojimo laikmenos ėmė vis sparčiau dvigubėti. Procentinė dalis to, kas šiandien rašoma, kuo dalijamasi, kas fotografuojama ir išsaugoma „debesyse“, serveriuose, personaliniuose kompiuteriuose ir išmaniuosiuose telefonuose, vis didėja, palyginti su tuo, kas laikoma parengta pakartotiniam naudojimui.

Kiekvienas ir kiekviena, fotografuojantys savo išmaniuoju telefonu, žino, kaip lengva per trumpą laiką sukrauti didžiules duomenų mases ir sukurti archyvinis fondus. Skaitmeninėje bazėje judrius ir nejudrius vaizdus, garsus ir tekstus yra paprasta saugoti neribotą laiką. Tiksliau tariant, atmintis pasidarė tokia pat paprasta kaip ir užmarštis – vienodomis pastangomis, vos vienu klavišo paspaudimu galima ir išsaugoti, ir ištrin-

ti. Tačiau, pasirodo, tai klaidingas manymas – kas bent kartą pateko į pasaulinius duomenų srautus, tekančius iš serverio į serverį, to nepavyks taip paprastai atšaukti. Susikuria nebevartojami, sustingę duomenų sluoksniai, tačiau paspaudus klavišą ar imantis sudėtingos duomenų archeologijos, galima juos ir vėl ištraukti į paviršių.

Tokiomis sąlygomis atsirado nauja, nevalinga ir nekontroliuojama atminties forma, kurią Nietzsche numatė jau prieš 150 metų. Filosofas rašė:

„*Stebuklas: akimirka, ką tik čia buvusi ir ką tik pasibai-gusi, prieš ją nėra nieko, po jos nėra nieko, vėl grįžta kaip vaiduoklis ir drumsčia vėlesnės akimirkos ramybę.*“⁸

Proustas nevalingą atmintį laikė sekuliaria prarasto laiko atsivėrimo ir susigrąžinimo forma. Nietzsche kalbėjo apie atmintį, kuri grįžta nešaukiama kaip ne-jaukus vaiduoklis, kuris netinka vėlesniam laikui, todėl jam ten ne vieta. Taigi jis iš anksto aprašė patirtį, šiandien tapusią kasdienybę, – išsaugota interneto duomenų masė gali trikdyti socialinę ramybę, nes tai, kas buvo anksčiau, nebekraunama į krūvas, kurias uždengtų nauji dalykai, nei kaip nors kitaip nuslopsta, nei su laiku dingsta. Internetu viskas tuo pat metu yra ir toli, ir arti, būna itin ilgai prieinama, nes paspaudus mygtuką, algoritmų valdomos naršyklės viską akimodu gali ištraukti į paviršių.

Nauja laiko struktūra?

Fundamentalus kultūrinis posūkis iš užmaršties į atmintį kaip normalų visuomenės funkcionavimo modusą kelia naujas ne vien teisinės ir technines problemas. Dabar apie tai intensyviai diskutuojama ir laiko teorijos kontekste. Nietzsche XIX a. pabaigoje suvokė istorizmą kaip augantį praeities žinojimą, kuris užkloja dabartį: „*Visi ribiniai poliai nugriaunami ir žmogų užplūsta visa tai, kas buvo kažkada. [...] Istorinis žinojimas be paliovos sklinda iš neiš-semiamų šaltinių, atmintis atveria visus savo vartus tam, kas svetima, su kuo ji neturi jokio ryšio, bet vis tiek yra nepakankamai atsivėrusi.*“⁹ Hansas Ulrichas Gumbrechtas, nors nesirėmė šia diagnoze, bet labai panašiai aprašė interneto laikmetį. Šiandien jau ne istorijos mokslai, o naujos elektroninės medijos dabartį užverčia praeitimi

ir sukuria naują būklę, kurią Gumbrechtas vadina „*placchia dabartimi*“. Šis naujas laiko modusas jokios praeities neleidžia palikti už nugaros. Kad dabartį užlieja praeitis, lemia tobuli elektroninės atminties pasiekimai: „*Dabartis tapo simultaniškai besiplečiančia dimensija. Visa nesena praeitis yra šios besiplečiančios dabarties dalis. Kokį nors praėjusių dešimtmečių stilių ar muziką darosi sunku atskirti nuo dabartinės.*“¹⁰ Dabartis plečiasi, nes nepalieka praeities užnugaryje, o visiškai susiurbia ją į save. Dabarties, nuskendusios praeityje, rezultatas – melancholiškas jausmas, kad laikas yra simultaniškas, statiškas ir apimtas stagnacijos. Šią laiko diagnozę patvirtina tas pats argumentas, išdėstytas Nietzsche's, – dabartis kenčia todėl, kad prarado gebėjimą užmiršti!

Medijų mokslininkas Andrew Hoskinsas eina panašia kryptimi, tačiau daro svarbią išlygą – pasak jo, plačios dabarties perspektyva yra ne tiek melancholiška, kiek euforiška. Hoskinsas, priklausantis jaunesnei negu Gumbrechtas kartai, priskyrė internetui naują laiko struktūrą ir visai kitokią kultūrinės atminties formą. Naujos laiko struktūros pagrindinis bruožas yra „*bebaigiančio galioti laiko pabaiga*“ (*the end of decay time*).¹¹ Šia formuluote jis, likus pusei metų iki minėto Europos teismo sprendimo, pasisakė prieš užmarštį internete. Esą tokia intervencija susijusi su tuo, kad klaidingai vertinama naujųjų medijų tikrovė: „*Šiandieninis gyvenimas igavo hiperjungčių pavidalą. Kopijuoti, sudėti, perleisti toliau, pasidalyti, sukurti nuorodas, „mėgti“ – niekas iš šių veiksmų nebeprisklauso „bebaigiančiam galioti laikui“*“ (p. 387). Internetas neleidžia laikui suirti: „*Prieš skaitmeninį laikmetį praeitis buvo trūnijimo vieta. Medijos pagelsdavo, išblukdavo arba pradėdavo blykčioti, jas visas nualindavo ilgas naudojimas ir senatvė.*“ Jos visos, anot Hoskinso, savo materialumu pabrėždavo atstumą tarp dabarties ir praeities, o elektroninės medijos jį panaikino. Praeitis esą yra išlaisvinta iš archyvo dulkių, kur gyvavo susiaurinta ir redukuota forma. Dabar ji tapo kultūros, kuriai daugiau negali būti taikomas susiaurinimo principas (*post-scarity culture*), dalimi: „*Spalvas praradusi senų mokyklos draugų, buvusių mylimųjų praeitis ir viskas, kas galėjo ir turėjo būti pamiršta, staiga grįžta į vienalytę dabartį, susaistytą Google, Flickr, Ebay, YouTube ir Facebook.*“ Tokiu pat mastu, kaip

didžiosios duomenų sekos užtvindo individus, politiką ir kultūrą, yra brėžiami naujų tapatybių kontūrai ir išskyla posthumanizmas.

Hoskinso argumentacija visiškai suprantama: kadangi internetas nieko nepamiršta, o informacija tinkle nepradingsta ir mygtuko paspaudimu vėl gali būti grąžinta, jai negalioja laiko atstumas, ji nesudūli ir nėra periodiškai sunaikinama, kaip gali atsitikti materialiams fondams. Niekas negali tikėtis, kad praeities dalykai, prabėgus ilgesniam laikui, nuslops ir palaipsniui bus pamiršti. Skaitmeninių medijų šviesoje, atrodo, jau yra įveiktas visas užmaršties vaizdingumas ir sąlygiškumas. Visi duomenys prieinami visiems, jais viešai disponuojama, o tai, kas seniai praėjo, bet kada gali vėl išnirti į paviršių ir sudrums, kaip rodo daugelis pavyzdžių, vėlesnės akimirkos ramybę. Ši praeitis, kuri automatiškai jau nebepraeina, gali sugriauti dabartinę konkrečių asmenų reputaciją.

Turiu bent trumpai paminėti, kad vokiečiai jau 9-ajame dešimtmetyje susidūrė su paradoksalia „*praeitimi, kuri nepraeina*“. Šį terminą Ernstas Nolte viename straipsnyje laikraščiu *Frankfurter Allgemeine* 1986 m. birželį pavartojo Holokausto traumai aprašyti, tais metais Holokausto temą, kaip tą jau konstatavo Hermannas Lübbe, iš tikrųjų lydėjo tam tikras emocinis primygtinumas, nors laike šie įvykiai vis labiau tolo nuo dabarties. Tačiau jie nebuvo pamiršti, nedingo iš atminties, „pasibaigus galiojimo laikui“, ir tapo dabarties dalimi. Šią laiko anomaliją jau paaiškino „traumos“ psichopatologija – šią sąvoką medikai išreklamuvo, naujai apibrėžė ir ėmė praktiškai taikyti 9-ajame dešimtmetyje. Trauma yra psichinė žaizda, kuri neužgyja, todėl negali būti pamiršta, ją sukėlus siaubas bet kuriuo momentu gali sugrįžti nekontroliuojamais vaizdiniais, o tada dabartį užlies praeitis.

Internetu dėl visai kitokių – techninių, o ne psichinių – aplinkybių, atrodo, susiklostė panaši laiko anomalija, aprašoma kaip plati dabartis, baigusio galioti laiko pabaiga, užmaršties panaikinimas. Nuorodomis ir hiperjungtimis internetas visus laiko sluoksnius paverčia esamais ir užtvindo informacijos jūrą, todėl tokia praeitis, kokią žinojome, jau nebegalioja.

Išsaugoti ir atsiminti

Dabar jau visuotinai sutariama, kad kultūrinė atmintis neįmanoma be medijų, kurios ją formuoja ir apibrėžia. Hoskinsas žengia dar toliau, kultūrinę atmintį tapatindamas su medijomis. Pasak jo, medijos, ypač naujosios, persmelkusios visas gyvenimo sritis, atmintį pakeitė fundamentaliai ir ne be pasekmių – ji prarado tiek ribas, tiek anksčiau turėtą ryšį su konkrečiomis grupėmis bei tapatybėmis. Todėl Hoskinsas kalba apie naują prisijungimo paradigmą (*connective turn*), susiklosčius naujoms techninėms sąlygoms: „*Atmintį šiandien nustato medijų ekologija – informacijos pertekliaus, plitimo per socialinius tinklus, mazgus ir skaitmeninius archyvus sąlygomis santykis su praeitimi apibrėžiamas iš naujo.*“¹²

Be abejo, visi jau įsitikinome, kad atmintis visada priklauso nuo medijų, ypač didelę įtaką individualios ir kolektyvinės atminties vaizdiniais daro skaitmeninės technologijos. Svarbu pabrėžti, kad medijos yra atminties ir užmaršties aktų pagrindas ir fonas, jos suteikia atramas ir modelius, pagal kuriuos formuojami ir performuojami, įtvirtinami ir panaikunami prisiminimai. Hoskinsas, sėdamas ir tapatindamas atmintį su medijomis, žengia dar toliau ir skelbia visišką naujų medijų ir atminties susiliejimą. Atmintis, perkelta (*outsourcing*) į internetą, tapo „*perimama, prieinama, pasiekama, padalyta ir padauginta*“, pridurčiau – piktą, nes nenumalšinama, išsauganti net ir tai, ką mielai pamirštume arba norėtume, kad užmirštų kiti, ir suteikianti galimybę bet kam tą panaudoti. Jos perkėlimas į internetą turi nemenką kainą – atmintis virsta beforme, difuziška, o vartotojai praranda savo privačių duomenų, atsiminimų ir tapatybės kontrolę.

Teze *connective turn* Hoskinsas grindžia įsitikinimą, kad skaitmeniniame amžiuje atmintis prarado ryšį su tapatybe, kuri tapo laisvai keičiama. Visuotinių jungčių pasaulyje dingo jungtis tarp atminties ir tapatybės. Praeities, iš kurios būtume kilę ar kurią sau priskiriame, daugiau nebėra, egzistuoja tik skaitmeniniai archyvai, iš kurių galima kurti vis naujas konfigūracijas: „*Išplėstas skaitmeninis archyvas lei-*

džia žmonėms tapatintis su kokios nors naujai susibūrusios tarptautinės grupės prisiminimais, užuot priskyrus save tam tikrai standartinei grupei, pavyzdžiui, tautai“ (p. 25). Pertekliaus kultūra be didesnių pastangų išsaugo vis daugiau informacijos, padaro ją prieinamą, nes perduoda vis didesniai vartotojų skaičiui. Interneto vartotojai gali apsitarnauti, kaip nori ir kada nori. *Informacija* kaip prekė skaitmeniniame „čia ir dabar“ pasaulyje prarado ryšį su vieta, laiku ir tapatybe.

Kokie toboli elektroniniai atminties pajėgumai, rodo ir tai, kad duomenų kaupimo galimybės padvigubėja per vis trumpesnę laiką. Todėl jų kiekis, prie kurio šiandien galima prieiti, eksponentiškai išaugo. Taigi turime reikalą su informacijos pertekliumi, kurio neįmanoma suvaldyti. Nietzsche, matydamas, kaip auga humanitarinių ir istorijos mokslų skatinamas žinojimas, pranašavo, kad dabartį apsems praeities potvynis. Gumbrechtas skaitmeninių medijų kuriamą *placiąją dabartį* palygino su užsistovėjusiu tvenkiniu, į kurį suteka visa praeitis, bet iš kurio niekas neišteka. Hoskinsas, aptardamas naująsias medijas, kurios praeitį padarė visiems prieinamu ir visų atšaukiamu archyvu, kalba apie tapatybės praradimą.

Tokios diagnozės užkrečia gana tiksliais įžvalgomis. Tačiau turi trūkumų, nes pagal jas visas gyvenimas paklūsta interneto režisūrai. Koncentruojantis vien į techninę inovaciją, pamirštama, kad vis dar egzistuoja daug senų dalykų, nutylimas dabartinės būklės kompleksiskumas. Juk biologinis, materialus gyvenimas tęsiasi ir vis dar priklauso nuo bebaigiančio galioti laiko. Užuot bandžius abstrakčiai suvienyti laiką, o virtualų pasaulį sutapatinti su materialiuoju, reikėtų apmąstyti naujas to, kas patirta skirtingais laikais, interferencijas. Tas pats galioja ir atminties tapatinimui su medijomis. Čia būtinos kelios esminės skirtys, kurios, nepaisant posūkių šen bei ten, jokių būdu nėra praradusios reikšmės ir kurių vertėtų toliau laikytis.

Norėčiau, kad sąryšių kontekste būtų išlaikytas skirtumas tarp žodžių *išsaugoti* ir *atsiminti*. Tai, apie ką rašo Gumbrechtas ir Hoskinsas, galioja išsaugojimo, bet ne

atminties modusui. Abiejų manymu, technika kalta, kad susilpnėjo ryšys tarp informacijos ir tapatybės, kad buvo sudarytos pirminės sąlygos atsisakyti atminties. Pats internetas neturi galios nei panaikinti tapatybių, nei jas apjungti, dar daugiau – jį galima panaudoti ir tapatybių labui. Reikėtų atkreipti dėmesį ir į kitą skirtumą tarp išsaugojimo ir atminties – išsaugoti įstengia ir techninės mašinos, o atsiminti gali tik žmonės, nes jie turi įsitikinimus, ribotas perspektyvas, patirtį, jausmus ir tikslus. Duomenų kaupimo „perkrovą“ valdo ne nuolatinis ištyrinimas, o algoritmai, grynai kompiuteriškai sukuriantys paieškų profilius, rūšiuojantys duomenų srautus. Eksponentiškai ūgtelėjęs skaitmeninis „duomenų potvynis“, iš arčiau pažvelgus, neturi nieko apokaliptiško, nes jis – priešingai negu didžiulės laikraščių šūsnyš – neužima daug fizinės vietos, žaibo greičiu viską surūšiuoja, todėl yra skaidrus ir užtikrina greitą paiešką. Tačiau rūšiuoti ir ieškoti nereikia atsiminti. Tam reikalingi reikšmės ir svarbumo kriterijai, kuriuos nustato ryšys tarp informacijos ir individualios ar kolektyvinės tapatybės. Kita jų dalis susijusi su ištyrinimu to, kas neesminga, neigimu to, kas atmetina, ir kitais užmaršties aktais. Paieškų mašinoms ir algoritmams negalima patikėti nei informacijos pasirinkimo internete, nei užmaršties.

Yra dvi atidumo rūšys – vienokią sukuria mašinos, kitokią gali parodyti tik žmonės. Mašinų atidumas yra kiekybinis. Jos statistiškai hierarchizuoja informaciją pagal paspaudimų skaičių, struktūruodamos ir žmogaus atidumą, galų gale pačios nusprendžia, ką bus galima surasti, o ko ne. Žmogaus atidumas pasireiškia kokybiškai. Iš jo atsiranda paieškos sąvoka, kurią įvedus, nutiesiamas takas per nuorodų mišką. Todėl žmogaus atidumas susijęs ne vien su statistika, bet ir su svarba. Kas šilta, o kas šalta, kas arti, o kas toli, kas įdomu, o kas nuobodu, gali nuspręsti tik žmonės. Nors atmintis vis stipriau remiasi medijų ir mašinų atmintimi, nuo kurios jau seniausios yra priklausoma, tačiau jų tapatinti vis tiek negalima. Žmonių atmintyje viskas sudėliota kitaip, pasitelkiant vaizdinių rūšiavimą, verbalinius naratyvus ir laisvas asociacijas. Svarbų vaidmenį vaidina ir emocinė įkrova, turinti šį tą bendro su pa-

tirtimi, išankstiniu žinojimu, jausmais, trumpai tariant, su gyva egzistencija ir tapatybe.

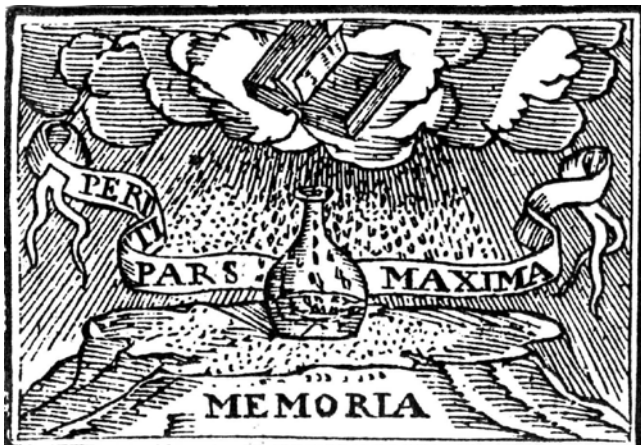
Medijų tapatinti su *atmintimi* neleidžia ir keletas jų tarpusavio skirtumų. Medijos iš esmės yra nepasotina-mos, kaupiamoji jų kompetencija vis didėja. Informaciją jos supakuoja, padaugina ir paskleidžia vis didesniu spinduliu. Jų tikslas – kad susisiektų vis daugiau žmonių. Medijoms, ypač elektroninėms, įmontuotas poreikis peržengti ribas, todėl jos nuolat peržengiamos, kertamos, transcenduojamos.

Atminčiai galioja priešingi dalykai. Būdama susijusi su tuo, kas atskiria ir yra apribota, ji pati visur nubrėžia ribas, dėl jų derasi ir vėl iš naujo jas brėžia. Iki šiol nebuvo nė vieno prasmingo atminties apibrėžimo, kuris apeitų nepakankamumo sąvoką. Nepakankamumą čia diktuoja ne vien riboti pajėgumai, daug esmingesnė pasirinkimo būtinybė, nurodanti atminties ryšį su tapatybe ir perspektyva. Jei neatsižvelgsime į užmaršties veikimo principą ir į jos energiją, kurią perima atmintis, prarasime šio fenomeno kontūrus. Pertekliaus kultūra gali skatinti dramatišką duomenų kaupimą, net sukelti informacinį sprogmą, tačiau atminties ribų tai neišplės.

Medijų funkcija yra dauginti, skleisti informaciją, globalioje erdvėje kurti vis naujas nuorodas, o atmintis veikia priešingai – atskleidžia skirtumus, brėžia horizontus, kurie saugotų individualios ir kolektyvinės tapatybės perspektyvą. Jungtimis pagrįstos medijos įveikia šiuos atminties diegiamus apribojimus, susaisydamos įvairias grupes, tautas ir kultūras, siūlydamos naujas socialines konfigūracijas. Tačiau egzistuoja ir globali atmintis, kuri remiasi bendrais susitarimais, įsipareigojimais, tą rodo bent jau UNESCO pastangos. Tapatindami medijas su atmintimi, pamirštame, kad atmintis yra glaudžiai susijusi su užmarštimi, nepakankamumu ir tapatybe. Jei sąvoką „atmintis“ pakeisime sąvokomis „žinojimas“, „informacija“, „duomenys“, „archyvas“, neturinčiomis ryšio su pirmine užmaršties energija, tada vaizdas pasikeis iš esmės.

Didžioji dalis pamirštama – toks seniausias atminties apibūdinimas dar visai neseniai galiojo tiek žmonėms, tiek visuomenėms ir kultūroms. Užmarštis funkcionavo automatiškai ir nepastebimai, o atminčiai užtikrinti

reikėjo didelių pastangų. Internetu irgi turi būti įdiegta nauja, patikima kaupimo technika. 1610 m. paveikslėlis su knyga debesyse pranašiskai vaizduoja šiuolaikinę išsaugojimo formą, prisijungus prie tinklo (*online*), – tai vadinamoji „debesijos kompiuterija“ (*Cloud Computing*). Nuo to laiko, kai atsirado galimybė duomenis priparkuoti „debesyse“, jau nesame priklausomi nuo kietųjų diskų, kurie gali sugesti.

Anksčiau esminis klausimas buvo, ką ir kaip išsaugoti, o internete vis svarbiau, ką ir kaip ištrinti. Išaugus duomenų prieinamumui, paieškomis, rūšiavimui ir skaidrumui, labai prasiplėtus galimybėms jais disponuoti, reikalaujama vis naujų informacijos saugumo užtikrinimo ir jos apribojimo garantijų. Internetas pasiglemžia ir hierarchizuoja mūsų dėmesį, tačiau pats irgi reikalauja vis daugiau dėmesio. Visai neseniai nuspręsta, kad nežabotą duomenų prieaugį reikėtų koreguoti tikslingomis ištrynimo operacijomis – tai ir asmeninis noras, ir teisinė pretenzija, kuria siekiama užkirsti kelią tam, kad sena žmonijos svajonė kuo daugiau atsiminti nevirstų negalėjimo užmiršti košmaru.

Kita vertus, esama ir užmaršties paradoksų. Pavyzdžiui, argi galėsime užmiršti, kad ispanas, kuris bylinėjosi Europos teisme ir prisidėjo prie informacinės politikos lūžio, kadaise turėjo reikalų su priverstinėmis varžytynėmis? Šis paradoksas, kurį Umberto Eco aptarė jau 9-ajame dešimtmetyje, seniai turi net vardą – „Streisand efektas“. *Wikipedia* šią sąvoką aiškina taip:

„Taip apibrėžiamas fenomenas, kai bandymas nuslėpti ar pašalinti neparankią informaciją sulaukia visuomenės dėmesio ir pasiekiamas priešingo efekto – informacija tampa žinoma ypač plačiai. Pats fenomenas pavadintas pagal Barbarą Streisand, kuri 2003 m. apskundė teismui fotografą Kennethą Adelmaną ir tinklalapį pictopia.com dėl to, kad jos namo, nufotografuoto iš viršaus, nuotrauka buvo įdėta į tą tinklalapį greta kitų 12 000 nuotraukų iš Kalifornijos paplūdimio. Aktorė bandė prisiteisti 50 milijonų JAV dolerių, bet nesėkmingai. Tuo ji tik sukūrė ryšį tarp savęs ir pavaizduoto statinio, todėl paveikslukas tik dar labiau išplito internete.“ ■

Iš vokiečių kalbos vertė Inga BARTKUVIENĖ

Versta iš: Aleida Assmann. *Formen des Vergessens* [„Užmaršties formos“]. Göttingen. Wallstein Verlag. 2016

- ¹ Viktor Mayer-Schöneberger. Delete: Die Tugend des Vergessens in digitalen Zeiten. Berlin University Press. 2010.
- ² Luciano Floridi. Die 4 Revolution. Wie Infosphäre unser Leben verändert. Berlin: Suhrkamp. 2015. S. 37.
- ³ Urs Stäheli. Entnetzt Euch! Praktiken und Ästhetiken der Anschlusslosigkeit. *Mittelweg* 36 (4, 2013). S. 3–28.
- ⁴ Adrian Lobe. Der virtuelle Friedhof. *Frankfurter Allgemeine*. Sonntagszeitung. 2016-07-24. nr. 29. S. 47.
- ⁵ Luciano Floridi. Die 4 Revolution. S. 41.
- ⁶ Viktor Mayer-Schöneberger. Delete: Die Tugend des Vergessens in digitalen Zeiten. S. 11.
- ⁷ Luciano Floridi. Die 4. Revolution. Wie die Infosphäre unser Leben verändert. S. 40.
- ⁸ Friedrich Nietzsche. Vom Nutzen und Nachteil der Historie für das Leben. In: Karl Schlechta, *Werke in drei Bänden*, Bd. I, München: Hanser. 1962. S. 211.
- ⁹ Op. cit. S. 231.
- ¹⁰ Hans-Ulrich Gumbrecht. Unsere breite Gegenwart. Frankfurt a. M.: Suhrkamp. 2010. S. 16.
- ¹¹ Andrew Hoskins. The end of decay time. In: *Memory Studies* 6 (4) (2013), p. 387–389.
- ¹² Andrew Hoskins. Media, Memory, Metaphor, *Parallax* 17 (4) (2011), 19–31; 29. Žiūrėti taip pat *Save As... Digital Memories*, ed. Joanne Garde-Hansen, Andrew Hoskins, Anna Peading, London: Palgrave Macmillan. 2009, p. 255.

Paulius KUKIS

LIETUVOJE DAROSI PAVOJINGAI NUOBODU

Žymus britų filosofas, Nobelio literatūros premijos laureatas Bertrandas Russellas yra sakęs: „Kara, pogromai ir persekiojimai buvo bandymas išvengti nuobodulio; net pykčiai su kaimynais yra geriau už nuobodulį. Taigi nuobodulys yra gyvybiškai svarbi problema [...], nes bent jau pusę nuodėmių žmonija padaro iš jo baimės.“¹ Nesunku suprasti, kad Russellas čia kalba ne tiek apie asmeninį, kiek apie kolektyvinį nuobodulį, kuris toli gražu nėra tas paprastas nuobodulys, apimantis laisvadienių popietėmis.

Pabandykime įsivaizduoti, kokia visuomenės būklė būna prieš karą, prieš griebiantis pogromų, visuotinių persekiojimų ir susidorojimų. Galima gana drąsiai teigti, kad tokia visuomenė pasinėrusi į keistą ramybės ir aktyvumo būseną. Be abejo, žmonės pikti, nusivylę, iš esmės pasyvūs, tačiau šen bei ten kyla sporadiškos protesto bangos. Įvairūs visuomeniniai institutai yra netekę galios, nepatrauklūs, nes veikiau atstumia, rūšiuoja ir atskiria, negu vienija. Tvyro bendra nusivylimo nuotaika. Didesni ar mažesni žmonių sambūriai, atrodo, tiesiog ieško dingsties, kad galėtų išlieti susikaupusį pyktį, nuoskaudas, pagiežą, neapykantą. O toji dingstis turi būti *jaudinanti*. Russellas sako: „Nuobodulys iš esmės yra užgintas įvykių troškimas, tie įvykiai nebūtinai malonūs, tačiau jie leidžia šios jausenos aukoms atskirti vieną dieną nuo kitos. Trumpai tariant, nuobodulio priešybė yra ne malonumas, o jaudulys.“² Russello pateikti pavyzdžiai rodo, kad žmonės jaudina žiaurumas. Bet nebūtinai vien jis. Žmonės jaudina tai,

kas nepaprasta, neįprasta, kas nutraukia kasdienybę, dvelkiančios nuoboduliu, rutiną.

Lietuvos visuomenė vis labiau nuobodžiauja ir tam nuoboduliui būdingos visos blogiausios šio reiškinių ypatybės. Pradėkime nuo to, kad viešojo sektoriaus darbuotojų (mokytojų, medikų, ugniagesių gelbėtojų) padėtis Lietuvoje dar visai neseniai buvo kur kas mažiau jaudinanti už „vaikų atiminėjimą“ ir „miškų kirtimą“. Iš tikrųjų tą nesunku paaiškinti taip pat primityviai, kaip primityviai mąsto visuomenė, stokojanti socialinio ir humanitarinio išsilavinimo.

Visų pirma ir svarbiausia čia yra tai, kokio pobūdžio vaizdiniai labiausiai jaudrina vaizduotę. Jutiminį tokių vaizdinių branduolį privalo sudaryti labai konkreti vizualinė ar bet kokia kita sensoriškai perteklinė informacija. „Vaikas“ šiuo atžvilgiu yra konkretesnis už „mokytoją“ vien dėl tos paprastos priežasties, kad su „vaikais“ kasdienybėje susiduriame dažniau ir konkretesnėmis aplinkybėmis negu su „mokytojais“. Todėl visos idėjos, susijusios su „vaikais“, visuomet bus pagaulesnės už idėjas, susijusias su „mokytojais“ (o ką jau kalbėti apie „mokytojų darbo užmokesčio reformą“). Čia labai svarbi ir leksika, nes žodis „vaikai“ skamba daug konkrečiau už, pavyzdžiui, „jaunąją kartą“, visi „gelbėtojai“ yra linkę gelbėti būtent „vaikus“ (dar geriau – konkrečius vardus), o ne kokius nors jų sinonimus. Ne mažiau svarbu ir tai, koks psichologinis krūvis suteikiamas konkrečioms tikrovės elementams, kokio dydžio yra psichinės ekonomijos investicija. Turėkime omenyje, kad žmogaus

dėmesio, tiek sąmoningo, tiek ir nesąmoningo, resursai yra labai riboti, o jo paskirstymas ilgainiui susiklostė taip, kad vieniems tikrovės elementams teikiama daug daugiau reikšmės negu kitiems. Neabejotina, kad „vaikai“ yra būtent tas išskirtinis „elementas“, pritraukiantis daug didesnes psichologines investicijas negu, pavyzdžiui, „ugniagesiai gelbėtojai“.

Ne be reikalo pabrėžiau, kad aukščiau nupasakoti ryšiai labai stipriai priklauso nuo žmogaus išsilavinimo. Deramą socialinį ir humanitarinį išsilavinimą turintis asmuo išvelgtų struktūrines, gilumines susiklosčiusios padėties priežastis ir aplinkybes. Jo reakcija būtų, ko gero, daug labiau apmąstyta, negu įstengtų į situaciją įsigilinti kerštingai nusiteikusi kolektyvinio nuobodulio auka. Šis nuobodulys žmogų skandina būtent todėl, kad jam nesuprantami net patys elementariausi politiniai, ekonominiai, socialiniai, ideologiniai ir kiti procesai, svarbūs civilizuotai visuomenei. Sunku pamatyti pasaulį kito akimis, tačiau visoms nuobodulio aukoms pasaulis atrodo chaotiškas ir nykus. Tą nykumą savaip kompensuoja, o pasaulį tarsi susiuvu arba sukabina įvykiai, turintys milžinišką potencialą *sujaudinti* pamirštą, apleistą arba jau ir apsileidusią visuomenės dalį. Vargas tai šaliai, kur daugiausia būtent tokių žmonių.

Slovėnų filosofas ir kultūros teoretikas Slavojus Žižekas pabrėžia, kad „susiuvus“ chaotiškos tikrovės patirtį, „laisvas ideologinių elementų plūduriavimas yra sustabdomas – šie elementai tampa struktūruoto reikšmių tinklo dalimi.“³ Nuobodžia, nuviliančią tikrovę dažniausiai „susiuvu“ idėjos ar jų kompleksai, turintys jutimiškai konkretizuotą, psichologiškai jaudinantį branduolį. Vieni žmonės linkę manyti, kad gyvenamosios tikrovės pagrindą sudaro bendriau si ekonominiai, socialiniai, ideologiniai ir politiniai dėsningumai, bet kitiems, turintiems visiškai kitokią kasdieninę ir profesinę patirtį, atrodo, kad didžioji tikrovės dalis „į vietas sudėliojama“, pavyzdžiui, pagal tai, kaip *jų* gyvenamojoje aplinkoje yra elgiamasi su vaikais. Pastaroji idėja labai kilni, psichologiškai jaudinanti, konkreti, be to, turi milžinišką reikšmę ją ginančių žmonių pasaulėžiūrai. Tokios grupės nariams „vaikų atiminėjimas“ reiškia, kad prarandamas psichi-

nės tikrovės pojūtis, būtent todėl jie būna išskirtinai nekonstruktyvūs ir netgi agresyvūs visų tų, kurie drįsta nors kiek rimčiau paprieštarauti, atžvilgiu.

Bendrasis idėjų kompleksas, kurį būtų galima pavadinti „mokytojų problema“, platesnio visuomenės *pa laikymo* sulaukė irgi tik tada, kai abstraktus žinojimas, kokia vargana šios profesijos atstovų padėtis, įgavo visiškai konkretų pobūdį bei išraišką. Konkretūs žmonės, įsikraustę į Švietimo ir mokslo ministeriją, atsiskė išėiti iš pastato, jei nebus patenkinti pagrindiniai jų reikalavimai. Abstraktus bruzdėjimas, kilęs dėl darbo užmokesčio reformos, kuri neprofesionalams menkai suprantama, įgavo formą, apčiuopiamą pačiu primityviausiu būdu – galima pamatyti nuotraukas, reportažus arba pačiam nueiti ir pasižiūrėti į kelias dešimtis žmonių, kurie leidžia dienas minėtos ministerijos pastate, Vilniaus centre. Tai ir yra toji primityvi, brutali emocinė investicija – svertas, kurio trūko tada, kai buvo liejamas nuasmenintas nepasitenkinimas. Konkretūs žmonės konkrečioje vietoje konkrečiu laiku ir konkrečiu, tiesiog stebinančiu ir stulbinančiu būdu iškėlė labai konkrečius reikalavimus. Visos šios ypatybės būdingos ir situacijai, kuriai susiklosčius, ėmė burtis „vaikų gynėjai“ – konkreti vieta, konkretūs pribloškiantys įvykiai, konkretūs dalyviai, jaudinanti emocinė jų patirtis ir, švelniai tariant, nekasdieniška institucinės tvarkos kūrėjų laikysena, jos vykdytojų elgsena.

Yra dar viena pavojingai nuobodžiaujančios visuomenės ypatybė, kurią tikrai vertėtų paminėti, – tai tiesiog simptomiški bandymai teisiškai reglamentuoti tokius dalykus, kurie anksčiau buvo savaime suprantami, visuomenė tarsi nekreipdavo į juos dėmesio, nes jie patenka į tą keistoką, bet kiekvienai visuomenei gyvybiškai svarbią „savaime suprantamą“, „nediskutuotiną“, „neliečiamą“ elgesio normų zoną. Kai tikrovė pradeda trupėti, kai visuomenė nebežino, kas yra tikra, o kas pramanyta, kur tiesa, o kur melas ir klaidos, griebiamasi šiaudo – „šiaudinės“ teisinio reglamentavimo praktikos. Kilus visuotiniams svarstymams, kaip derėtų elgtis su vaikais ir kiek į visa tai turėtų kištis valstybinės institucijos, nemaža dalis įstatymų leidėjų ir aukščiausio lygmens vykdytojų pradėjo rimtai

diskutuoti, kiek fizinės prievartos galima leisti naudoti prieš vaikus, t. y. žmones, negalinčius apsiginti. Kad ir kaip sofistikuotai būtų bandoma pateikti šią barbarišką formuluotę, jos esmė nuo to nė kiek nepasikeis. Kita vertus, nepasikeis ir tų suaugusiųjų, kurie stokoja socialinių bei tėvystės įgūdžių, realus kasdieninis elgesys, jei bus priimtas visiškai priešingas sprendimas, verčiantis radikalčiai griežtai bausti už bet kokios, net ir menkiausios prievartos naudojimą vaikų atžvilgiu. Atrodo, padėtis be išeities.

Norėdami išpauoti šį užveržtą mazgą, prisiminkime Žižeko dažnai pasitelkiamą analogišką dilemą – tai „tikinti bomba“ ir poreikis kankinti, kad sužinotume, kur toji bomba padėta. Būkime atviri: tokių dilemų tikrovėje mums netgi nekiltų. Jeigu reikėtų, imtume brutaliai kankinti tą sprogdintoją, kad išduotų, kur padėjo bombą. Klausimas čia visai kitoks – ar turėtume šiuos neišvengiamus kankinimus teisiškai reglamentuoti?

Humaniška, žmogaus teises gerbianči ir tikrovės pojūčio nepraradusi visuomenė nepriimtų įstatymo, ku-

riuo leidžiama kankinti žmones. Šis barbariškas leidimas liktų kažkur tarp įstatymo ir jo užribio, pakliūtų į tą prieblandos zoną, kurioje visuomenė saugo pačias svarbiausias, o gal ir niekingiausias savo kaip milžiniškos bendruomenės elgesio normas. Šiaip ar taip, apie jas dažniausiai nekalbama. Visuotinis pojūtis, kad tokių ribinių elgesio normų jau nebelikę arba kad jų statusas iš esmės pakito, paverčia sociumą išskydusia, pavargusia mase ir labai pavojingai gramzdina į egzistencinį nuobodulį. Tada pradedama ieškoti jaudulių, kad nuobodulys kuo greičiau dingtų, kad vėl būtų galima išvelgti kasdienybės prasmę, o šiandieną įstengtume atskirti nuo vakarykštės dienos. Tačiau šis paieškų laikotarpis, kaip minėta, yra labai pavojingas. ■

¹ Bertrand Russell. 2013. *The Conquest of Happiness*. London: W. W. Norton & Company, p. 36.

² Ten pat, p. 34.

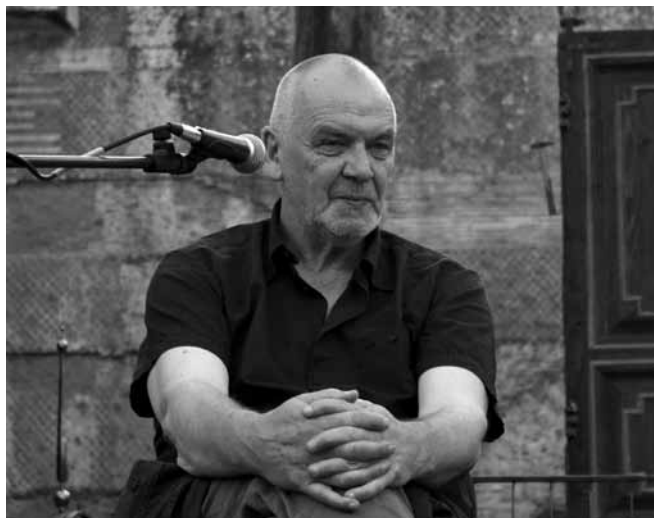
³ Slavoj Žižek. 2008. *The Sublime Object of Ideology*. London: Verso, p. 95–96.

**Prenumeruokite
KULTŪROS BARUS**
ir įsitikinsite, kad su
skaitančiu skaitomasi

Metinė prenumerata –
tik 17,38 Eur. Užsisakyti galite visuose
Lietuvos pašto skyriuose.
Jei norite prenumeruoti žurnalą į
užsienį, su pristatymu oro paštu, tai
kainuos 55 eurus į Europos šalis,
75 eurus į JAV, Kanadą ir kt., 85 eurus
į Australiją (arba kita valiuta pagal
esamą kursą). Norintys už(si)sakyti
Kultūros barus į užsienį turėtų kreiptis
į redakciją adresu
Latako g. 3, 01125 Vilnius, Lietuva;
el. paštas:
kulturosbarai@gmail.com

ITALŲ IN MEMORIAM EIMUNTUI NEKROŠIUI

Ledinis lietuvis atšildavo tik teatre

Ledas, liepsnos, akmenys, vanduo – galingieji Nekrošiaus pastatymai sukosi apie šiuos elementus. Turiu vieną ryškų prisiminimą, išsipaodusį atmintiną lapkritį prieš daugelį metų, kai Milane minios plūdo pasižiūrėti ir plojimais palydėjo lietuvių režisieriaus Shakespeare'o vizijas. Buvau jaunas vizituojantis asistentas Mažajame teatre ir porą kartų prasilenkiau ant laiptų su tuo negailestingo žvilgsnio vyru, įdubusiais, lyg skalpeliu išraižytais skruostais. Jo „Hamletas“ anuomet mus visus paliko be žado – neregėta anarchija, o kartu algebriškas griežtumas. Apimdavo drebulys, regint kūnus, praradusius bet kokią realumą, tačiau smigte susmigusius į sukrečiančią metaforą, sukurtą iš medinių, geležinių daiktų. Neužmiršamas ledo šviesumas, lėtai tirpstantis ore. [...]

Norėdamas geriau perprasti poetinę jo intenciją, kartą įsmukau į vieną iš itin retų Maestro susitikimų

su publika, vykusių Karališkuosiuose rūmuose. Didžiuliai lūkesčiai ir ne ką mažesnis nusivylimas – Nekrošius itin šykščiai dalijosi paaiškinimais, net priešinosi tam, kad būtų atrišti jo teatro mazgai. Ir tik šiandien, prisimindamas šį perdėtą skrupulingumą, laikau tai nuoširdumo atspaudu – ledinis lietuvis iš Vilniaus nesistengė savo minčių išreikšti žodžiais, nes vienintelė kalba, kurią mokėjo, buvo teatras – ten glūdėjo jo stiprybė, jo būtinybė ir toji šviesa, kuria pasikliaudamas jis tyrinėjo egzistencijos tamsą.

Stefano Massini. *La Repubblica* (2018-11-21)

Scenos „vilkas“ suteikė balsą paprastumui

Emma Dante [italų kino, teatro ir operos režisierė]: „*Jis leido vaidinti daiktams, suteikė balsą didžiausiam paprastumui ir, būdamas lakoniško būdo, kalbėjo spektakliais.*“

Mascia Musy [italų aktorė, Nekrošiaus Ana Karenina]: „*Stipri ir gili asmenybė. Jis sugebėdavo į žaidi-*

mą įtraukti visą tavo sielą, primygtinai reikalaudavo rizikuoti, labiau mėgo tai, kas neišbaigta, neteisinga – matė tame daugiau gyvybės. Mums, aktoriams, primindavo, kokia svarbi yra kūno kalba, buvo įsitikinęs, kad teatras pirmiausia yra žiūrimas, o tik tada klausomas. Bendraudavo tiesiog akimis, veido išraiška.“

Carlas Fuortesas [teatro *Opera di Roma* vadovas]: „Net ir suardęs populiariausius inovacijų modelius, net ir pasiekęs pasaulinio pripažinimo, net ir būdamas itin uždaro būdo, Nekrošius niekada neužsidarė dramblio kaulo bokšte.“

Ruggeras Cappuccis [italų dramaturgas, knygos „Edipas Kolone“ autorius]: „Mokėjo komunikuoti žemais dažniais, kūrė projektus griežta maniera. Neapolio festivalis ėmėsi iniciatyvos ateinantį pavasarį pagerbti Nekrošiaus atminimą.“

Rodolfo di Giammarco. *La Repubblica* (2018-11-21)

Maestro, atnaujinęs klasikų dvasią

Jis buvo vienas iš didžiausių teatro vizionierių, atnaujino klasikus, nė karto jų neišduodamas. [...] Teatras gryniausia savo forma – tai visiškas pasamones perkratymas. Iš Nekrošiaus visada buvo laukiama netikėtų siužeto posūkių, metaforų, virstančių kūnu, – tiek statant dievybes (Shakespeare'ą ir Čechovą), tiek ir Puškiną, Gogolį ar Dostojevskio „Idiotą“. Šis režisierius apdovanotas tuo vaizduotės varikliu, kurį maitina tvarūs poetų žodžiai, atkuriami su pridėtine emocija ne verte, gebančia kiekvieną žiūrovą paveikti taip, lyg salėje jis būtų vienintelis. Gimęs Lietuvoje, Nekrošius išsaugojo savo kultūrinės šaknis, tačiau meno požiūriu buvo klajūnas, apdovanotas paranormalia fantazija, nuojauta, aplankęs pragariškąjį Dante's genijų, Jobą, Goethe's Faustą...

Massimo Porro. *Corriere della Sera* (2018-11-21)

Eimuntas Nekrošius ir scenos nušvitimas

Nedaug yra spektaklių, filmų, romanų, apie kuriuos pasakytum, kad jie pakeitė tavo gyvenimą. Eimunto Nekrošiaus spektaklius priskirčiau šiam itin trum-

pam sąrašui. Jo Shakespeare'o trilogija pribloškė. Tai nebuvo įprasta adaptacija, atnaujinimas, repertuaro interpretacija, veikiau baigtinis, vizionieriškas, jaudinantis kūrinys. Nekrošius nė kablelio neišbraukdavo iš originalaus teksto, rašė vaizdais scenarijaus tarpuose, išgalvodamas potekstes, paversdamas matomu tai, kas nematoma, plėtodamas paralelinę dramaturgiją. Kūrė teatrą.

Roberto Giambrone. *Teatro e Critica*

Sudie novatoriškiausiam režisieriui

Pamatyti naują Eimunto Nekrošiaus – vakar (lapkričio 20 d.) išėjusio lietuvių teatro režisieriaus, kuriam kaip tik šiandien būtų suėję 66, – spektaklį garantuotai reiškė didžiules emocijas. Patirdavome jas pirmiausia kūnu, tik gerokai vėliau gebėdavome racionaliai perprasti. Nekrošiaus rankos ir akies išlavinti aktoriai, visi iki vieno, tapdavo naratyvine energija, susiliejančia su laiku, esminiu ir nenutrūkstamu, platesniu ir primityvesniu už visą geologinę erą. O ir paties Nekrošiaus kūnas, gilus jo akių žvilgsnis, išpūdingas stotas, skusta galva – tai teatras vien jau savo egzistavimu. Pirmasis jo spektaklis, kurį pamačiau, buvo 1984-ųjų „Pirosmani, Pirosmani“ – neišdylantis iš žiūrovų atminties, prisidėjęs prie daugybės performansų, kurie, režisieriaus vadovaujami, nušlavė teatrą, apimtą paralyžiaus.

Stefania Vitulli. *IlGiornale.it*

Teatras gedi – mirė Nekrošius.

Metastasio jis buvo savas tarp savų

Po Lindsay'aus Kempo [britų šokėjo] mirties praėjusį rugpjūtį, Toskanos teatras prarado dar vieną didį draugą. Juodžiausias gedulas gaubia Prato miesto teatrą *Metastasio*, kuriame Nekrošius buvo savas. Didysis režisierius čia atvežė daug darbų – nuo Čechovo „Žuvėdros“ iki Shakespeare'o trilogijos, nuo neužmirštamojo „Fausto“ iki „Dieviškosios komedijos“. Jo spektakliai monumentalūs – kelias valandas trukdavusiuose pasirodymuose absoliučiai pribloškėdavo režisieriaus gebėjimas suderinti viską, kas po ranka – nuo sceninių (visada išpūdingų) elementų iki

kūno judesių, tampančių įtaigia universalia kalba, įveikiančia patį kalbos barjerą. [...] Tai buvo meilė iš pirmo žvilgsnio, idilė, galėjusi trukti dar ilgai, jei likimas nebūtų nusprendęs šianakt nuleisti uždangos. Pasiilgsime jo.

Luca Boldrini. *LaNazione.it*

Sudie vizionieriškajam Europos teatro genijui

„Genijus, vizionierius, transgresyvus ir reiklus režisierius“, – rašoma apie jį šiandien ir visa tai tiesa, bet Nekrošius visų pirma buvo žmogus, grąžinęs teatrą aktoriams. Po postavangardo šuolių ir komunikacinių kodų laužymo, itin populiarus 9-ajame dešimtmetyje, iš Vilniaus atvykęs šis ledinio žvilgsnio milžinas Europos teatro scenai pasakė: „Teatras yra aktorius kūnas, poeto plunksna ir gamtos materija.“ [...]

Kad tą įrodytų, paėmė du šventuosius dramaturgijos galiūnus – Čechovą su Shakespeare'u – ir atkūrė juos scenoje taip paprastai ir tiesmukai, kad rezultatas pribloškė. Neapolio festivaliui rengė „Edipą Kolonę“, kurį būtų pristatęs ateinantį pavasarį. Kažin kiek dar sumanymų turėjo šis nuostabus režisierius, kuris savo spektaklių premjeras žiūrėdavo, atgręžęs nugarą scenai, veidu atsisukęs į publiką. Sakydavo, kad jeigu aktoriai dirba gerai, jis, nematydamas jų, jaučia chemiją ir mėgaujasi nuostaba žiūrovų veiduose, nes tai tikrasis lakmuso popierėlis, parodantis režisieriaus meistriškumą ir spektaklio poveikį.

Barbara Massaro. *panorama.it*

Teatras praranda poeziją

Teatre ir pasaulyje, nėra abejonės, poezijos bus mažiau, kai mus paliko Eimuntas Nekrošius. Belieka visai kaip Camus Kaligulai (lietuvių režisierius spektaklį apie jį pastatė *Villa Adriana* 2011-aisiais) atsidusti: „Per daug mirčių, per daug mirčių, todėl ir darosi tuščia“ [Birutės Gedgaudaitės vertimas].

Jo režisuoti spektakliai Italiją pasiekė 9-ojo dešimtmečio pabaigoje ir išmokė mus kitaip gyventi. Nedaug žodžių, kartais su subtitrais, bet ir tie nereikalingi, svarbiausia – gyvoji jo režisūros tapyba, tie

pulsuojantys vaizdiniai, kuriuos ir šiandien bandomė išlaikyti atmintyje. [...]

Mascia Musy: „Aš esu jam skolinga už viską. Nebaigiau mokslo, dirbau su tokiais grandais kaip Patroni Griffi, Squarzina, Cobelli, kurie man tikrai daug davė, bet lemtingasis susitikimas buvo su Maestro Nekrošiumi – jis atvėrė man kitus horizontus. Galbūt pasirodys keista, bet dirbdama būtent su juo suvokiau, kad teatras tėra tik teatras, pirmoje vietoje – gyvenimas.“

Eugenio Murrall. *ilfoglio.it*

Režisierius, įkvepiantis vaizdiniais

Puikiai prisimename tą vakarą, kai pirmąkart susitikome su Eimunto Nekrošiaus teatru. Buvo 1989-ųjų pavasaris – lemtingas laikas Rytų Europai, o kartu, kaip paaiškėjo vėliau, ir mūsų likimui. Siena, perskėlus kontinentą į dvi dalis, dar nebuvo nugriauta, bet vėjas jau pasisukęs. Parmos teatro salę puošė Lietuvos vėliava. O ir šiaip buvo nesunku perskaityti politinę Čechovo komedijos, kurią atvežė teatras iš Vilniaus, potekstę. Namai ir tėvynė scenoje natūraliai susiliejo dėdės Vanios, balansuojančio tarp intymių jausmų ir groteskiškų situacijų, paveiksle, o žodžiai „gyvensim toliau“ virto sukilimo šūkiu. [...]

UNIKALUS vaizdinių kūrėjas, – tą jau sakėme. O gal turėtume sakyti vaizdinių įkvėpėjas, nes jie atsiranda ne iš sudėtingo scenografinio aparato, bet išsigrynina vidiniame lygmenyje, kiekvieno žiūrovo reikalas, kaip juos suvoks. Lietuvių Maestro nuo pat pradžių kūrė skurdų teatrą, statomą iš kasdieniškų medžiagų, dažnai primenančių gamtos elementus. [...]

Nepaneigsi, kad Nekrošiaus teatras turi metodą. Režisierius nemėgo kalbėti apie savo kūrybinę dirbtuvę paslaptis, ypač teorizuoti. Bet įstengė vaizdais išplėtoti kiekvienos detalės sugestiją [...].

Galima sakyti, Nekrošius kuria dramos suspensiją. Ten, kur teatras yra linkęs suspausti dramos veiksmą, Nekrošius veikia priešinga kryptimi – išskleidžia, išlaisvina scenos laiką iš veiksmo įtampos ir leidžia jam persmelkti gyvenimą. Ilgą jo kūrinių trukmę lemia ne perteklius, o išretinimas. Kad Otelas galiausiai nužu-

dys Dezdemoną, puikiai žinome. Viskas jau įvykę. Ką žinote, tą žinote, – sako Jagas. Ką gi čia dar sužinosi? Nekrošius pasakoja, kaip Otelas žudo Dezdemoną ir kad ji vis dar tebežudoma.

Gianni Manzella. *Il Manifesto*

Oksimoronų Meistras

Režisierius, išdidžiai primindamas savo lietuviškas šaknis („*Mūsų istorija skiriasi nuo likusios Europos. Nesam nei prancūzai, nei anglai. Užaugome bulvių laukuose*“), pasitelkia pirmykščius gamtos pasaulio simbolius – vandenį, ugnį, akmenis, – kurie įgyja svarią ekspresijos jėgą, ypač Shakespeare'o trilogijoje. [...]

Nekrošius mėgsta priešingybes, kurios asocijuojasi su jo gimtąja žeme ir paverčia jį oksimoronų Meistru. Stilizuotai elegantiška fizinė partitūra gyvuoja greta psichologiškai interpretuojamų personažų, sunkiausi fiziniai ir akrobatiniai veiksmai perteikia trapiusius dvasios judesius. Viskas atrodo ištarta, bet scenos erdvę iš tikrųjų užima tai, kas nepasakyta, – siela virsta kūnu, o tie nuolat judantys kūnai tėra nuodėmingos sielos, kurios galėtų apsigyventi bet kokiam Dostojevskio romane. Dar daugiau – tragiška egzistencinė vizija derinama su kandžia ir kerinčia ironija. Visa tai pavertė Nekrošių režisieriumi, kurio neįmanoma nukopijuoti, kuris neturi mokinių. Žinoma, bandymų semtis įkvėpimo iš jo stiliaus esama, tokių ne vienas, tačiau bet koks spektaklis *à la Nekrošius* visada susitraukia iki paviršutiniškos reprodukcijos. Mokiniams trūksta gilių raukšlių, išvagojusių jo veidą, ir to giedro žvilgsnio, kuris priklausė lietuviui, užaugusiam bulvių laukuose.

Maurizio Maravigna. *teatro.persinsala.it*

Nekrošiaus netektis

Visada tikėjau, kad teatras *Olimpico* bus Klasikų namai, tačiau tam, kad klasikais atgytų, reikia didžiųjų menininkų. Nekrošius, be menkiausios abejonės, buvo toks. Vienas iš nedaugelio menininkų, įstengusių ištverti akistatą su *Olimpico*. Perkelti į sceną Dante's

„Rojų“ (vėliau ir „Jobo knyga“) – tai nuostabus iššūkis, kurį priimti pakelta galva ir įveikti galėjo tik vizionierius, puoselėjantis autentišką pagarbą klasikams. Su malonumu prisimenu žodžius, kuriais Nekrošius pristatė mūsų miestui: „*Mane iškart paveikė ir sužavėjo Olimpino akademijos devizas Hoc Opus, Hic Labor Est* [„Štai dalykas, štai kur sunkumas“, – eilutė iš Vergilijaus „Eneidos“]. Negalima su tuo nesutikti, nes kiekvienas geras rezultatas yra sunkaus darbo vaisius. Kaip mene, taip ir gyvenime. Geros kelionės, Maestro!

Francesco Rucco. Vičencos miesto meras. *Tviweb.it*

Tragedijos laikas ir pamokos

Kas užmirš tą milžinišką ledo plokštę, lėtai tirpstančią scenos palubėse, skaičiuojančią nepermdaujamą ir barbarišką Hamleto tragedijos laiką? Kas pamirš tuos liesus ir gležnus jo aktorius, nuostabiai perteikiančius esminę vizionierišką teatro idėją? Atmintis, kurią Eimuntas Nekrošius [...] įteikia savo žiūrovams, yra tiršta ir sklidina prasmės. [...]

Atrodė vienišas, niūrokas žmogus, sunkiai prakalbinamas per interviu, teatro žmonės prisibijodavo jo griežtumo. Vis dėlto Nekrošius mylėjo aktorius, jautė būtinybę dirbti su jais – jo darbo pamatas buvo didaktika. Paskutinis režisieriaus pasirodymas Italijoje įvyko prieš dvejus metus Spoleto mieste, kur į ankštą *San Simone* erdvę jis atvežė „Bado meistrą“ (*A Hunger Artist*), supaprastintą Kafkos kūrinio interpretaciją – dar vienas didis autorinis darbas, kai mintis perteikiama, pasitelkus vos kelis daiktus. Maestro, kuris nesiliovė stebinės talentingu sumanumu, davė mums dar vieną pamoką...

Claudio Cumani. *Il Giorno* (2018-11-21)

Giliai europietiška karjera

Nekrošius buvo didis scenos vizionierius, nepakartojamas kaip Fellini's ar Kusturica kine, kaip Strehleris ar Ronconi's teatre, apdovanotas neišsenkama vaizduote, kurią po lygiai dalijo aktoriams ir daiktams, scenoje virsdavusiems neužmirštamais. [...]

Dante. „Rojus“ teatre OLIMPICO. Režisierius – Eimuntas NEKROŠIUS

Jo klasikiniai darbai [...] nešiojo savyje „bacilą“ kažko, kas neapibrėžta, tačiau šiuolaikiška, kas gyvuoja virsme. Skausmingos jo interpretacijos skleidavo sveikas emocijas. Jos aktualios, nes amžinos, – tai toji amžinybė, kurią teatras geriausiai moka išsaugoti ir išreikšti. Nekrošiaus giliai europietiška (tiek prigimties, tiek pasirinkimo atžvilgiu) karjera – tai daugybė neužmirštamų pastatymų, kurie taip ir liks įstrigę kažkur pasąmonėje. Nuo Shakespeare'o ir Čechovo, kurie galiausiai virto vizionieriško jo įkvėpimo sąjungininkais ir giminėmis, nuo „Hamleto“ iki „Trijų seserų“, nuo „Dėdės Vanios“, „Otelo“, „Makbeto“, „Ivanovo“ ir „Vyšnių sodo“ iki pat Goethe's „Fausto“ ir Dostojevskio „Idioto“. Erdvės ir laiko nuostatas jis apvertė aukštyn kojomis ir operoje – su Gounod „Faustu“ teatre *La Scala*, su įsimintinu Verdi'o „Makbetu“ ir Wagnerio „Valkirija“.

Maurizio Porro. *corriere.it*

Gyvenimas ant scenos

Nekrošiaus teatras yra eksperimentinis tuo atžvilgiu, kad mėgina kuo giliau ištyrinėti gyvenimo paslaptis,

žmonijos aistras, bet kartu atsisako kalbos vingrybių, madų, kad kuo labiau priartėtų prie kūrinio, prie aktoriaus, prie scenos, kad sukurtų plačią minties erdvę. Tai modernusis klasikas. Ne gyvenimo veidrodis, o veikiau padidinamasis stiklas. [...]

Yra laikas aistringai pamilti, yra laikas karčiai nusivilti. Pastaraisiais metais susidarė įspūdis, tarsi režisierius kartotųsi, nebegalėdamas rasti anos pribloškiančios vaizdinės, sinestezinės jėgos, būdingos jo aukso amžiaus kūrybai. Į Nekrošių pradėta žvelgti su išsiblaškymu, gal net su persisotinimo, beveik irzlumo jausmu, lyg jau viską jis būtų davęs. Vis dėlto toji distancija dabar, kai atėjo ši menininkui ekstremali akimirka, vertintina kaip tipiškas nusivylusių įsimylėjėlių elgesys, reikalaujant iš mylimojo vis daugiau bučinių, staigmenų, ekstazės, kažko, kas šioje žemėje gal net neegzistuoja.

Ilgainiui susitaikoma su bėgančiu laiku, jis virsta prisiminimais ir apgailestavimais dėl prarastos praeities, kuri buvo svaiginanti ir įkvepianti.

Massimo Marino. *doppiozero.com* ■

Parinko ir išvertė Jurga PO ALESSI

TEATRALIŠKI JONO ARČIKAUSKO KĖSLAI IR KETINIMAI

To, kas teatrališka, neapkaltsi paprastumu, tikroviškumu. Viskas čia labai vizualu, dinamiška, fiktyvu. Teatro dailininkas Jonas Arčikauskas tiesiog mėgaujasi erdviškumu, prisotintu ženklų ir išpūdžių, ekspresyvumu, formų ir spalvų kontrastais. Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejuje spalio mėnesį atidaryta ir iki sausio 31 d. veikianti paroda „Kėslai ir ketinimai“ – gera proga įsitikinti šio kūrėjo išskirtinumu. Scenografas, profesionalus keramikas nuolat ginčijasi su publika, net su atlikėjais, kėsinasi paveikti seklias emocijas ir paviršutinišką suvokimą, įrodinėdamas, kad teatrališkumas neatsiejamas nuo stiprių reakcijų ir potyrių.

Į Arčikausko scenografiją žvelgiant paviršutiniškai, dingteli įsimintina Daniilo Charmsio frazė: „Aš mėgstu tik nesąmones.“ Išorinis dailininko kvailiojimas gerai užmaskuoja ironišką žvilgsnį į amžinų žmonijos klystkelių ir konkrečias šiuolaikinio žmogaus nuodėmes, polinkį apgaudinėti, meluoti, vengiant viešai kalbėti apie tai, kas svarbu, bet neliečiama, slepiama. Glaudus ryšys su veikalo tema pridengiamas keliais prasmių sluoksniais, kuriuos išlukštenti tenka ne tik žiūrovams, bet ir atlikėjams. Nežinomybė ir perkrovimai ypač dirgina jusles, nes apima nerimas, kad esi apgaudinėjamas, klaidžioji vingriais labirintais, bet vis tiek negali atsispirti intelektualinėms vilionėms.

Tokį neaiškumą, sulaužytą tikrovę Arčikauskas sukuria, siedamas chaosą ir tvarką, išraiškingai sluoksniuodamas skirtingų epochų stilistiką. Tuo būdu jis tarsi atsako į klausimą, ką reiškia šiuolaikiniam žmogui istorinį veikalą skaityti be laiko ir vietos nuorodų. Literatūros kūrinio skaitytojas dažnai susitapatina su personažu, nors tą daryti trukdo pernelyg didelis laiko atstumas, verčiantis savaip įsivaizduoti sąlygas, kokiomis veikia personažas. Šį kartą padeda tą atstumą įveikti skaitytojas-dailininkas, vizualiai jį užpildydamas.

Arčikausko scenografijoje tuščias darbas ieškoti aiškių nuorodų į konkrečią veiksmo vietą, nors dailininkas ją atidžiai išnagrinėjęs, iki mažiausių detalių patikrinęs. Kai perpranta personažą, „charakterizuoja“ ir karnavališkas situacijas, susiklosčiusias čia ir dabar. Jas įvertina ir dažniausiai sėkmingai „įdarbina“ režisierius Jonas Vaitkus.

Arčikauskui ypač svarbu akcentuoti veiksmo centrą. Štai XVIII a. bufonadinių *commedia dell'arte* kaukių meistro Carlo Gozzi'o „Varnui“ (2003) pastatomi didžiuliai mėlyni vartai, primenantys klasikinio pastato portiką, nudažytą itin aktyvia spalva. Vartai tampa pragaro skylė, pasirengusia įsiurbti kiekvieną, kuris pames galvą dėl iliuzinės šlovės. Savo ruožtu dailininkas pasiryžęs patikrinti žiūrovų gebėjimą sukoncentruoti dėmesį, surasti savą žiūros tašką.

Åugusto Strindbergo „Sapnui“ (1995) scenos centre pastatytas didžiulis postamentas, virš kurio įrėminta kaukė ir ją vainikuojanti viršūnė, primenanti gotikinės bažnyčios bokštą. Aplink įmantrų „paminklą“ košmariškam sapnui pabirusios kaukės, bokštai, kryžius sukuria sprogimo įspūdį. Chaotiškas vaizdo sukūrys – aplink siaučia viską naikinantis abejingumas, brutalumas, dirbtinio grožio garbinimas, kovos logika ir iracionalumas...

Oskaro Milašiaus „Migelio Manjaros“ (1996) scenovaizdis ne mažiau grėsmingas. Taikinius primenantys apskritimai su pirštų antspaudais, virš scenos pakibęs didžiulis trikampis rėmas, prismaigstytas spyglių, jį atkartoja ant grindų nukritusios aštrios plokštumos. Suskilusi pavojinga erdvė, valdoma siurrealistinės logikos, sukelia blogą nuojautą, kad grėsmingai artėja tragiški įvykiai.

Čingizo Aitmatovo „Golgotos“ (1987) scenovaizdyje dominuoja kopėčios, užgožiančios visą scenos erdvę. Universalus sakralinis ženklas panašiai kaip ir kolona reiškia jungtį tarp žemės ir dangaus, tiesioginį ryšį tarp Dievo ir žmonijos. Tačiau dailininkas paverė jas kankinimo įrankiu – taip išniekinama ir praeitis, ir pats žmogiškumas. Scenografas, pasitelkdamas mistišką ir simbolines kasdienybės interpretacijas, griaudamas tikrovę, verčia jaustis nejaukiai – meno kūrinys tampa ne tik įspūdingu reginiu, bet ir perspėjimu.

Dailininkas verčia atlikėjus įveikti kliūtis scenoje, įkalina juos sudėtinguose kostiumuose, kuriems, kaip ir scenovaizdžiui, organiškai taikoma grėsmės ir grožio estetikos dermė. Iš pažiūros čia tarsi neegzistuoja jokia sintezė, nes kūnas ir drabužis kovoja dėl pagrindinio vaidmens. Nesvarbu, kad kūnas sukaustomas, išmarginamas, jo nuogumas turi prasiveržti be trukdžių, demonstruodamas, kad asmeninio gyvenimo privatumas jau nelaikomas vertybe. Tačiau metamas ir gelbėjimo ratas – galima prisidengti spalvingai išmargintomis medžiagomis su gausybe klosčių, pasislėpti po fantastiškiausių formų kaukėmis. Stangriai apgobdamos visą veidą, jos kartais primena net ispanų inkvizicijos mėgtą galvos traiškymo įrankį. Įspūdį

sustiprina vietomis atidengta gausiai išdažyta, nuolat grimo alinama, skaudama oda... Dailininkas daug dėmesio skiria galvai – išmaniai „atskiriama“ nuo kūno, ji tarsi po egzekucijos atsiduria ant lėkštės, kuri išradinai suformuota iš ispaniškos apykaklės-*gorros*. Arčikauskas sumaniai manipuliuoja ir kitomis žmonijos sukurtomis kankinimo priemonėmis – aktorui po kaklu pariša grandines (Aleksandro Vvedenskio „Eglutė pas Ivanovus“, 2012), kaklą sukausto grėsmingais bausmių žiedais arba suspaudžia žvėrių gaudymo spąstais („Varnas“). Ne mažiau pavojingi ir galvos apdangalai. Didžiulis žmogaus ūgio karkasas, vaizduojantis žirafą, masyvi kiaulės galva („Eglutė pas Ivanovus“), gigantiški ragai (Broniaus Kutavičiaus „Ugnis ir tikėjimas“, 2003), skulptūrinė kolonos transformacija, aukštos spiralės, narvai, ankštos spygliuotos kepurėlės („Varnas“), suglaustus skėčius primenantys gobtuvai („Faustas“, 1999), didžiulės šukuosenų kupetos („Grobis“)...

Arčikausko sukurti kostiumai stulbina detalių gausa. Kai kurias iš jų įmanoma pamatyti tik parodoje. Antai kostiumų eskizus papildė signatūros ir nuorodos kostiumo siuvėjams, kokias naudoti medžiagas, faktūras, spalvas. Arčikauskas paverčia tuos užrašus kostiumo detale, išdėsto kostiumo pakraščiuose. Smulkiu šriftu užrašytos raidės ragina griebti padidinamąjį stiklą ir imtis tyrinėjimo. Sužinome, kad dailininkas nuolaidžiauja meistrams, antai po personažo pažastimi rašo: „*Nesant tinkamo kailio, gali tiktai stručio plunksnos.*“ Japonijoje pasimokęs kaligrafijos, Arčikauskas mėgaujasi galimybe „papuošti“ kostiumą – tekstus sudėlioja taip, kad jie pakartotų kostiumo siluetą („Žuvėdra“, „Piteris Penas“, „Ponas Kolpertas“), delno liniją („Pasaulio dangoraižis“, „Grobis“). Paverčia juvelyriniu dirbiniu, apsiūvįs galvos apdangalą („Žuvėdra“), prasiskleidžiančiu kaip vėduoklė arba pratęsiančiu rankogalį („Varnas“). Sukurdamas optinę apgaulę, priverčia figūrą judėti popieriaus lape.

Arčikausko sukurti vaizdiniai atskleidžia dailininko siekį įtraukti atlikėjus ir žiūrovus į savąjį kūrybinį procesą, kad kartu su jais patirtų kūrybos kančią, riziką ir atradimo džiaugsmą. ■

Jonas ARČIKAUSKAS. Kostiumo eskizas Joe Ortono „Grobii“

Arkadinos kostiumo eskizas Antono Čechovo „Žuvėdri“

Jonas ARČIKAUSKAS. Scenovaizdžio eskizas Oskaro Milašiaus „Migeliui Manjarai“

Vidmanto Ilčiuko nuotraukos

Jonas ARČIKAUSKAS. Parodos „Kėslai ir ketinimai“ fragmentas.

Vidmanto Ilčiuko nuotrauka

LAIKAS BRAIŽYTI NAUJUS ŽEMĖLAPIUS, RAŠYTI KITAS TEATRO ISTORIJAS

*Su teatrologu Edgaru KLIVIU
kalbasi Elvina BAUŽAITĖ*

Teatrologas doc. dr. Edgaras Klivis gilinaisi į kultūrinius procesus Lietuvoje sovietmečiu, teatro ir kino raidą, Vidurio Rytų Europos šalių kultūrinius panašumus ir skirtumus. Į Lietuvos teatrą Europos kontekste žvelgėme retrospektyviai ir perspektyviai, turėdami prieš akis Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį.

Faktų visata

Elvina Baužaitė. *Kaip įsivaizduojate Lietuvos teatro istoriją? Ar tai mozaika, ar žemėlapis, kelias ar daugybė pėdsakų, paliktų klaidžiojant?*

Edgaras Klivis. Iš jūsų pasiūlytų metaforų labiausiai įprasta istoriją lyginti su žemėlapiu. Kaip žemėlapis vaizduoja teritoriją, taip ir istorija (t. y. istorinis pasakojimas) vaizduoja tai, kas vyko praeityje. Tačiau žinome, kad žemėlapis nėra teritorija. Kitaip tariant, joks žemėlapis (netgi masteliu 1:1) neperteiks visko, kas toje teritorijoje yra (pavyzdžiui, dulkių, kintančios saulės šviesos). Tas pats galioja ir istorijai – jokia istorija, joks istoriografinis tekstas neperteiks visko, kas įvyko praeityje, nes faktų visata begalinė. Nieko keista, kad žemėlapių esama įvairių: demografinių, politinių, meteorologinių, nubraižytas net pasaulinis IQ žemėlapis... Todėl ir istorijų turi būti visokių. Šiuolaikinių teatro istorikų grupė parašė knygą „Teatro istorijos: įvadas“ (*Theatre Histories: an introduction*). Ten nebekalbama apie vieną pasaulinę teatro istoriją, prasižedančią nuo Aischilo ir baigiamą Robertu Wilsonu.

Jau pats knygos pavadinimas nurodo daugiskaitą, o Atėnų teatras (anksčiau laikytas visos teatrinės kultūros pradžia) įsispraudžia kažkur tarp Egipto ritualų ir centrinės Amerikos čiabuvių tradicijų. Toks išcentruotasis vaizdas tradiciškesniam teatro istorikui anksčiau būtų sukėlęs širdies priepuolį. Lietuvos teatro istorija parašyta (ir vis dar rašoma), taikant vieną modelį – tai nacionalinio teatro istorija, kurioje absoliučiai dominuoja lietuvių etninė grupė su pagrindiniais herojais vyrais. Ji pasakoja, kaip lietuvių teatras, išsirutuliojęs iš liaudiškų tradicijų, pamažu virto profesionaliu teatru, tikra meno šventove. Žydams, romams, rusams, moterims, darbininkams, studentams, marginalams, gėjams, kosmopolitams, avangardistams ir mėgėjams šioje istorijoje (šiam žemėlapyje) vietos beveik nelieta. Žinoma, čia nieko baisaus ir nieko nereikėtų kaltinti – XX a. Lietuvos istorikams dėl keblios geopolitinės padėties buvo labai svarbu turėti tvirtą nacionalinės kultūros pagrindą, istoriškai įteisinti lietuvių teatrą. Vis dėlto šiandien laikas braižyti naujus žemėlapius, rašyti kitas istorijas, vaikščioti kitais takais. Laimė, kolegos, teatro istorikai, jau klaidžioja po tas kitas „teritorijas“.

Jeigu Lietuvos teatro istoriją įsivaizduotume kaip spektaklį, koks jis būtų? Koks jo siužetas ir žanras, kas atliktų pagrindinius vaidmenis?

Aptardamas istorijos, suprantamos kaip literatūros atšaka, žanrus, Friedrichas Nietzsche išskyrė monumentalųjį, antikvarinį ir kritinį, kartu pabrėždamas, kad kiekvienas žanras turi savo vietą ir laiką, tinkamą „dirvą“. Dirbu universitete, todėl man svarbiausia kritinė istorija, t. y. analizė, kas (žvelgiant į praeitį iš šiandienos perspektyvos) buvo vertinga, nors galbūt užmesta, apleista ir užmiršta, ką vertėtų tęsti, sugrąžinti į akiratį, o kas buvo be reikalo išpūsta ar netgi dar daugiau – tapo našta, slegiančia iki šiol. Toks nuolatinis perinterpretavimas, vertybių perkainojimas ir nauji vertinimai yra svarbiausias mūsų, akademinių istorikų, žanras. Pavyzdžiui, esu tyrinėjęs Modrio Tenisono sukurtą Lietuvos pantomimos trupę, kuri pagal teatro istorijos kanoną yra beveik nepastebima, o aš (kartais kiek pernelyg įsijautęs) tvirtinu, kad tarpdisciplininiai jo projektai, avangardinė laikysena ir nauja fizinio teatro samprata, nors ši trupė sukūrė vos penkis spektaklius, šiandieniniam teatrui svarbesnė už begalines Antono Čechovo interpretacijas. Kita vertus, pripažįstu, kad vien kritinės istorijos neužtenka. Nuolatinis kritiškumas, polemika, prieštaringi vertinimai gali būti ir kenksmingi, nes taip apsuka galvą, kad ima atrodyti, neva visa istorija – tai begalinė painiava, darosi sunku orientuotis, jausti pasididžiavimą. Manau, populiariaesniame lygmenyje svarbios ir monumentales herojiškos istorijos, ir antikvariatas, t. y. istorija dėl jos pačios. Man vienas iš įdomiausių Lietuvos teatro istorijos projektų buvo grupės menininkų (VšĮ „Senųjų menų studija“) sukurtas pirmosios operos Lietuvoje „Elenos pagrobimas“ (1636) hipotetinis medinis sumažintas teatro maketas su scenografijos detalėmis. Įvairios istorinės rekonstrukcijos, nors yra antikvarinio pobūdžio, leidžia „prisiliesti“ prie istorinės praeities, patirti ją ne tik intelektualiai, bet ir fiziškai.

Ką Jūs, žvelgdamas retrospektyviai, įvardytumėte kaip išskirtinį reiškinį? Kas įprasmina Lietuvos teatrą, jo estetiką?

Įtariai vertinu tokius apibrėžimus kaip „Lietuvos teatro estetika“. Ir štai kodėl. Šiuolaikiniai teatriniai kultūrų tyrimai atskleidžia, kad neegzistuoja jokia „gryna“ kultūra, nėra homogeniškų teatro tradicijų. Tarkime, tyrimai rodo, kad antikiniam graikų teatrui (kuris mūsų vaizduotėje yra nekintamai „graikiškas“ su visomis tragedijomis, koturnais, choris ir kaukėmis) labai didelę įtaką padarė Artimųjų Rytų dievybių vaisingumo ir kultūros ritualai. Teatro režisierė Arianna Mnouchkina kadaise šokiravo tradicionalistus, pareiškus, kad šis „teatras yra rytietiškas!“ Tai, ką laikėme grynai japoniška tradicija (No teatras), yra įtakų, atėjusių iš Kinijos, Indijos ir Korėjos, mišinys. Visos kultūros, kalbos, tradicijos yra hibridiškos, susiliejusios, susimaišiusios, todėl nėra ir kaip nors specifiskai išgrynintos lietuvių, suomių ar lenkų teatro estetikos. Knygoje „Lietuvių teatras Peterburge“ Balys Sruoga tvirtino, kad lietuvių teatras XIX a. pabaigoje kilo iš Lietuvos juodžemio, iš kaimo dirvoje slūgsančių „priešcivilizacinių sulčių“, suprask – iš archajiško grynojo lietuviškumo. Tai žavus, poetiškas ir labai užkrečiantis įvaizdis, kartojamas ir vėlesnėse teatro istorijose. Tačiau visuomet perspėjau studentus, kad nepasitiktėtų tokiais įvaizdžiais. Kokios dar „priešcivilizacinės sultys“? Lietuvių teatras buvo veikiamas bendrų socialinių, ekonominių Europos procesų (industrializacijos, migracijos, imperializmo), kultūrinių įtakų, sklindančių iš Lenkijos, Latvijos, Rusijos, Skandinavijos, Vokietijos, Prancūzijos. Nacionalinių teatrų idėja nužė per visą Europą, buvome šio proceso dalis. Esame neatsiejami nuo globalios teatro istorijos, paveikti ir veikiami jos įvairovės, kaitos ir hibridizacijos. Pats Sruoga knygoje parodo, kad lietuvių teatras realiai susikūrė užsienio industriniuose centruose. Šiuo atžvilgiu Sruoga kaip istorikas yra kur kas tikslesnis ir įdomesnis už mitų kūrėją. Atsakydamas į pirmąjį klausimą galėčiau pridurti, kad kaip tik šis lietuvių teatro „glokalumas“ (*global / local*) ir įvairios jo apraiškos yra vienas iš įdomiausių Lietuvos teatro istorijos bruožų.

Intermediali mašina

Išskiriamas aktorinis, režisūrinis, literatūrinis teatras. Koks yra šiandieninis? Kas dominuoja, o kas nepelnytai

užmiršta, ko stokojava? Ko pasigendate Jūs asmeniškai, ko tikėtės ir linkėtumėte Lietuvos teatrui šį sezoną?

Išskirsiu du dalykus, kurie mane labai domina ir kurie lietuvių teatre galėtų būti dar stipresni (neabejoju, kad bus).

Pirma – įvairiau ir esmingiau panaudoti teatre naujas medijas ir skaitmenines technologijas, atsisakant tradiciškai garbinti „gyvumą“, teatro sceną suvokiant kaip eksperimentinę to, kas gyva ir kas medijuota, hibridizaciją arba dar geriau – kaip erdvę, kurioje susiduria ir sąveikauja įvairios medijos (opera, animacija, performansas, kinas, cirkas, fotografija, drama, garso menas, komiksas, šviesos dizainas ir kt.), t. y. intermedialią mašiną. Iš dalies tai susiję su asmenine mano alergija perdėtam „gyvumui“, giliems žvilgsniams į partnerio akis, ilgoms pauzėms ir apskritai neišradinam laiko tempimui, kai neišvengiamai reikia kažką „jausti“. Manau, teatras yra puiki vieta išbandyti įvairiems eksperimentiniams modeliams, siejantiems žmones ir dirbtinį intelektą, medijų technologijas ir gyvą komunikaciją, esatį ir mediaciją, kūną ir reprodukuotą atvaizdą...

Antra – man asmeniškai labiau priimtinas racionalusnis ir „šaltusnis“ menas. Žinoma, šaltis – tik metafora, turinti labai blogą vardą psichologinio, tiksliau, isterinio teatro, kaip jį siūlė vadinti Richardas Foremanas, ir vėlesnių vedinių, tokių kaip „naujasis jausmingumas“, kontekste. Suprantu, teatrui reikalinga įvairovė, tačiau norėčiau, kad Lietuvoje isterinį teatrą bent lygia dalimi atsvertų politiškesnis ir brechtiškesnis teatras, kuris nesistengia per prievartą graudinti publikos ir kur atsiranda laiko apmąstymams, išradinamumui, kritiškam protui, diskusijoms.

Taigi teatras – eksperimentinė erdvė, siūlanti kūrybiškai ir kritiškai išbandyti naujus mediacijos modelius, kurie ateityje galėtų veikti kaip politinio išsilaivinimo įrankiai. Kažko tokio ir linkėčiau.

Neretai apgailestaujama, kad mūsų teatro klasikais tarsi neišugdė įpėdinių, jaunoji karta neturi išskirtinio veido.

Sakyčiau, simptomiška, kad kalbate apie „išskirtinumą“. Vyresnės kartos režisieriai sukūrė savo išskirtinį stilių, juos drąsiai galima vadinti autoriais (*auteur*). Tačiau *auteur* figūra ir autorinė režisūra yra istorinis reiškinys, o ne koks nors universalus gero meno sinonimas. Kitaip tariant, manau, kad jaunoji generacija gali kurti įdomų teatrą ir be stiprios autorinės režisūros, imdamasi įvairių projektų, kur autorystės samprata gali labai stipriai pasikeisti, virsdama, pavyzdžiui, „procedūrine autoryste“. Režisierius nekuria „išskirtinio savojo teatro“, t. y. unikalaus *grand* stiliaus, bet kuria sąlygas ir procedūrą kūriniam, kuriuos išplėtos atlikėjai, bendruomenė ar žiūrovai. Spektakliuose, pavyzdžiui, „Žalioje pievelėje“, Karolinos Žernytės kūryboje, Soul Kitchen ir kt. neverta ieškoti unikalaus režisūrinės vizijos – kūrybiškumas ir naujumas čia pasireiškia kaip teatrinio įvykio dalyvių bendra patirtis. Pasidalijama istorijomis, atsiskleidžia žmonių santykiai, nė vienas dalyvis neprimeta kitiems savo stiliaus, akcentuojamas demokratiškesnis teatro režimas, o kūrybiškumas cirkuliuoja kaip bendra, nenusavinta socialinės energijos forma. Kita vertus, Lietuvos teatro peizaže esama ir pratęsiančių išskirtinai vizualinį stilių, vilsonišką režisūros kryptį – paminėčiau režisierę Gintarę Minelgaite.

Baltiškoji tapatybė, europietiška dimensija

Kokius teatrinės praktikos sovietmečiu dalykus, Jūsų požiūriu, vertėtų išsaugoti?

Sovietiniu laikotarpiu Lietuva, Latvija ir Estija buvo laikomos bendru Pabaltijo regionu ir iš tikrųjų kultūra puoselėjo tam tikrą bendrą tapatybę ar bent jautė poreikį dalytis patirtimi. Pavyzdžiui, 1967 m. buvo surengtas Baltijos šalių pantomimos festivalis. Po 1990-ųjų toks kultūrinis bendradarbiavimas nutrūko. Kelis dešimtmečius turėjome labai menką supratimą, kas darosi artimiausiose ir mums giminiškiausiose šalyse. Tik dabar situacija, atrodo, ima keistis. Atgaivintas Baltijos šalių dramos festivalis, kasmet organizuojamas kurioje nors iš trijų šalių, aktyviau rengiamos teatro „vitrinos“ – kritikai ir teatro menininkai (pir-

miausia iš Baltijos šalių) kviečiami žiūrėti spektaklių, dalyvauti diskusijose, kūrybos dirbtuvėse. Man labai patraukli atrodo Baltijos šalių bendros tapatybės idėja (panaši į Skandinavijos modelį), dalijimasis kultūra, bendradarbiavimo projektai, mainai, vertimai ir apskritai domėjimasis savo kaimynais. Tai ir labai pragmatiškas interesas. Kiek Lietuvoje per metus pasistoma gerų spektaklių? Du. Trys. Geriausiu atveju – penki. Jei pridėsime dar latvių ir estų geriausius spektaklius, bus dešimt, dvylika. Su tiek jau galima gyventi, yra apie ką rašyti. Taigi iš sovietmečio vertėtų susigrąžinti baltiškąją tapatybę.

Lietuvos teatrui apskritai stinga tarptautinio bendradarbiavimo, kuris suteiktų naujų impulsų, išplėstų matymo, mąstymo erdves.

Šiuolaikiniame Lietuvos teatre yra puikiai pavykusių tarptautinio bendradarbiavimo pavyzdžių. Galėtume paminėti išskirtinius vengrų teatro režisieriaus Árpado Schillingo, lenkų Krystiano Lupos, Łukaszio Twarkowskio, latvių Valterio Silio ir Janio Balodžio spektaklius, sukurtus Lietuvos teatruose. Tačiau jūs teisi, nepaisant šių pripažintų ir apdovanotų kūrinių, bendras pojūtis yra tarsi vis dar gyventume izoliuotą, nuo europinių procesų ir kontekstų atsieta gyvenimą. Pavyzdžiui, Kaune akivaizdžiai matome vieną tarptautinę tikrąją šio žodžio prasmę trupę – tai šokio teatras „Aura“. Šis teatras ne tik randa energijos ir motyvacijos organizuoti tarptautinį festivalį (ir tai, beje, yra jo tarptautinės patirties rezultatas – kuo dažniau išvažiuoji, kuo plačiau bendradarbiauji, kuo aktyviau domiesi viskuo, kas dedasi pasaulyje, tuo mažiau mąstai vietinėmis kategorijomis ir paisai nusistovėjusios hierarchijos). Vyksta nuolatinė talentų ir idėjų apytaka – šokio teatro parengti atlikėjai tęsia karjerą užsienyje, „Auros“ trupė yra tarptautinė ir nuolat keičiasi. Tai projektinis teatras. Teatrinė kultūra sietina ne vien su stabiliomis sunkiasvorėmis institucijomis, repertuariniais teatrais su nuolatinėmis trupėmis. Yra nedideli centrai, kurių prodiuseriai realizuoja atskirus „projektus“, o daugybė laisvų atlikėjų migruoja iš vieno projekto į kitą. Kad

toks projektinis teatro modelis, leidžiantis idėjoms ir kūrybinei energijai tekėti labai intensyviai, gyvuotų, neužtenka vien lokaliai lietuviškos terpės. Lietuvos teatre ratą apsuktum per keletą metų, o paskui viskas vėl kartotųsi. Toks modelis gali būti tik europinis, globalus. Tačiau kaip pasiekti, kad Lietuvos dramos teatro aktoriai išvyktų į nomadiškas klajones, o Lietuvos teatruose kurtų vaidmenis danai, belgai, škotai?

Kokią europinę patirtį vertėtų pritaikyti tiek Lietuvos teatre, tiek ir kūrybiniuose užkulisiuose – kalbu apie amato mokymąsi aukštosiose mokyklose.

Jei klausiate apie teatro edukaciją, norėčiau pabrėžti, kad dėl keistų Švietimo ir mokslo ministerijos prioritetų šiuo metu Lietuvoje teatro atlikėjų, aktorių rengimą valstybė finansuoja tik vienoje aukštojoje mokykloje – LMTA Vilniuje. Geriausia europinė praktika, kuri darytų įtaką tiek edukacijai, tiek visam teatro procesui, būtų šio centrstinio (sovietinio) modelio atsisakymas. Aš pats esu susijęs su VDU Vaidybos bakalauro studijų programa, kurią rengėme, pirmiausia galvodami apie alternatyvą Vilniaus akademijos vaidybos mokyklai. Mes įsivaizdavome aktorių-performerį, kuris pradėtų savo karjerą, nepiršęs prie konkretaus kurso vadovo-režisieriaus ir išliktų nepriklausomas nuo režisierių malonės, turėtų įgūdžių reikštis platesnėje performatyvos raiškos erdvėje, ne tik dramos teatro scenoje. Manau, dalis šios programos absolventų puikiai įkūnija šią alternatyvią „vaidybos“ sampratą. Teatro edukacijos (o kartu ir ateities teatro) decentralizacija, Europoje prasidėjusi nuo 9-ojo dešimtmečio, vadinamoji kultūrinė demokratija reiškia ne tik sostinėje pagaminto (dažniausiai antrarūšio) spektaklio pavežiojimą po provinciją, bet jos paskatinimą tapti kūrybiška ir kurti estetines, politines, kultūrines alternatyvas, – štai praktika, kurią vertėtų pritaikyti Lietuvoje. Svarbu, kad šie klausimai neliktų „kūrybiniuose užkulisiuose“, bet atsидurtų pačiame diskusijų centre.

Dėkoju už pokalbį.

■

GAIDOS INTENCIJOS IR TENDENCIJOS

Rašydama apie *Gaidą*, jaučiuosi dviprasmiškai. Šiame, viena vertus, teko prie festivalio prisidėti iš vidaus, bene atmintinai žinojau kiekvieno koncerto programą ir datą. Antra vertus, įsisukus rudeniniam renginių ir darbų uraganui, pačių koncertų aplankyti galėjau net mažiau negu paprastai. Tačiau jau ne vienus metus esu vienaip ar kitaip aktyvi šio festivalio stebėtoja, o tai leidžia pažvelgti į jį iš tam tikro atstumo, pasitelkiant patirtį, galima įvykius analizuoti kontekstualiai.

Festivalio formatas jau nusistovėjęs. Kad jo programose vyrauja minimalistinė / postminimalistinė / postmodernistinė (dažniausiai amerikietiška) muzika, pripažįsta visi, ir ši tendencija nesikeičia. Tačiau ryškūs ir atitinkami koncertų, sudarančių festivalio programą, kanonai. Keli įžymybių koncertai (festivalį atidarė Laurie Anderson koncertas, tiesa, sulaukęs labai įvairios kritikų reakcijos), pristatomi stambūs žymių amerikiečių kompozitorių akademinės šiuolaikinės muzikos kūriniai (tam šiemet, žinoma, priskirtume Phillipo Glasso Koncerto dviem fortepijonams su orkestru lietuviškąją premjerą, atliktą Zbignewo Ibelhaupto ir Rūtos Rikterės, bei Johno Adamso kūrinį *Century Rolls*, atliktą Luko Geniušo ir tapusį festivalio kulminacija). *Synaesthesia* pagroja konceptua-

lios, *cool* muzikos programą. Įvyksta keletas eksperimentinių koncertų (tokiems šiemet priskirčiau Phillo Niblocko kūrybos pristatymą ar net ir Lietuvos ansamblių tinklo parengtą *Virtual Orchestra* programą, kurioje, beje, nuskambėjo ir didžiausias premjerų skaičius). Keli perkusijos ansamblių koncertai (nabejotinai – *Mantra Percussion*) ir, žinoma, skamba elektroninė muzika. Tie, kurie akyliau stebėjo bent jau praėjusį festivalį, manau, rastų daug bendrų taškų su čia išvardytais renginių „pogrupiais“. Panašu, kad parinkta efektyviai veikianti festivalio forma, užtikrinanti publikos dėmesį, programos balansą. Vis dėlto ar daug naujų potyrių, netikėtų atradimų

Synaesthesia

džiaugsmo dar suteikia šis aktualios muzikos festivalis? Klausimas kol kas retorinis, bet, jeigu artimiausiuose festivaliuose nebus ryškesnių pokyčių, jis gali tapti net labai aktualus.

Praėjusiais metais tiek aš, tiek kiti kritikai rašė apie savotišką festivalį apėmusią „langomaniją“, tapusią reiškiniu. 2017 m. *Gaidos* kviestinis kompozitorius Davidas Langeris, atrodo, yra visur – tam įtakos turėjo ne tik gausybė skambėjusios jo muzikos, bet ir ekspresyvi asmenybė, o ypač tai, kad kompozitoriaus giminės šaknys, tikėtina, yra Lietuvoje. Šiomet organizatoriai pakvietė garsiosios „trijulės“ narę Juliją Wolfe. Vis dėlto jos atvykimas jau nebuvo toks ryškus – nors Wolfe kūrinių girdėjome nemažai, jokia „manija“ to nepavadintume. Kadangi *Gaidos* kviestinių kompozitorių panteone jau pabuvojo visa „šventoji amerikiečių muzikos trijulė“, įdomu, ko sulauksime kitąmet.

Tiesa, kitas šiomet pakviestas kompozitorius – visiškai kitokios kūrybinės pakraipos atstovas. Suomiu Magnusas Lindbergas pasaulyje žinomas, bet Lietuvoje nelabai. O ir jo rašoma muzika ištikimam šiuolaikinės muzikos klausytojui galėtų pasirodyti keistoka. Sodri romantinio orkestro muzikinė kalba toli gražu nėra tai, ko tikėtumės, eidami į šiuolaikinės muzikos koncertą. Jau esu rašiusi, kad Lindbergo meistriškumas neabejotinas, techninių komponavi-

mo niuansų išmanymas akivaizdžiai puikus. Tačiau tokia muzika šiandien vis tiek verčia prisiminti Marcelio Prousto romano garsųjį pavadinimą „Prarasto laiko beiėskant“.

Styginių kvarteto *Chordos* pasirodymas, manau, daugeliui priminė savotišką edukacinį renginį. Kolektyvas pristatė garsiojo *Kronos* projekto *50 For the Future* kūrinius styginių kvartetui, rašomus kompozitorių iš viso pasaulio. Kūriniai turi būti nedideli, be to, tokie, kad juos pajėgtų įveikti įvairaus pasirengimo styginių kvartetai. Tie, kuriuos girdėjome *Chordos* koncerte, jeigu tikėtume psichologų teiginiais, turėtų patikti tipiniam šiandienos žmogui, nes yra trumpi, vaizdingi, ne labai sudėtingi, mirgantys tarsi kaleidoskopas. Viskas keičiasi greitai, gausu kontrastų, efektų, tačiau didesnis poreikis įsigilinti, išiklausyti, apmąstyti neįkyla. Galbūt todėl ir atrodo, kad šis koncertas – atsargi edukacija, neišgašdinanti tų klausytojų, kurie apie šiuolaikinę muziką nenutuokia nieko, tačiau labiau patyrusiems didelio susižavėjimo nekelianti.

Synaesthesia koncertai jau yra tapę vienu iš *Gaidos* atpažinimo ženklų. Bendrai festivalio koncepcijai, manyčiau, puikiai tinka šio ansamblio pasaulėjauta, nuteikianti kolektyvo narius šiuolaikinę muziką reprezentuoti kuo patraukliau, kad išvestų ją į platesnius vandenis. Šįkart ansamblis vėl parengė dvi programas (*In Celsius* ir *In Fahrenheit*), kurios, nedaug nutolusios nuo praėjusių metų, pristatė ištis *cool* šiuolaikinę muziką. Ją malonu „vartoti“, joje kryžminami *pop*, *rock*, *jazz* stiliai, – tam tikru atžvilgiu tai „šiuolaikinė muzika masėms“. Tačiau ne blogąja tokio apibūdinimo prasme – veikiau brėžiama dar viena trajektorija, skatinanti atsiverti tiek publiką, tiek pačius šiuolaikinės muzikos kūrėjus ir atlikėjus.

Apgailėstaudama, kad festivalyje tendencingai mažėja lietuviškų premjerų, nebūsiu labai originali. Šiomet girdėjome šešis naujus kūrinius, kuriuos parašė Tomas Kutavičius, Rytis Mažulis, Egidija Medekšaitė, Loreta Narvilaitė, Albertas Navickas ir Rūta Vitkauskaitė. Ne vieną lietuviškos muzikos „faną“ piktina turbūt ne

Rūtos Vitkauskaitės premjera „*Chrystalis*“

tik naujų kūrinių skaičiaus mažėjimas, bet ir jų pozicionavimas – lietuvių kūriniai vis dažniau tampa tik savotišku priedu prie „įspūdingesnių“, „garsesnių“, „svarbesnių“ kūrinių. Pastebiu ir dar vieną tendenciją – pusės šiais metais pakviestų autorių (Mažulio, Kutavičiaus, Navicko) premjeras girdėjome ir praėjusiais metais. Taigi atrodo, kad lietuvių naujosios muzikos reprezentacija išties ribota. Visa tai galima aiškinti kompozitorių stilistikos „pritikimu“ prie bendros stilistinės-koncepcinės festivalio krypties. Kita vertus, gal išties esame kūrybiškai išsikvėpę, kad didžiausiam ne tik Lietuvoje, bet ir Baltijos šalyse šiuolaikinės muzikos festivalyje lietuvių muzika yra nustumta į paraštes net valstybės šimtmečio metais? Visi, kurie girdėjo šių metų premjerą, į pastarąjį klausimą galėtų atsakyti individualiai. Savo ruožtu norėčiau pabrėžti, kad bene labiausiai man įstrigusi kompozitorės Vitkauskaitės premjera „Chrysalis“ rodo didelį kūrybinį potencialą.

Gaida jau kurį laiką neapsieina be „didžiųjų kūrinių“. Šiemet buvo atlikti stambūs Glasso ir Adamso kūriniai. Pirmojo girdėti, deja, neteko, tačiau iš skaitytų kritikos apžvalgų susidarė dviprasmiškas įspūdis. Lukas Geniušas Adamso *Century Rolls* pasiskambino puikiai, tai tapo teisinga, skambia, tačiau tikrai ne „sprogstamąja“ festivalio kulminacija. Tą patį vakarą skambėjęs naujas Vitkauskaitės kūrinys turbūt sukėlė ne ką mažesnę susižavėjimą, bent jau tarp muzikos profesionalų.

Kasmet „pasinerti“ į *Gaidą*, net ir šiek tiek besikartojančią ar tendencingą, labai smagu – tokią šiuolaikinės muzikos koncentraciją mūsų platumose pateikia tik ji viena. Vis dėlto norėtusi, kad festivalis ir vėl taptų ne vien „smagumo“, bet ir atradimų erdve, kad šis maratonas leistų ne tik žavėtis tuo, kuo žavėjomės jau ne kartą, bet kad jam pasibaigus įkaitintume savo *youtube*, ieškodami daugiau „to dar negirdėto fantastiško kompozitoriaus“ kūrinių, per vieną kitą koncertą „išskentėtume tą neįmanomą klausytis muziką“, o lietuvių kūrinius, bent jau festivalyje, kuris vyksta Lietuvoje, matytume koncertų programų priešakyje. ■

„VERTĖJAS PAPRASTAI YRA ATIDŽIAUSIAS KONKREČIOS KNYGOS SKAITYTOJAS“

*Su vertėja Rasa DRAZDAUSKIENE
kalbasi Giedrė PRANAITYTĖ*

2018 m. lapkričio mėnesį Vytauto Didžiojo universiteto Humanitarinių mokslų fakulteto ir Frankofonijos šalių universitetinio centro kvietimu Kaune lankėsi vertėja ir eseistė Rasa Drazdauskienė, dirbanti Europos Komisijoje. Jos įžvalgos apie britų literatūrą ir vertimų svarbą, tikimės, bus įdomios ir žurnalo skaitytojams.

Giedrė Pranaitytė. *Kaip susiejote savo gyvenimą su vertimais? Kuo jums svarbi vertėjo profesija?*

Rasa Drazdauskienė. Aplinkybės, kuriomis tapau vertėja, gana nestandartinės. Profesinė pradžia neatrodė labai sėkminga, nes Vilniaus universitete studijavau psichologiją. Studijų metais keletą iš mūsų atrinko į sustiprintą anglų kalbos mokymosi grupę, taigi mokėmės aukštesniu lygmeniu. Buvome pratinami mokytis užsienio kalbos ne tik profesiniais tikslais, bet ir kur kas labiau gilintis į jos subtilybes. Niekada nemaniau, kad ateityje tapsiu vertėja. Man tiesiog buvo įdomu skaityti ir domėtis.

Versti tekstus pradėjau tada, kai buvo atkurtas *Naujasis Židinys-Aidai*. Šis žurnalas buvo leidžiamas dar tarpukario Lietuvoje. Apie 1990-uosius redakcijai labai reikėjo vertėjų – nutarta spausdinti verstinę publicistiką, religinius tekstus, nes lietuvių kalba jų buvo paskelbta dar labai nedaug. Mano sutuoktinis – aktyvus minėto žurnalo kūrėjas, vėliau tapęs ir jo redaktoriumi, todėl natūraliai prisidėjau prie šios intelektualų draugijos.

Pradžioje man pasiūlė išversti kažkokį tekstelį, o paskui pati ėmiausi Gilberto Keitho Chestertono esė. Tai buvo drąsus sprendimas, nes versti šio autoriaus tekstus iš tiesų nelengva. Tai sunkus darbas, vis dėlto man jis labai patiko. Pirmoji specialybė – psichologija – galiausiai atsidūrė antrame plane ir tapau profesionalia vertėja. Toji Chestertono esė, kurią išverčiau, buvo apie tai, kaip naudinga drybsoti lovoje. Iki šiol visu šimtu procentų pritariu šiai minčiai.

Kokia verčiama knyga Jums tapo svarbiausiu arba džiaugsmingiausiu profesiniu iššūkiu?

Mane daugelis žmonių labai ilgai siejo su Helenos Fielding knygomis, ypač su „Bridžitos Džouns dieno-raščiu“. Fielding knygas išverčiau jau labai seniai, jos sulaukė didžiulio pasisekimo tarp skaitytojų. Man buvo neapsakomai smagu jas versti. Tai – vienas linksmiausių dalykų.

Viena sunkiausių knygų, patenkinusių visas mano profesines ambicijas, buvo Evelyno Waugh romanas „Sugrįžimas į Braidshedą“. Labai gerai prisimenu, kaip dar būdama studentė užėjau į naudotų angliškų knygų parduotuvėlę ir nusipirkau „Sugrįžimą į Braidshedą“. Perskaičiau anglišką tekstą ir net neįsivaizdavau, kad kada nors versiu šią knygą į lietuvių kalbą. Nors jau tada man į galvą užklydo mintis: „Dieve, išversti ją būtų svajonė!“

Dabar nuolatos kalbu apie naujausią mano išverstą knygą. Kate Atkinson „Griuvėsių Dievas“, mano galva, tiesiog tobulas romanas ir didelės literatūrinės vertės kūrinys. Šiame tekste daugybė nuorodų, citatų ir aliuzijų, leidžiančių išmokti naujų dalykų.

Kaip apibūdintumėte vertėjo santykį su autoriumi? Kodėl ir kuo šis santykis yra svarbus?

Manyčiau, vertėjui šis santykis labai reikšmingas, nes autorius yra jo „motina maitintoja“. Kadaiše parašiau esė „Vertėjas kaip literatūros tarnas“ apie vertėjo santykį su autoriumi ir verčiamu tekstu. Žinoma, egzistuoja įvairūs vertėjų santykiai su autoriais ir verčiamais teksta, bet man artimiausias toks santykis, kai vertėjas jaučiasi tarnaujantis, kad padėtų autoriui išeiti į viešumą kuo gražiau, nors ir su svetimais „drabužiais“. Vertėjui tenka taip pasirengti ir daryti viską, kas įmanoma, kad vertimas būtų ne prastesnis už originalą. Man atrodo, toks santykis būtų tobulas. Svarbu, kad vertėjas nesiimtų nei tobulinti autoriaus, nei jo susinti. Gera būti tada, kai vertėjas skiria pakankamai jėgų, laiko ir dėmesio tam, kad susidraugautų su autoriumi. Tai irgi labai svarbu.

Surasti tam tikrą aukso vidurį tarp ištikimybės tekstui ir kūrybingumo vertėjas gali tik ilgai dirbdamas ir mokydamasis iš savo klaidų. Esu linkusi užleisti pirmąją vietą autoriui, kuris parašė konkretų kūrinį. Jeigu garsaus autoriaus tekste pasitaiko sunkiai suvokiamų dalykų, vadinasi, vertėjui reikia dar pasigilinti ir padirbėti.

Vertėjas paprastai yra pats atidžiausias knygos skaitytojas. Jei tekstą verčiame atidžiai, paprastai sužinome daug daugiau negu jame parašyta, nes įvairios kultūrinės nuorodos, citatos tarsi leidžia atverti slaptas duris į plika akimi nematomą pasaulį. Jeigu vertėjui nepavyks ta tų durų atverti, autoriaus tekstas labai nukenčia. Na, o pagundai ką nors palengvinti ar pakeisti, vertėjas neturėtų pasiduoti, nes tai nesąžininga autoriaus atžvilgiu.

Kokio autoriaus kokius kūrinius norėtumėte versti ateityje?

Apie svajones visada galima kalbėti, ar ne? Yra ištisas klotas klasikinės britų humoro literatūros, kurios dar negalime skaityti lietuviškai. Tai nuostabios ir šmaikščios knygos. Pavyzdžiui, Pelham Grenville Wodehouse parašyti romanai apie Jeevesą ir Woosterį yra labai juokingi, bet sunkiai išverčiami, nes britų humoras iš tikrųjų specifinis – tai nėra mitas.

Mano didžioji simpatija – Nancy Mitford, parašiusi keletą garsių romanų, tarp jų „Meilės persekiojimas“

(*The Pursuit of Love*) ir „Meilė šaltu oru“ (*Love in a Cold Climate*). Tai romanai apie meilę XX a. trečiajame dešimtmetyje. Tekstai tokie įžvalgūs, kandūs, juokingi, kupini gyvenimiškos išminties ir nepakartojamos intonacijos, kad juos perskaitęs supranti, iš kur vėliau atsirado Bridžitos Džouns fenomenas. Visa tai paremta gilia britų humoro tradicija.

Europos Sąjunga nuosekliai puoselėja daugiakalbystės idėją, o literatūra dažnai tampa tiltu tarp skirtingų tautų. Ką reikėtų daryti, kad nedidelių valstybių literatūra taptų geriau matoma ir praturtintų pasaulio įvairovę?

Yra daug mažų šalių, tačiau tai nereiškia, kad ir jų kultūra tokio pat „kalibro“. Prisiminkime Islandiją – šios šalies gyventojų skaičius visiškai nedidelis, bet jų literatūra žinoma visam pasauliui.

Svarbiausia tai, kad Europa vis labiau domisi žmonėmis, turinčiais kitokią gyvenimo patirtį. Tokia tendencija teikia vilčių, kad didžiosios šalys, didžioji kultūra ir literatūra palaipsniui įžvelgs to kitoniškumo vertę, bet ir mums patiems reikėtų stengtis kuo įtaigiau papasakoti apie save, atskleisti, kuo ypatinga mūsų patirtis.

Rūtos Šepetytės knyga „Tarp pilkų debesų“ literatūrinio požiūriu gali kelti šiokių tokių abejonių, bet unikalūs dalykai, apie kuriuos rašytoja pasakoja, pasiklido labai plačiai po visą pasaulį. Tai rodo, kad mes, lietuviai, turėtume kuo greičiau nusikratyti literatūros nykštuko kompleksų.

Šiuo metu vis dažniau kalbama, kad knygos kultūra ir įprotis skaityti sparčiai nyksta. Kaip reikėtų skatinti jaunus žmones, ypač vaikus, kad jie susiviliotų knygomis?

Norėčiau pabrėžti du svarbius dalykus. Pirmiausia, paaugliai dabar skaito tekstus mobiliuosiuose telefonuose ir kompiuteriuose, bet vis dėlto skaito. Galbūt ir nereikėtų jų traukti atgal prie popierinių knygų, nes daugelis suaugusiųjų jau irgi skaito tekstus įvairiose kompiuterinėse laikmenose. Nesvarbu, koku pavidalu tekstas pasieks skaitytojus. Bala nematė. Svarbiau, kad žmonės apskritai skaitytų. Antra, jeigu knygas skaito tėvai, skaitys ir jų vaikai. Daugiau nieko geresnio nesugalvosi. Jeigu vaikai nuo mažens mato, kad natūralu

yra pasiimti ir skaityti knygą, apie ją kalbėti, joje ieškoti atsakymų, jiems tai irgi taps neatsiejama gyvenimo dalimi. Lygiai taip, kaip valytis dantis arba sveikai maitintis. Šiuo atveju lemiamos reikšmės turi tėvų gyvenimo būdas, asmeninis jų pavyzdys.

Kuo vertimo praktika galėtų praturtinti tradicinę jaunuomenės ugdymo procesą?

Vertėjas yra tarsi desantininkas, kuris patenka į kitą kultūrą, ją perpranta ir tam tikrus jos elementus perkelia į savąją kultūros terpę, bandydamas perteikti juos taip, kad pamažu taptų vertėjo gimtosios kalbos ir kultūros dalimi. Šiuo atžvilgiu vertimas labai svarbus, nes padeda daug giliau pažvelgti į kitas šalis, artimiau susipažinti su įvairiais žmonėmis. Skaitydamas išverstą knygą, jaunas žmogus palaipsniui pradeda suvokti kitą kultūrą, todėl jį galima palyginti su turistu. O vertėjas, kai imasi versti kokį nors literatūros tekstą, tarsi apsigyvena kitoje šalyje, stengdamasis pažinti ją iš vidaus. Atsiranda tam tikros giluminės sąsajos.

Ką patartumėte jauniems vertėjams, dar tik pradantiems eiti savo profesiniu keliu?

Patarimas tikriausiai nebus labai netikėtas – reikia skaityti, lavintis ir viskuo domėtis. Mano patirtis rodo, kad ši profesija reikalauja itin daug žinių, taigi vertėjas pirmiausia turi būti išsilavinęs žmogus. Be to, privalo turėti tokių charakterio savybių, kurios sunkiai dera tarpusavyje, – jis turi būti atkaklus ir nuoseklus, tačiau tuo pat metu labai lankstus ir smalsus. O judrus, smalsus žmonės dažniausiai būna kiek paviršutiniški, nes jiems nepakanka kantrybės išnagrinėti viską iki galo. Šiaip ar taip, vertėjas turėtų įsigilinti į dalykus, keliančius jam net ir menkiausią abejonę, išsiaiškinti visus klausimus, susijusius su jo verčiamu tekstu. Ugdant profesinį atkaklumą, reikėtų pradėti nuo to, kas yra labai smagu, ir palengva keliauti prie sunkesnių uždavinių. Žinoma, būtina labai gerai mokėti ne tik svetimą, bet ir gimtąją – šiuo atveju lietuvių – kalbą. Antraip klysimė patys ir klaidinsime mūsų vertimų skaitytojus.

Dėkoju už pokalbį.

CHOREOGRAFIJA PAGAL FORTUS

Su menininkais, kūrusiais „Žiemos sodą“, kalbasi Giedrė ŠMITIENĖ

Kauną supa fortų žiedas, įrengtas XIX a. pabaigoje, Rusijos carui nusprendus paversti miestą karine tvirtove. Buvo statomi ne tik fortai, bet ir ištisa juos aptarnaujanti infrastruktūra. Mesti dideli pinigai. Tikėtasi, kad miestas-tvirtovė sustabdys priešą. Tačiau Pirmojo pasaulinio karo metais Kaunas buvo paimtas per vienuolika dienų. Neatlikę savo paskirties, šie galingi storasieniai statiniai apleisti stūkso iki šiol.

Savitą jų architektūrą, vis labiau nustelbiamą gamtos ir šiukšlių, pradėta gaivinti prieš keletą metų. Erdvės kasmet vis labiau atsiveria miestui. Šį rudenį vykęs tarpsritis kultūros paveldo festivalis „Baterija“ baigėsi tuo, kad virš Kauno tvirtovės buvo iškelta didžiulė balta vėliava, simbolizuojanti naują švarų lauką be militaristinės ikonografijos.

Choreografės Sunayana Shetty ir Grėtė Šmitaitė, šokėjas Jokūbas Nosovas ir muzikas Vincenzas Kokotas šiam festivaliui III forte sukūrė šokį „Žiemos sodas“, kviesdami žiūrovus sekti iš vienos forto erdvės į kitą, apžiūrėti trupančias buvusių kareivinių sienas, mokytis būti gal ir nejaukioje, bet savaip įtraukiančioje erdvėje.

Apie fortų patirtį, jų integracijos į miesto gyvenseną būdus, o kartu apie šiuolaikinę choreografiją kaip aplinkos mimezę, apie kūrybą ne tiek iš savo paties vidujybės, kiek iš to, kas yra aplinkui, kalbamasi su „Žiemos sodo“ kūrėjais.

Giedrė Šmitienė. *Ar lankėtės III forte anksčiau, prieš imdamiesi šio kūrinio? Koks buvo pirmas įspūdis?*

Grėtė Šmitaitė. Fortus pirmąkart apžiūrėjau kartu su Egidijumi Bagdonu, festivalio kuratoriumi. Iškart prisiminiau Andrejaus Tarkovskio „Stalkerį“. Beje, ši asociacija kilo ir Vincenzui, kūrusiam pasirodymo garsumus. Toks pats erdvės uždarumas, drėgnumas, baugi šviesokaity. Nėra jokios priežasties šičia būti, bet kartu apima lyg ir nepagrįstas noras kažko joje ieškoti. Vietą, kuri atstumia ir traukia tuo pat metu. Eini iš vienos fortų patalpos į kitą, erdvės kinta, jautiesi atsidūręs klaidžiam tunelyje. Ant sienų kerpės. Fortų vidinės erdvės pirmą dieną baugino, darėsi nejauku, norėjosi kuo greičiau sprukti lauk.

Sunayana Shetty. Šis fortas gražus, vienišas, žalias. Tiek daug visko čia nutiko prieš mums atvykstant. Beje, kiekviena jo patalpa turi savo temperatūrą.

Jokūbas Nosovas. O man, kai pirmą dieną keliavau į fortą, nedavė ramybės mintis, kad ten šalsime ir bū-

sime alkani. Važiavau dviračiu, užtrukau 40 minučių. Forte sutikau Grėtę, ji supažindino su antrąja choreografe Sunayana Shetty, kuri mandagiai pasiūlė: „Gal nori varškės sūrelio „Pasaka“?“

Nustebau, kad iškart leidomės į kelionę po forto paternas, tunelius, pievas. Maniau, pirmoji diena bus skirta susipažinimui. Man patiko, kad Grėtė ir Suna buvo parengusios detalų repeticijų tvarkaraštį, aptarusios metodus, užduotis ir tvirtai to laikėsi iki pat premjeros.

Kokia buvo „Žiemos sodų“ koncepcija?

S. Shetty. Pirmiausia norėjome padaryti šilumos įspūdį, kad žiūrovai jaustųsi į šią erdvę pakviesti, o ne pakliuvę į spąstus. Ėmėme aiškintis išorinę fortų architektūrą ir vidines erdves, bandydamos suprasti, ką galėtume čia sukurti. Fortą sudaro ir tai, kas jį supa, ir tai, kas yra po juo, ir tai, kas jame. Norėjome išsiaiškinti, kokiais būdais garsas, asmuo, tekstas, judesys, daiktas *prasiveržia* į šią erdvę, stengėmės suvokti, kaip kiekvie-

nas iš jų išsilaiko šioje erdvėje, tampa jos dalimi.

G. Šmitaitė. Kūrėme sodą ten, kur jo mažiausiai galima tikėtis. Norėjome kalbėti apie šilumą erdvėje, iš prigimties dvelkiančioje šalčiu. Forto patamsiuose ieškojome šviesos, šilumos – mažų stebuklų. Net visai menkos smulkmenos netikėtai sužadina jautrumą.

Ar bandėte atkurti istorines forto realijas, ar pasirinkote kitokį sprendimą?

S. Shetty. Nebandėme atkurti istorinių realijų. Ieškojome, ką galima patirti tarp forto sienų, klaidžiojant tuneliu. Neiliustravome praeities, nebandėme jos įkūnyti, bet nesakau, kad ją ignoravome – dirbome su ja kaip su esamąja, su tuo, ką radome, įžengę į fortą.

Vincenzas Kokotas. Keletą mėnesių prieš „Žiemos sodą“ perskaičiau Nobelio premijos laureatės Svetlanos Aleksijevič knygą apie moteris, kariavusias Raudonojoje armijoje per Antrąjį pasaulinį karą. Kai pradėjome dirbti forte, nuolat ją prisimindavau. Tačiau tuo pat metu žvelgėme į fortą be istorinio konteksto, jisdami švelnią jo tuštumą ir pradėdami nuo jos. Linijinis laikas ir dabartyje atsispindinti praeitis iškilo bent keletą kartų, pavyzdžiui, fortas buvo strateginė vieta, rengiantis Pirmajam pasauliniam karui, tačiau šiomis dienomis net ir taksi vairuotojai nežino, kur jis yra.

Ką darėte su erdve? Naudojote ją ar leidote jai naudotis jumis?

G. Šmitaitė. Ieškojome judesių, kurie kiltų iš įsiklausymo, įsižiūrėjimo į fortą. Po pievas, esančias aplink jį, lakstėme pavėjui ir prieš vėją, tada grįždavome į vidų ir judėdavome, iš naujo įsijausdami į forto architektoniką. Svarstėme, kuo šokėjas galėtų atsverti šios erdvės niūrumą, sunkumą, griežtą geometriją, koks proveržis atvertų ją kaip gyvybingą, kvėpuojančią, turinčią gairių vėjo jėgos.

S. Shetty. „Matavomės“ erdvės aukštį ir ilgį, tyrinėjome grindų struktūrą, sienų sunkumą. Erdvė leido mums ją naudoti, o pati, galima sakyti, pasinaudojo mumis. Bėgdamos per erdvę, jausdavome, kaip erdvė suteikia tam bėgimui savo geometriją, dalijasi savo architektonika.

Kokį garso ir erdvės santykį siekėte išgauti? Ar stengėtės, kad garsas leistų žiūrovams patirti erdvę?

V. Kokotas. Ši išsklaidyta, dilginanti erdvė nebuvo lengvai prieinama, nepaisant to, kad pirmą kartą ją išvydęs, iškart įsimylėjau. Reikėjo forte praleisti nemažai laiko, kad suvokčiau jo savastį, pajusčiau temperamentą. Garso atžvilgiu įdomu atsидurti didelėje erdvėje, kurią sudaro daugybė pereinamų patalpų, girdimas menkausio garso – žingsnių, sujudintų daiktų ar instrumentų – aidas... Bandžiau kurti garso takelį iš minimalių garsų, supaprastintų iki pat šerdies. Norėjau į forto vidų perkelti jį supančios aplinkos (medžių, dangaus, gaivaus oro) įspūdį ir atvirkščiai.

Kurdamas garso takelį naudojote ir gyvą savo paties balsą.

V. Kokotas. Jei balsą laikome intymiu instrumentu, peržengiančiu tiek vidines, tiek išorines kūno ribas, atsiranda daug sąlyčio taškų su pačiu pasirodymu ir jo vieta. Balsas galėjo sustiprinti atlikėjų išreiškiamą grožį ir trapumą, stiprybę ir aiškumą, būnant erdvėje ir su erdve. Matau dideles galimybes dirbti toliau, „Žiemos sodą“ plėtojant iš vidaus ir iš išorės.

Ar turėjote patirties, kaip jaučiamasi kūrybai „netinkamose“ erdvėse?

V. Kokotas. Muzikos ir garso kompozicijas esu pristatęs ligoninėje, miško laukymėje, traukinių stotyje... Vis dėlto nepaprasta forto architektūra, jo paskirtis ir lokacija man buvo ištis nauja patirtis. Visą čia praleistą laiką bandžiau patekti į forto slaptavietes, jį „suprasti“, o kartu aiškinausi, koks atlikėjų vaidmuo jame, santykis su juo. Būdamas tuščias ir kartu užpildytas, istoriškas ir belaukis, būdamas gamtos dalis ir kartu drastiška konstrukcija gamtoje, stogas ir slėptuvė, fortas darė įtaką šiam pasirodymui.

Pagrindiniai atlikėjai du – Grėtė Šmitaitė ir Jokūbas Nosovas. Kai šokama scenoje, neutralioje erdvėje, visas dėmesys sutelkiamas į atlikėją. Fortuose viskas, regis, klostėsi kitaip? Koks buvo judesių santykis su architektūra? Šokote sau, žiūrovams ar fortų skliautams? Kaip keičiasi tapaty-

„Žiemos sodo“ repeticija

bė, judant tarp forto sienų ir pievoje prie forto?

S. Shetty. Šokėjo funkcija šioje erdvėje – suartėti su ja, pajuntant forto amžių, fiziškumą, kartu atrandant savo paties kūną. Svarbu pasitikėti kūno tiesa, kai jis juda erdvėje. Kažkas kažkokiu būdu vis atsitinka šiam fortui, net ir prieš mums atvykstant repetuoti. Jis gana gyvybingai kvėpuoja visu savo tūriu ir taip išlaiko savo buvimą. Galbūt dėl šios priežasties atlikėjai kaip ir erdvė atsiskleidžia nuolat *išsiverždami*.

Jokūbas Nosovas. Judesio ir architektūros santykį jatau, atmerkdamas „akis“ netikėčiausiose kūno vietose, pavyzdžiui, ranka matydamas kiaurai sieną. Bandžiau judėti taip, kad šokis atskleistų manąjį fortų suvokimą. Matydamas savo partnerės judėjimo trajektorijas, bandžiau perprasti, kaip ji suvokia fortą.

Šokau sau, judėjau žiūrovams ir skliautams. Manau, šokis yra labai individualus dalykas. Žiūrovai nesuokia to, ką jaučia šokėjas.

Tapatybė, judant tarp forto sienų ar forto pievoje, skiriasi kaip naktis nuo dienos. Fortas yra niūrus, senas, šaltas, purvinas, drėgnas, paslaptingas, net kraupokas, o pieva – neaprepiama, laisva, vėjuota, gyva, tad ir savi-jauta keičiasi atitinkamai. Aš įpratęs improvizuoti, savo paties valia ir noru keisti vaidmenis, tačiau Grėtė ir Sunayana siūlė šokti, atsižvelgiant į aplinką, situaciją, kitą atlikėją. Tai buvo įdomiausia ir sunkiausia darbo dalis.

Galima sakyti, žiūrovams suteikėte dalyvio statusą – neleidote užsisėdėti, vedėte iš patalpos į patalpą, ragino susirasti vis kitą vietą, iš kurios jie galėtų patogiai stebėti choreografiją.

S. Shetty. Mums buvo svarbu, kad žiūrovai judėtų erdvėje, suvoktų save kaip jos dalį, kiekvieną kartą, kai pasirodymas persikelia į kitą patalpą, rinktųsi kitą žiūrėjimo perspektyvą. Tapdami kuriamų situacijų liudytojais, žiūrovai prisitaiko prie jų, elgiasi pagal jas ir klaidžioja po fortą.

Ar žiūrovai priėmė jūsų metamą iššūkį?

S. Shetty. Patogiai žiūrėti spektaklį gali ribotas žmonių skaičius. Publika buvo smalsi, pastabi ir džiaugėsi vedžiojama. Be vargo atsikratė savo išankstinio įsivaizdavimo ar žinojimo, kas yra fortas ir pasirodymas jame.

Paskutinėse scenose atlikėjai šoka nuogi. Ko siekėte tuo apsinuoginimu?

G. Šmitaitė. Nuogas kūnas kuria intymų santykį su aplinka. Nuogi atlikėjai nesustodami „skrodžia erdvę“, sukeldami vėją, kuri junta žiūrovai. Bet nuogas kūnas skirtas ne tiek jiems, kiek artumui su fortu užmegzti.

Choreografiją kūrėte dviese. Kas judvi sieja?

G. Šmitaitė. Baigėme tą pačią Berlyno mokyklą, be to, esame gimusios beveik tą pačią dieną. Kai jaučiuosi sutrikusi, skambinu Sunayanai. Rimčiau kalbant, šiam darbui pakviečiau ją, nes norėjau išgauti efektą, kaip kūnai užlieja fortą šiluma. Pastaruoju metu mes abi kurdamos pasitelkiame emocijas. Man buvo įdomu, kaip Sunayana išreikš emocijas fortų kontekste. „Žiemos sodas“ – ketvirtas bendras mūsų dviejų darbas.

Kokia nuotaika apėmė, atsisveikinant su fortu?

G. Šmitaitė. „Žiemos sodas“ – tai kelionė, vedanti per tikrą ir mūsų įsivaizduotą fortą. Norėtume dar bent keletą kartų pakviesti žiūrovus į fortų sodus.

Dėkoju už pokalbį.

■

VAIZDUOTĖS PUSIAUDIENIS, arba VAKARYKŠTĖS ŠVENTĖS AROMATAI

Kiekvieno žmogaus vaizduotė takais, kuriais ne itin dažnai vaikštoma, nuklįsta į tik jai rūpimas vietų vietas. Tai vietos, susijusios su konkrečia vaikystės aplinka ir jos gyvastį palaikančiomis atminties šmėklomis. Pasitelkdama būtent tokias vietas, vaizduotė suka savotiškas gūžtas, jaukias slėptuves, kur visada esame laukiami, ir padaro mus tokiais, kokie esame, nepaisant visų permainų. Tapybos darbais bandau jas nupasakoti. Romus žvilgsnis atgal, o gal gilyn, yra lydimas suvokimo, kad tos, atrodytų, neišvaizdžios vietos – tai bene geriausias dalykas, kurį nešiojuosi su savimi. Kitaip tariant, mano paveikslai yra kvietimas susipažinti su keletu vaizduotės vietų, su pamiškėmis ir pievomis, iš kur esu kilęs ir kur vis dar esu, nesvarbu, kad gyvenu kiek tolėliau. Kvietimas šnektelėti su vietiniais gyventojais. Tos išivaizduojamos vietos, turiu pripažinti, kadaise buvo pririštos prie labai konkrečių teritorijų, bet kuo toliau, tuo labiau į jas smelkiasi įvairiausi motyvai iš matytų paveikslų, knygų iliustracijų, kino juostų. Jau nebežinau, kas yra mano, o kas ne, tiksliau tariant, šiandien visa tai priklauso būtent man. Portretinės citatos, nusižiūrėtos manieros, įstrigę spalvų deriniai kažin koku būdu suleido šaknis į mano vaizduotę, užklojo vaikystės pievas, tapo neatsiejama savasties dalimi, keistokais vidinių peizažų gyventojais.

Tokiais slapta pasaldintais žodžiais kreipiasi į žiūrovus tapytojas, gyvenantis manyje. Bėda ta, kad tame pačiame kambaryje įsitaisęs ir teoretikas, kuris demonstratyviai ploja, bet visa jo povyza rodo, kad ši kolegos viešai deklaruojama saviraiškos ideologija turi antrą dugną. O tas dugnas paverčia tapybą labiau teoretiko negu tapytojo veiklos lauku. Norom nenom teks leisti, kad tiesa sugadintų gražiai saldų paveikslą, t. y. ant autoportreto užklįjuosime tekstą.

Meninė saviraiška nuo praėjusio amžiaus pradžios reikšmingai pakito, nors tie pokyčiai ne visada buvo akivaizdūs. Galima net kalbėti apie tam tikrą saviraiškos tipų diferenciaciją, nors tai ir nėra šių komentarų tema. Bet kuriuo atveju paroda skirta apibūdinti saviraiškos pokyčiams, užmaskuojant juos tapybos darbais. Ekspozicijoje nerodau savaip pertvarkytos formalios kalbos, kuri paprastai siejama su galimybe skleisti naują turinį. Naujas turinys čia perteikiamas, pasitelkiant „senas formas“. Siūlo ma keisti žinią, perduodamą tam tikra forma, beveik nekeičiant pačios formos. Kaip tai įmanoma? Pasitelkus tekstą ir keičiant jo nuskaitymo režimą, „perkalibruojant“ suvokėjų santykį. Keistis gali arba meninė forma, arba žiūrovų žvilgsnis. Siūlau išbandyti antrąjį variantą.

Prieš gerą šimtmetį modernizmo ideologai pasitelkė tekstus, kad paaiškintų ir įtvirtintų savo propa-

Stasys MOSTAUSKIS. *Su paltu*

guojamą kūrybinės saviraiškos būdą. Entuziastingai skelbė komunikacinį jo pakankumą, kreipinio, kuriam nereikia paaiškinimų, pilnatvę, paradoksaliai nepastebėdami, kad be verbalinės atramos to kreipinio turinys nėra nei akivaizdus, nei savaime suprantamas. Ką tekstai iškėlė, tą jie ir nuvainikuos. O jei nenuvainikuos, tai bent jau pasiūlys keisti žiūros režimą. Ar tikrai parodoje matome paveikslus? Gal jie tik iliustracijos, puošiančios tekstą?

Lietuvių, ypač kauniečių, tapybos kontekstas iš esmės nulemtas modernizmo epochos, išpenėjusios susireikšminusi autorių ir įdiegusios totalų ekshi-

bicionizmą, reikalaujantį nuolatos apsinuoginti prieš kitus. Argi ne tokia prielaida pagrįsta saviraiškos ideologija, tikėjusi, kad individualią vidujybę verta atskleisti meno pavidalu? Kad menas yra vertingas, nes žino, kaip išrengti vidujybę ir nebijo visiems jos demonstruoti? Nusirenginėti, žinoma, smagu, tačiau vertėtų panagrinėti tokio apsinuoginimo prielaidas. Štai kodėl siūlau taikyti du žiūros režimus, dvi atverties optikas. Prie tradicinės saviraiškos įpratintas žvilgsnis pro meninę raktą skylutę vogčiomis tyrinėja autoriaus vidujybę. Bet galima pažvelgti ir netradiciškai, laikant autorių nusirenginėjančiu aktoriumi, kuris visomis išgalėmis stengiasi būti „natūralus“, bet nė sekunde nepamiršta, kad jį stebi kameros akis. Toks požiūris neabejotinai įdomesnis, nes nuoširdi tapybinė saviraiška įgauna tarsi dvigubą dugną – tai nuoširdumas, drumsčiamas savistabos svetimkūnio. Atrodytų, anokia čia naujiena – save pačią lydinti ir komentuojanti tapyba, tam tikru mastu perimanti tradicinės teksto funkcijas. Kita vertus, analogija su tekstu toli gražu neišsemia jos turinio, nors šioje parodoje tekstas, užsimaukšlinęs tapybos kaukę, su malonumu griežia pirmuoju smuiku. Saviraiškos adeptai neabejotinai teigs, kad tapyba byloja vien jai būdinga kalba. Su tuo negaliu nesutikti. Teksto kalbą pritaikiau tapybai todėl, kad man rūpi tasai „antras dugnas“. Nors ne visada, bet

pasitaiko, kad užplaukia debesėlis ir pasidarau toks kaip visi. Kai kurie šios parodos darbai yra „kaip visų“. Suprantama, tik vaikščiodami po ekspozicijos salę žiūrovai gali žaisti spėlionę, „kurie yra kurie?“

Iš pastarųjų mano tapybos parodų (ar bent jų pavadinimų) nesunku suprasti, kad saldumo estetikos terminija nėra atsitiktinė – primygtinai brukamas tapybinės ikonografijos saldumas atlieka gana aiškias funkcijas. Kokias? Visų pirma tai sietina su pastangomis patyrinėti tam tikrą skonį. Žinoma, galėjau rinktis tradicinį kritiko kelią. Juk niekas nedraudžia komentuojamo saldaus skonio iliustruoti,

tarkime, šokoladinu Kristumi, o tapyką cukrumi realizuoti pažodžiui. Precedentų esama, jie visiems žinomi. Tačiau ar tai nėra pernelyg tiesmuka? Nemaža kauniečių tapybos dalis sukasi orbitoje, priklausančioje saviraiškos ideologijai, tad argi ne įdomiau žaisti savam kieme su žaislais, kažkieko paliktais smėlio dėžėje? Žiūrovams patarčiau būti atsargiems, juk nežinia, į kokią duobę

galima įkristi. Ar saldi meninė forma – tai cukraus pudra papudruoto autoriaus atspindys? O gal veidrodėlis pakišamas kiekvienam žiūrovui po nosimi? Kas tada jame matoma? Kieno estetiškas skonis yra komentuojamas? Juo labiau neaišku, ar šios tapybos pagrindas yra saviraiška, ar atvirkščiai.

Meninė saviraiška – patrauklus, kerintis, galingas mitas ir ne mažiau galinga, produktyvi kūrybinė ideologija, pasiekusi apogėjų modernizmo žydėjimo laikais XX a. pirmojoje pusėje. Vertinga ir pati savaime, ir todėl, kad atveria ne mažiau vertingus vidujybės išteklius, tą individualią begalybę, kuriai privaloma suteikti vizualias formas, t. y. ji vertinga todėl, kad kitaip neįmanoma atverti autoriaus vidujybės. Tai estetiškai mūsų individualumo projekcija į išorę. Būtent todėl saviraiška reiškė kur kas daugiau, negu dar vieną kūrybos strategiją. Meninės saviraiškos galią sustiprina žmonių tarpusavio komunikacija. Kitaip tariant, saviraiška – integralus modernių antropologinių struktūrų elementas. Galimai nerasta geresnio už saviraišką būdo, kaip

Stasys MOSTAUSKIS. Už kelio I

atverti vidujybės teritorijas ir eksploatuoti jas meno formomis. Sureikšmintą saviraiškos ideologiją sukūrė naują meno vertybių tipą. Tai buvo inicijuota maždaug romantizmo epochoje ir neužgeso iki šių dienų. Saviraiška puoselėjo ir tebepuoselėja vidujybės šiltnamius, realiai ar tariamai klodama modernios individualybės pagrindus. Bendražmogiškos vidujybės pilnatvė, struktūrinis ir funkcinis jos savitumas neabejotinai koreliavo su saviraiškos ideologija ir jos inspiruota modernia menine raiška. Nenuostabu, kad praėjusio amžiaus antrojoje pusėje pakitus meninės saviraiškos modeliams, individualios vidujybės samprata irgi iš esmės pasikeitė, paaiškėjo, kad su ja susijusius galios centrus „valdo“ ne psichobiologinė prigimtis, bet sociokultūrinis kontekstas. Tai nereiškia, kad atmetamos pasąmonės galios, atvirkščiai – jos išplečiamos individą supančio konteksto sąskaita. Štai kodėl Giles'is Deleuze'as visą brandaus laikotarpio refleksiją grindžia jau ne individualioje vidujybėje slepiamos, bet kontekstualiai išsklaidytos pasąmonės samprata.

Moderni meninės saviraiškos ideologija savotiškai dvilypė. Viena vertus, ji sumažino amato įgūdžių reikšmę, pripažinusi, kad amatas gali būti ne tik privalumas, bet ir kliūtis, siekiant saviraiškos. Būtent todėl praėjusio amžiaus pradžioje menininkais buvo laikomi žmonės, neturintys meninio išsilavinimo, bet su ryškiais saviraiškos poreikiais. Tikėta, kad saviraiška pati geba rasti sau tinkamą meno formą, todėl visiems bendros taisyklės čia netaikytinos. Kita vertus, įgūdžių lavinimas laikytas būtinu raiškos elementu, svarbia laisvės kurti prielaida – neįvaldžius amato tiesiog neįmanoma tinkamai vizualizuoti vidujybės turinio, kuris yra meninės formos šerdis. Nenuostabu, kad saviraiškos ideologija kartais strigdavo, pernelyg sureikšmindama amatą, susitelkdama į patį vidujybės išviešinimą, meninį vizualizavimą, o tam būtinų gebėjimų įvaldymą, saviraiškos savitumą nustumdama šalin. Arba tuos gebėjimus suvokdavo kaip savitumo prielaidą. Mano nekuklia nuomone, kaunietiškas gana konservatyvios ir neabejotinai kokybiškos tapybos kontekstas irgi turi tokio strigimo požymių. Tai tam tikru mastu pristabdo, filtruoja naujų formų paieškas, antra vertus, kokybės kartelę laiko aukštai iškeltą. Tokia jau ta smėlio dėžė mūsų kieme.

Kaip aš jaučiuosi joje? Tarsi atsidūręs svetur. Pradęs bet kokią teisę į saviraiškos nekaltybę, į nuoširdumą, grindžiamą saviraiška. Nebetikiu, kad meninė kalba neišvengiamai išpasakos viską, ypač tai, ką bandau nusišlėpti. Atvirkščiai – man sunkiau ištarti tai, kuo norėčiau pasidalyti, o išgirtoji nuoširdumo neišvengiamybė, esminis saviraiškos ideologijos koziris, primena vaidybą, vis dar pritraukiančią nemažai publikos. Kuo geriau žinau, ko iš manęs laukiama, tuo sunkiau atsispirti šiam paslėptam imperatyvui. Tik įsivaizduokite, koks niekšas būčiau, jei nuoširdžiai nesvajočiau remti socialiai pažeidžiamų visuomenės grupių! Tad klausimas, kurį sprendžiu, yra labai paprastas – kaip vizualizuoti tokią „savijautą“? Kaip priimti pokyčius, besiskverbiančius į mane?

Pokyčių buvo ir bus, bet jų smūgiai ne visada mirtini, tiesiog esame pernelyg įpratę prie to, kas grimzta užmarštin, pernelyg pažįstamai maudžia prarastą galūnę, todėl tokias palydas, reikia nereikia, lydi skausmo fantomai. Gal todėl mano komentaruose prasimuša šiek tiek nostalgijos, junta mas žavus, nors jau pašvinkęs vakarykštės šventės aromatas. Kita vertus, tai nėra įprasta reakcija į pokyčius, kurių kontekstas nebūtinai pastebimas ir pripažįstamas. Kur kas dažniau į jį nereaguojama, o netektys kompensuojamos naujais dalykais. Pokyčius net patys nuo savęs slepiame po senais gerais pavadinimais, užuot bandę juos suvokti. Saviraiškos ideologija kaunietiškos tapybos kontekste neblogai tą iliustruoja. Šiai ideologijai patyrus esminius pokyčius, neabejotinai atsirado nauja kokybė – kai kurios šiuolaikinės formos nebūtinai tapatinamos su praėjusio amžiaus pradžios modernizmu ir gal net neturėtų taip vadintis. Bet vis tiek vadiname, puoselėjame jas, įsikalbėdami, kad esame ištikimi ir nuoseklūs. Štai inovacijos receptas – nepastebėti jos naujumo. O štai gana įtikinantis, nors neakivaizdus pavyzdys, nusakantis vieną iš krypčių, susijusių su minėtais saviraiškos pokyčiais, – universalizuotą, aukščiau konkrečių dalykų pakylėtą vidujybę keičia vidujybė, atspindinti socialinį kontekstą. Išreiškiam aktyvi socialinė, pilietinė ar kita pozicija, sprendžiamos jau ne universalios, bet konkrečiam kontekstui aktualios problemos. Lik sveikas, gelstančių popieriaus lapų Čiurlioni, vidujybėje suradęs langą į kitapus. Prie to lango klūpojo ar bent svajojo priklaupiti ne viena tapytojų karta. Būkite pasveikinti, naujieji nuoširdieji, matantys aplink save svarbias problemas ir nusiteikę jas spręsti. Norite to ar nenorite, bet esu su jumis.

Tiek tų idėjinių ingredientų. Šiek tiek meno istorijos, šiek tiek poetizuotos isterijos, žiupsnelis estetikos prieskonių, o viskas užmaišyta tapybinės materijos katile ant drobės, kurią autorius glosto, ant kurios rašinėja, tarsi neįstengtų atsispirti teksto pagundoms, – argi ne smagus savo pastangų apibūdinimas? ■

Stasys
MOSTAUSKIS
*Upelio
dugnas*

Stasys
MOSTAUSKIS
Už kelio III

Stasys MOSTAUSKIS. Pavargusi

Stasys MOSTAUSKIS. Antroji

Stasys MOSTAUSKIS. Trečioji

Stasys MOSTAUSKIS. Pirmoji

PATRIARCHO PROVERŽIS

Nesu koks verkšlentojas dėl lietuviškos, ypač politinės, suirutės, manęs nėra apėmęs ir „šimtmečio liūdesys“, kad Lietuva nepadarė tokio proveržio, kokio tikėtasi, nes, tikiuosi, dar padarys... Šių metų pabaigoje ji bent jau artimiau susidraugavo su Jonu Basanavičiumi, ilgai rezidavusiu tolimosiose dausose. Jis jau ne tik minėjimuose ar ekspozicijose, bet ir kasdienybėje – stoviniuoja priešais filharmoniją, galėtų užsukti į savo vardo menę restorane ar mesti žvilgsnį į simpatišką brunetę, dėvinčią marškinėlius su jo paties atvaizdu. Trupučiuką nejauku nebent dėl aukštai šviečiančių neoninių žodžių *Hotel Imperial*, bet čia irgi vienas iš dabartinės suirutės, šįsyk susijusios, sakyčiau, su savi-garbos stygiumi, požymių...

Skulptorius Gediminas Piekuras sustingdė einančio signataro figūrą, įmanoma šį istorinį praeivį (ar ateivį) pasiekti, net prisiliesti tarsi prie vieno iš mūsų, jo ramybė dėl to nebus sudrumsta. Ko gero, kiek neramu darosi Gedimino Jokūbonio sukurtam Basanavičiaus biustui, kuris iš filharmonijos kitamet turės persikelti į gryną orą, – tai dar viena mūsų šios suirutės staigmena. Kita vertus, be įvykių liūdna, o nepareiškęs apie juos savo „atskirosios“ nuomonės, nepatirsi viešuomenės dėmesio spindulių.

Ant pailgų lapelių Basanavičius rašė citatas iš publikacijų ir tyrinėjimų apie ilgų ir trumpų plaukų nešiojimą, apie barzdas senovės laikais. Atidžiai, su detalėmis aptarė europiniuose muziejuose matytus Romos ir Bizantijos imperatorių biustus, kitokius atvaizdus, esą

vieni iš jų ilgaplaukiai ir bebarzdžiai, o kiti barzdoti. Hetitai, pasak jo, nešioję ilgus plaukus ir skutęsi. Ilgi lietuvių plaukai viduramžiais liudiję laisvo žmogaus padėtį, nes apkirpdavo tik vergus ir belaisvius.¹ Basanavičiškai žvelgiant, jo „stovylos“ šukuosenai skulptorius Piekuras laiko tikrai nepagailėjo.

Gerą įspūdį man padarė knygos apie daktarą „Per balas link aušros“ (*Tikra knyga*. 2018) iliustratorės Monikos Vaicenavičienės žodžiai: „Pažinau gydytoją, klajoklį, mokslininką, rašytoją Basanavičių. Svajotoją, apdairiai siekiantį savų tikslų. Tyrinėtoją, atidžiai stebintį pasaulį. Lietuvį, parsikvietusį Lietuvą su visomis jos senovės dvasiomis grįžti dabartin. Neįklampusį į įvairias nesėkmes, bet atkakliai iš jų išbrendantį ir einantį toliau keliautoją. Įdomus tas J. Basanavičius. Dailišką ir romantišką. Ne koks susigūžęs prisitaikėlis, o nepriklausomas, drąsus, išsilavinęs pilietis.“²

Toji neprasta ir šilta knyga jau yra, ją galima gauti, keliaujant po sostinės vietas, susijusias su Basanavičiumi. Vilniaus savivaldybės palaikoma pasirodė mobilioji programėlė *#walk15* pėstiesiems, kviečianti pasivaikščioti keliu, supažindinančiu su svarbiomis istorinėmis miesto vietomis, kur gyveno, dirbo ir kūrė šis didis lietuvis.³

Šiomet vasario mėnesį Varnos mieste atidengta antra paminklinė lenta ant namo, kuriame gyveno Jonas Basanavičius. Prie daktaro atminimo įamžinimo prisidėjo Panevėžio apygardos prokuroras Valdemaras Mociškis, kuris, atostogaudamas Varne, surado iki šiol išlikusį

Gediminas PIEKURAS. Paminklas Jonui Basanavičiui Vilniuje

signataro namą ir apie tai pranešė Lietuvos ambasadai.⁴ Vėlesnėse interneto naujienose apie šitą įvykį prokuro-ras kažkodėl neminimas...

Per Lietuvos miestus keliavo Basanavičiaus portre-tas, dailininkės Jolitos Vaitkutės suklijuotas iš daugiau kaip 10 000 pašto ženklų. Rekordus fiksuojanti agen-tūra *Factum* pripažino jį vienintele ir didžiausia pašto ženklų mozaika. Unikalus portretas parodytas Šiau-liuose, Panevėžyje, Vilniuje, Kaune, Marijampolėje, Alytuje, Klaipėdoje, Tauragėje, Telšiuose, Utenoje. Kū-rybinga menininkė sumaniai panaudojo iš apyvartos išimtus pašto ženklus su litais.⁵

Nu(si)leidimo ant žemės kryptį parodė šiemet kovo pradžioje įvykusi operos „Post futurum“ premjera, kan-džiai supeikta kritikų. Tačiau publika išeina iš spekta-klio nenuilsinta, kiek pralinksmina ironiškai giedro „žvaigždžių“ komandos (kompozitorius Gintaras Sodei-ka, libreto autorius Sigitas Parulskis, režisierius Oskaras Koršunovas, scenografas Gintaras Makarevičius) žvilgs-nio. Sakyčiau, tai ženklas, kad reginys nėra svetimas ar tolimas istorinis įvykis, – susidomėję sekame „postfutu-ristinio romantizmo“ žaismės prisodrintas scenas.

2017 m. pabaigoje agentūra BNS apklausė istori-kus ir muziejininkus iš Vilniaus, Vytauto Didžiojo,

Klaipėdos ir Šiaulių universitetų, Vytauto Didžiojo karo muziejaus, siūlydama valstybės atkūrimo šimt-mečio proga išrinkti šimtmečio žmogų: „Jūsų nuomone, kuri iš šių [jos buvo išvardytos, – A. G.] XX–XXI a. asmenybių labiausiai nu-sipelnė Lietuvos valstybingumui?“ Lygia greta vyko ir agentūros už-sakyta gyventojų apklausa. Tiek istorikai, tiek eiliniai piliečiai tarp įtakingiausių XX a. asmeny-bių daktarą matė antruoju sąraše.⁶ Žurnalui *Reitingai* 2017 m. lapkričio 28–gruodžio 15 d. apklausus dau-giau kaip 500 politikų, verslininkų, ekonomistų, tarnautojų, pareigūnų, teisėjų, visuomenininkų, intelligen-tų,

žiniasklaidos atstovų, paaiškėjo, kad penkiaus įtakingiausiais laikomi Jonas Basanavičius, Vytautas Landsbergis, kompozitorius Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, prezidentas Valdas Adamkus ir krepši-ninkas Arvydas Sabonis.⁷ Tai rodo Basanavičiaus įsitvirtinimą keleto kartų atmintyje, netiesiogiai pa-tvirtina moralinį jo autoritetą, pripažintą dar gyvam esant, ir istorinį vaidmenį lietuvių atgimimo kovose. Savaip suveikė ir pirmojo aušrininko emblema, ir as-menybės, nesiekusios oficialių postų, laikysena. Paly-ginę su Maironio pirmavimu nacionalinės literatūros kanone, matysime šių dviejų asmenybių mastą ir ilga-laikį poveikį, neišnykstantį laike. Besikuriantis isto-rinės atminties kanonas aiškiai orientuojasi į konkre-taus istorinio reiškinių pionierius, idėjos ar proceso pradininkus, kaip istorinio veiksmo atskaitos taškus. Čia tiktų priminti varpininkus Vincą Kudirką ir Po-vilą Višinskį, kurie tai išnyra iš istorinės atminties ūkų, tai vėl nustumiami į jos paraštes.

Šia tema kirba mintis ir apie istorinį „fetišizmą“, kurio netiesioginės ištakos slypi katalikų tradicijoje garbinti šventųjų palaikus... Lyg ir bandoma nustaty-ti istorinių asmenybių kanoną, apibrėžiant reikšmę ir nuopelnus. Kultūros elitas jį steigty kaip sunormintų

verčių sistemą, kai, pasitelkiant daugumos nuomonę ir autoritetų galią, asmenys išrikiuojami, įvertinant (tai sąlygiška) jų įtaką ir svarbą. Tačiau įsitvirtinti laike įmanoma tik tada, kai pripažintas kanonas įstengia nuolatos plėsti savo poveikio galią, nes konkreti bendruomenė jį priima, puoselėja ir aktyviai perduoda ateinančioms kartoms. Jubiliejiniais valstybės atkūrimo metais konstatavus patriarcho „nužengimą“ į kasdienybę, yra kuo pasidžiaugti, nepaisant to, kad dėta nemažai pastangų jo „nepaminklinti“, palikti ekspozicinėje tyloje ir ramybėje. Basanavičiaus asmenybės ir veiklos vientisumo pagrindas – humanizmas, įsijautimas į tautos likimą ir pastangos suteikti jai perspektyvą. XIX a. jo iškelta nacionalinės valstybės idėja buvo priešprieša buvimui imperijos dalimi bet kokia forma (likimo ironija, kad patriarcho kaimynystėje dabar stūkso būtent *Hotel Imperial*) ir geriausiai pasitarnavo demokratijos atėjimui į Lietuvą. Vienas pirmųjų lietuvių idėjos šauklių tapo užsiėmusiu jos vykdytoju. O tokie istorijoje tampa atsakaitais taškais, nes be pradžios apsieiti negalima. Bet ar šios neeilinės asmenybės šviesą tikrai sugebėsime perduoti ateisiantiems po mūsų? Vulgarus klausimas beribei amžinybei. ■

¹ LMABRS, F246-15, L. 2, 3, 15.

² <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2018-02-05-istorines-knygos-vai-kams-kureja-paminklas-j-basanaviciui-nebutinai-turi-buti-sustinges-luitas-1/168153>

³ <https://www.madeinvilnius.lt/vilniaus-istorija/mobilioji-programele-kviecia-pasivaikscioti-po-j-basanaviciaus-vilniu/>

⁴ <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/lietuva/panevezietis-prokuroras-at-rado-svarbu-istorini-fakta-apie-signatara-jona-basanaviciu-56-930798> Visos nuorodos žr. 2018-11-29–30.

⁵ <https://naujienos.alfa.lt/leidinys/sekunde/panevezi-atvyko-pasto-zenklu-mo-zaikoje-atgimes-tautos-patriarchas/>

⁶ <https://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/apklausa-lietuvos-simtme-cio-zmones-jonas-basanavicius-vytautas-landsbergis-ir-antanas-smetona.d?id=76788879>

⁷ <http://www.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/reiksmingiausiais-simtme-ciui-laikomi-j-basanavicius-smetona-v-adamkus-851116>

Aurimas ŠVEDAS

VARPŲ SKAMBESYS, PASAKOJANTIS VALSTYBĖS ISTORIJA

Lietuvos valstybingumo atkūrimo šimtmetis minėtas įvairiais būdais. Kolektyvinės atminties manifestavimo ir šventės epicentru tapo Vasario 16-oji, kai prieš šimtą metų buvo įkurta nepriklausoma moderni piliečių valstybė, kartu simboliškai atgaivinant senosios Lietuvos (1253–1795) puoselėtą valstybingumo tradiciją.

Vienu iš svarbiausių šventinių renginių tiek Vasario 16-osios, tiek visų 2018-ųjų kontekste galima vadinti koncertą „Gloria Lietuvai“, surengtą Nacionaliniame operos ir baleto teatre, tiesiogiai transliuotą per LRT televiziją.

Kuo „Gloria Lietuvai“ išsiskiria iš Lietuvoje susiklosčiusios istorinių sukaikių minėjimo tradicijos ir valstybinių švenčių dramaturgijos, galima apibūdinti keliais argumentais:

1. Kūrybinė grupė atliko didžiulį darbą, įamžindama reikšmingą istorinį paveldą. Nuo 2017 m. rugpjūčio iki 2018 m. sausio komandos nariai, konsultuojami istorikų dr. Gintauto Žalėno ir doc. dr. Liudo Jovaišos, fiksavo Lietuvos varpų, svarbiausių istoriniu, visuomeniniu ir kultūriniu atžvilgiu, skambesį. Buvo sukauptas vertingas garsinis archyvas – galima išgirsti tiek vieno seniausių Lietuvoje Kriaunų Dievo Apvaizdos Bažnyčios varpinės varpo, nulieto XIII a. II pusėje–XIV a. I pusėje, tiek tarpukario Lietuvos amžininko Laisvės varpo skambesį, tiek pasiklausyti, kaip gaudžia naujau-

Projektas „Gloria Lietuvai” – aplankyti šimtmečius skaičiuojantys Siesikų varpai

sias – Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui nu-lietas varpas.

2. Įvairiose Lietuvos vietose varpus filmavusi ir jų balsus įrašinėjusi komanda sutelkė miestų, kaimų, gyvenviečių bendruomenes, kurios kuo galėdamos prisidėjo prie ekspedicijų veiklos. Didele dalimi būtent ši aplinkybė lėmė, kad Lietuvos visuomenė šį per televiziją transliuotą renginį priėmė kaip kolektyvinių pastangų rezultatą – koncertą, kuriame suskam-bėjo „visų mūsų varpai“. Taip buvo išvengta ydingos priešpriešos, dažniausiai kylančios per valstybines šventes, kai „Vilnius švenčia, o visi kiti turi papildomą poilsio dieną, bet nelabai žino, ką jiems veikti“.

3. Ekspedicijose įrašytas šimto Lietuvos varpų skambesys tapo šešių muzikos kūrinių, skirtų koncertui „Gloria Lietuvai“, pagrindu. Juos specialiai pa-

rašė vieni iškiliausių šiandienos kompozitorių – Raminta Šerkšnytė, Anatolijus Šenderovas, Mindaugas Urbaitis, Vaclovas Augustinas, Linas Rimša ir Kipras Mašanauskas. Buvo sukurta conceptuali, emociškai stipri jungtis tarp varpų skambesio, ataidinčio iš pra-eities, ir dabar kuriamos muzikos.

4. Į Lietuvos istoriją pažvelgta iš XXI a. perspektyvos – tai sąmoningas muziką „Gloria Lietuvai“ rašiusių kompozitorių pasirinkimas. Emocinį koncerto poveikį dar labiau sustiprino erdviniai garso efektai ir daugiasluoksnės vaizdo projekcijos. Per įvairias valstybines šventes ar minint svarbias su-kaktis, šiuolaikiškai kalbėti apie dabarties santykį su praeitimi paprastai vengiama. Juk tai reikalautų, užuot įkyriai kartojus vis tuos pačius visiems žino-mus dalykus, užimti aktyvią intelektualinę pozici-

ją, kad praeitį paverstume dabarties dalimi, kaip siūlo atminties teoretikė Aleida Assmann.

5. Koncertas „Gloria Lietuvai“ išskirtinis ir pagal sutelktas muzikantų pajėgas – dalyvavo trys (Lietuvos nacionalinis, Lietuvos valstybinis, Nacionalinio operos ir baleto teatro) simfoniniai orkestrai, keturi chorai („Polifonija“, „Vilnius“, Kauno valstybinis, Nacionalinio operos ir baleto teatro choras), iš viso apie 350 žmonių. Nepriklausomos Lietuvos kultūros istorijos kontekste „Gloria Lietuvai“ išsiskiria dar ir tuo, kad kūrinius atliekančiam jungtiniam orkestrui dirigavo septyni iškiliausi mūsų laikų dirigentai – Mirga Gražinytė, Robertas Šervenikas, Gintaras Rinkevičius, Vytautas Miškinis, Martynas Staškus, Modestas Pitrenas, Juozas Domarkas.

6. „Gloria Lietuvai“ komanda, ieškodama simbolio, galinčio tapti koncerto ašimi, pasirinko varpą. Ilgus amžius varpai padėdavo žmonėms nepasiklysti laike ir erdvėje, tapo ir vienais patikimiausių istorijos liudytojų. Varpo skambesys iki šiol leidžia ne tik prisiminti praeitį, bet ir pajusti jos alsavimą. Visais šiais istorijos ir atminties gelmėje glūdinčiais dalykais „Gloria Lietuvai“ kūrybinė grupė meistriškai pasinaudojo, 2018 m. Vasario 16-ąją leisdamą visiems ir kiekvienam patirti, kaip skamba Lietuvos valstybės istorija.

„Gloria Lietuvai“ idėja subrendo 2015-aisiais. Jos sumanytojas – renginių režisierius Dalius Abaris, daugiau kaip metus puoselėjęs šią idėją kartu su poetu, kino režisieriumi Romu Lileikiu, kompozitoriumi Kipru Mašanasku ir TV žurnaliste Edita Mildažyte.

„Lipau kopėčiomis dangaus link, nebūdamas tikras, ar jos atlaikys“

Su Daliu ABARIU kalbasi Aurimas ŠVEDAS*

Aurimas Švedas. *Apie Lietuvos valstybės atkūrimo 100-mečiui skirtą Vasario 16-osios koncertą „Gloria*

* Šis pokalbis buvo įrašytas, įgyvendinant Lietuvos kultūros tarybos finansuojamą Kultūros tyrimo projektą „Istorinės vaizduotės laboratorija: praeities tyrinėtojų ir menininkų dialogai“ (S/TYR – 5(6.51)/2017).

Lietuvai“ kalbėta daug. Jūs, šio projekto sumanytojas ir koncerto režisierius, esate ne sykį pasakojęs, kaip subrendo idėja įamžinti vertingą paveldą, kaip atsirado renginio, suvienijusio visuomenę prasmingai švęsti Lietuvos 100-metį, struktūra. Todėl dabar norėčiau pasikalbėti apie tai, kas neaptarta – kokius namų darbus atlikote, kad „Gloria Lietuvai“ suskambėtų? Pradėkime nuo pasirengimo įrašyti vertingiausių Lietuvos varpų skambesį.

Dalius Abaris. Iš pradžių tarėmės su istorikais, kurie padėjo atrinkti istorijos ir atminties atžvilgiu pačius svarbiausius Lietuvos varpus. Paaiškėjus, kad reikės įrašyti varpus, esančius 70-yje ar 80-yje Lietuvos bažnyčių, ėmiau rengtis ilgai ekspedicijai. Turimas biudžetas, gaila, neleido atlikti kai kurių darbų, kurie būtų labai palengvinę kūrybinės grupės maratoną. Pavyzdžiui, negalėjome finansuoti žvalgybinių kelionių, per kurias išsiaiškintume, kiek ir kokios įrangos reikėtų vežtis, kad įrašytume konkrečioje bažnyčioje esančio varpo arba varpų skambesį ir juos nufilmuotume. Taigi keliavome po Lietuvą, pasirengę įvairiausiems netikėtumams, beveik visuomet imdavome maksimalaus aukščio kopėčias ir alpinistų įrangą, kitas priemones, kad būtų užtikrintas žmonių saugumas.

Prieš leisdamiesi į ekspediciją, konsultavomės su aukštalipiais profesionalais, jie padėjo įsigyti būtiną įrangą bei ekipuotę, apmokė, kaip su ja elgtis. Jau pačią pirmą kelionės dieną supratome, kad visa tai apsaugojo mus nuo daugybės problemų, net sužalojimų. Daugelis (pradedant garso operatoriais, baigiant asistentais) nebuvo dirbę tokiomis ekstremaliomis sąlygomis, lipidami kopėčiomis į bažnyčių varpines, filmuodami jose, dažnai neįvertindavo, koks patalpos, kurioje atsidūrė, aukštis. Specialus pasirengimas, ekipuotė, šalma padėjo išvengti rimtesnių traumų.

Mūsų bendradarbės Eglė ir Gintarė iš „Kūrybinių industrijų doko“ sudarė ekspedicijų maršrutus, optimaliausius jėgų ir laiko sąnaudų atžvilgiu. Per dieną nufilmuodavome dviejų, net ir trijų varpinių, esančių skirtingose vietose, varpus, įrašydavome jų skambesį. Nors pasitaikė, kad visą dieną arba net

Kompozitorius Kyparas Mašanauskas ir projekto „Gloria Lietuvai“ vadovas Dalius Abaris apžiūri Vilniaus Arkikatedros varpą

pusantros filmuodavome vieną varpą, bet vis tiek nepasiekdavome norimo rezultato, todėl keletą kartų grįžome į Vilnių, jausdami, kad nepavyko tinkamai atlikti darbo.

„Gloria Lietuvai“ sėkmė tiesiogiai priklausė nuo komandos, kurios didžioji dalis buvo jauni žmonės. Jie tikėjo projektu ir norėjo viską padaryti kuo geriau, buvo pasirengę net kebliausiomis situacijoms, reikalaujančioms racionalaus ekspromto.

Kas paskatindavo arba priversdavo rinktis tą racionalų ekspromtą?

Patys vertingiausi kadrai, kuriuos žiūrint suspaudžia širdį, – tai akimirkos, kai varpo šerdis atsitrenkia į varpo šoną ir pasigirsta garsas. Todėl,

nepaisydami aukščio ir kitų filmavimui nepalankių aplinkybių, kad užfiksuotume būtent šias akimirkas, kamerą statydavome ne iš apačios, bet iš šono, prie varpo sienelės briaunos.

Turėdamas tai omenyje, nuolat kartojau bendradarbiams: „Galima ne taip gražiai nufilmuoti bendresnį planą, tačiau varpo šerdis smūgis į varpo šoną turi būti parodytas tobulai!“ Bandydami nufilmuoti, kaip varpas skleidžia garsą, mano kolegės kartais demonstruodavo neįtikėtiną išradingumą.

Kokį Lietuvos varpą nufilmuoti ir įrašyti buvo techniškai sunkiausia?

Didžiausi išbandymai laukė pirmosiomis ekspedicijos dienomis, nes emociškai dar nebuvau pasirengęs

įvairiems netikėtumams, be to, ir aukščio baimė dar nebuvo prisijaukinta. Nužvelgęs kopėčias, vedančias vienos bažnyčios varpinės kupolo link, atsargiai paklausiau zakristijono: „Ar jos tvirtos?“ „Dirbu čia daugiau kaip dešimt metų, bet per tą laiką šiomis kopėčiomis niekas nesinaudojo“, – išgirdau neguodžiantį atsakymą. „O kaip man tada lipti?“ – išsprūdo dar vienas klausimas, kurio tuoj pat pasigailėjau. „Tiesiog persižegnok ir pirmyn“, – paragino. Tądien tai buvo dar tik pirmas išbandymas. Antra baimės banga užliejo, kai užlipau kopėčiomis iki varpinės kupolo ir pamačiau, kokia apverktina jo būklė. Tačiau teko lipti dar aukščiau, nes išpūdingas varpas kabėjo pačiame viršuje. Daugiau tokio nerimo ir nežinios nepatyrčiau. Tik tąsyk rizika iš tikrųjų buvo didžiulė – lipau kopėčiomis dangaus link, nebūdamas tikras, ar jos atlaikys.

Kiek laiko filmavote varpus ir įrašinėjote jų skambesį?

Šešis mėnesius. Paskutinį – Dusetų Šv. Trejybės bažnyčios varpą – nufilmavome ir įrašėme, likus kelioms savaitėms iki Vasario 16-osios šimtmečiui skirto koncerto. Beje, Liudas Jovaiša ir Gintautas Žalėnas, sudarydami svarbiausių varpų sąrašą, Dusetų bažnyčios varpo neįtraukė. Prisipažinsiu, aš pats kaip projekto vadovas nusprendžiau, kad Dusetos bus ekspedicijos maršrute.

Būdamas dusetiškis, puikiai suprantu Jūsų sprendimą, nes paveldo objektų reikšmė nustatoma, remiantis įvairiais kriterijais. Ypač svarbi istorinė vertė, tačiau ne ji vienintelė. Daug lemia vertės suvokimas, glūdintis individualioje ir kolektyvinėje atmintyje.

Dusetų bažnyčios varpas iš visų filmuotų ir įrašytų varpų man pats svarbiausias, žinoma, emociniu atžvilgiu.

Skambinant varpais, emocijų gali kilti labai įvairių. Buvo graudu klausytis, kaip skamba įtrūkės – sergantis – varpas. O Dusetų bažnyčios varpu skambinau dar vaikystėje, kai ateidavau patarnauti per mišias.

O kaip įrašėte varpų skambesį? Kaip ir kokių paros metu tą darydavote? Kokią techniką naudojote?

Mums tiesiog pasisekė, kad įrašus darėme žiemą. Viena vertus, dėl atšiaurių oro sąlygų dirbti buvo sunku, antra vertus, temsta labai anksti, o išaušta vėlai. Dieną, kai pakyli į varpinės bokštą, jauti, kaip vibruoja garsų skliautas, apgaubęs konkretų miestą arba kaimą. Įdomu, kad vaikštinėdamas gatvėmis negirdėdavau tos garsų įvairovės, visas intensyvumas atsiskleisdavo, tik pakilus į varpinę. Tiesiog perpildydavo kiekvieną artimiausios aplinkos centimetrą ir įsirėždavo garso įrašė, kurį darėme profesionalia, labai jautria technika.

Naktį arba paryčiais įrašinėdavome varpų skambesį, keisdami pozicijas – iš arti ir iš toliau, kad parodytume, kaip garsas sklinda erdvėje. Šiuo atveju mums svarbiausias buvo nusklendžiantis varpo dūžių aidas. Šiame aide, kurį garsistai vadina „garso uodega“, atsiskleidžia visas varpo skambesio grožis – didžiulė garso siena vibruodama palengva virsta *piano* ir lėtai išnyksta...

Įrašų sesijos neretai būdavo kankinamai ilgos, nes garsistui tekdavo laukti, kol „sumedžios“ akimirką, kai tylos netrikdys nei mašinų gausmas, nei šunų lojimas, nei skubančių praeivių žingsniai ar durų girgždesys.

Aptarkime „Gloria Lietuvai“ režisūrą. Kokius svarbiausius tikslus sau kėlėte?

Koncerto finale turėjo skambėti Kipro Mašanauko kūrinys „Gloria Lietuvai“. Mąstydamas, kaip į šio kūrinio visumą įterpti ekspedicijoje surinktą medžiagą, ieškojau atsakymų į tris klausimus. Kaip parodyti varpų skambesio atsiradimą, derinant garsus su vaizdais? Kaip atskleisti, iš kokios Lietuvos vietos, kokios bažnyčios yra konkretus varpas, kurio skambesys įsilieja į bendrą muzikinį piešinį? Kaip varpų dūžiai susijungs vieni su kitais?

Sprendimai turėjo tikti ilgos trukmės – beveik dvidešimties minučių – kūriniai. Jeigu režisuočiau 3 ar 4 minučių trukmės dainos videoklipą, ieškočiau visai kitų sprendimų.

„Gloria Lietuvai“ pirmos dalies kulminacija. Kalba Prezidentė Dalia Grybauskaitė

Muzika atsirado pirmiau negu vaizdai. Taigi stengiausi varpų gausmą „įdarbinti“ taip, kad atlieptų muzikos poreikius, vizualika mėgindamas dar labiau išryškinti muzikos emocionalumą.

Į ekspediciją važiauvau, jau turėdamas bendrą muzikinį Mašanausko „piešinį“, kuris padėjo geriau įsivaizduoti, kaip galėčiau sukurti mediatyvų tam tikrų dalykų pasikartojimo išpūdį kartu su judėjimo į priekį, nuolatinės kaitos pojūčiu. Esu renginių-reginių, bet ne kino, teatro ar televizijos režisierius, todėl dirbdamas su vaizdais, nufilmuotais ekspedicijoje, siečiau išgauti tam tikras emocijas, o ne aukštos meninės prabos videokūrinius. Kita vertus, daugelis dokumentinių kadrų buvo gana estetiški, man reikėjo tik rasti būdą, kaip iliustruoti jais muziką (pasitelkiant ir scenografiją), o kartu sustiprinti tam tikras emocijas. Siekdamas šių tikslų, turėjau techniškai (matematiškai) tiksliai viską apskaičiuoti.

Sprendžiau dar ir ketvirtą klausimą – kaip į pasakojimą, kuriamą iš muzikos ir vaizdų, įterpti scenas su varpininkais? Tai man atrodė labai svarbu, tačiau epizodais, kuriuose nufilmuoti žmonės, skambinantys varpais, stengiausi nepiktinaudžiauti.

Jums reikėjo „suvienyti“ šešių kompozitorių kūrinius. Pamenu, buvome susitikę, kai pirmąkart perklauseite visas šešias kompozicijas, – tada abejojote, ar pavyks tarp jų sukurti sinergiją.

Abejonės kamuo-

ja iki paskutinės renginio arba koncerto, kurį režisuojau, akimirkos. „Gloria Lietuvai“ šiuo atžvilgiu ne išimtis.

Prieš pradėdami darbą, susitikome su kompozitoriais, kūrusiais muziką Vasario 16-osios koncertui. „Nepiktinaudžiaukite varpų skambesiu“, – sakiau jiems ir džiaugiuosi, kad kompozitoriai prašymą išgirdo. Žinojau, kad Mašanausko kūrinys varpų bus labai daug, todėl rūpėjo, kad nuorodą į varpų skambesį jaustume kiekviename kūrinys, tačiau tai reikėjo padaryti itin subtiliai, paliekant galimybę būtent Kiprui atskleisti visą varpų skambesio grožį ir galybę.

Sudėtingas uždavinys teko kompozitoriui Linui Rimšai, kuris į savo kūrinį turėjo įterpti varpo dūžius, pagal susiklosčiusią tradiciją pagerbiančius dvidešimt Vasario 16-osios Akto signatarų. Turiu omenyje ceremonialą Signatarų namuose, – kai per-

skaitoma signataro pavardė, suskamba varpas. Esu dėkingas Linui, kad jis, nesibaimindamas ankštųjų rėmų, tą padarė puikiai.

Reikėtų paminėti ir buvusį Nacionalinio operos ir baleto teatro generalinį direktorių Gintautą Kėvišą, kuris labai aiškiai nubrėžė gaires kompozitoriams. Jautė kiekvieno iš jų stilistiką, įvertino, kaip jie galėtų „susikalbėti“ viename koncerte, be to, labai tiksliai sudėliojo akcentus, pabrėždamas, kad Vasario 16-osios šimtmečio koncertas skirtas išreikšti tam tikroms idėjoms, o žiūrovai bus ne tik salėje sėdinti publika, bet ir žmonės, žiūrėsiantys tiesioginę Lietuvos televizijos transliaciją. Šie akcentai padėjo kompozitoriams geriau įsivaizduoti, kokia koncerto struktūra ir konkretaus kūrinio vieta joje.

Kol kompozitoriai dirbo, aš svarsčiau, kaip Nacionaliniame operos ir baleto teatre surengti akademinės muzikos koncertą, kad jis būtų šiuolaikiškas ir įdomus. Norėjau režisuoti jį kaip videoinstaliaciją. Tai lėmė visus tolesnius žingsnius. Atsisakiau dalykų, įprastai naudojamų teatre arba rengiant teatralizuotus koncertus. Apsiribojau tik šviesa ir video grafika.

Man atrodo, jų derinys su penkiais ekranais ir muzika netikėtai sukūrė sinergiją, todėl galutinis rezultatas, drįstu teigti, buvo įspūdingas.

Kai kuriuos dalykus, pritaikytus koncerte, buvau išbandęs anksčiau, bet buvo ir visiškai naujų, Lietuvoje dar niekada nenaudotų, pavyzdžiui, „holotiulis“ – pirmasis (holograminis) ekranas, „nematoma siena“ atskiriantis žiūrovus nuo scenos. Keletas „holotiulių“, susipindami tarpusavyje, kūrė erdvines struktūras.

Perklausęs visus „Gloria Lietuvai“ parašytus kūrinius, nutariau, kad koncertas turi prasidėti ir baigtis Vilniaus Arkikatedros vaizdu. Jau buvau apsisprendęs, kad Lietuvos istorija nebus rodoma, vengiau iliustratyvumo. Bijojau prarasti koncerto dinamiškumą. Kita vertus, žinojau, kad drono skrydis nuo Katedros iki Nacionalinio operos ir baleto teatro, kai žiūrovams prieš akis atsiveria nuostabūs Senamiesčio vaizdai, trunka vos tris minutes. Ar galima per

jas papasakoti visą Lietuvos šimtmečio istoriją? Atsakęs į šį klausimą teigiamai, galėjau susitelkti į kitus uždavinius.

Keliais žodžiais aptarsiu kūrinius. Ramintos Šerkšnųtės „Gloria“ nuskambėjo pirmiausia ir tapo publikos pasveikinimu, Pasak kompozitorės, tai iškilmių nuotaikos sklaidinas kūrinys su garsinėmis salvėmis. Jį papuošėme „holotiulio“ žiežirbomis.

Anatolijaus Šenderevo *Omnes Simul* („Mes visi“) turėjo labai aiškų tikslą – tai visuomenės bendrystė, kurią reikia nuolat puoselėti ir stiprinti. Videoprojekcija rodė, kaip subyra ir vėl į vieną visumą susitelkia gintaro gabalėliai.

Mindaugo Urbaičio kūrinys *Salve* („Būk pasveikinta“) dvelkė dinamika su nuorodomis į progresą. Iliustravau jį mūsų modernaus būvio vaizdiniais.

Vaclovo Augustino *Fiat Pax* („Tebūnie taika“) idėja irgi labai aiški – tai padėka Dievui už galimybę būti ir kurti. *A capela* skambančio *Fiat Pax* geriausias palydovas – choras scenoje.

Apie Lino Rimšos kūrinio *Viginti Campanae* („20 varpų“) struktūrą jau pasakojau. Griežti šio kūrinio rėmai diktavo ir tam tikrą vizualizacijų, kuriose išvystame signatarų portretus, pobūdį.

Šis kūrinys uždarė pirmąją koncerto dalį, kurią nuo antrosios dalies atskyrė Prezidentės Dalios Grybauskaitės kalba ir „Tautiška giesmė“ – himnas tapo pirmosios dalies kulminacija.

Susidaro įspūdis, kad tam tikri dalykai tiesiog pleveno ore, o Jums tereikėjo juos įžvelgti.

Tiesą sakant, taip ir buvo. Stengiausi sugaudyti ore sklandančias idėjas ir jas suderinti.

Antai daugelį nustebino mano sprendimas, pasiūlydamas Nacionalinio operos ir baleto teatro scenos mechanizmais, pakelti orkestrą į „antrą aukštą“ ir, jam kybant ore, į priekį išvesti chorą, kad atliktų Vaclovo Augustino kūrinį. Po renginio sulaukiau komplimentų būtent dėl šio epizodo, tačiau jokių genialių sprendimų man atrasti nereikėjo – kompozitorius to paprašė, o aš ėmiau svarstyti, kaip techniškai tą padaryti per patį trumpiausią laiką. Juk televizijos

transliacija reikalauja, kad kiekviena sekundė būtų sklidina veiksmo. Apgalvojęs įvairius variantus, panaudojau scenos mechanizmų galimybes.

Kokių papildomų sprendimų (be jau aptartų) reikalavo tiesioginė televizijos transliacija?

Dabar galiu konstatuoti, kad koncerto žiūrovai, stebėję jį per televizijos ekranus, tikrai galėjo mėgautis muzika, skambančia Nacionaliniame operos ir baleto teatre. Tačiau vaizdus, kuriuos išvydo televizijos žiūrovai, reikia pripažinti, norėčiau matyti tobulesnius...

Televizijos transliacija privertė Jus įgarsinti orkestrą, o tai, kiek žinau, dar niekad nebuvo daroma Nacionaliniame operos ir baleto teatre. Dar viena novacija susijusi su vadinamuoju erdviniu garso efektu. Tikriausiai todėl, būdamas salėje ir klausydamasis koncerto, pasijutau lyg būčiau kine?

Mes iš tikrųjų stengėmės dirbti su garsu tokiais pat principais, kaip tas daroma kine. Žiūrovų salėje buvo įrengta garso sistema, kuri padėjo išgauti erdvinį garso efektą. Antai atliekant Anatolijaus Šenderovo kūrinių skambėjusių mažų varpelių – antikinių lėkštelių (*crotali*) – garsas „keliavo“ klausytojams virš galvų, sklisdamas po visą salę ir tarsi skriedamas tolyn, už salės sienų...

Galima prisiminti ir laikrodžio tikslumą, kuris buvo jungiamasis visų kūrinių leitmotyvas – jį mums irgi pavyko „pakabinti“ klausytojams virš galvų...

Varpelių skambesys, varpų dūžiai, laikrodžio tikslumas, sklisdami erdvėje, kėlė papildomas emocijas. Erdvinį garso efektą salėje sėdintys klausytojai nebūtinai aiškiai suvokė, tačiau jis tikrai darė poveikį pašonės lygmeniui. Man, renginių režisieriui, būtent šis lygmuo ypač svarbus.

Aptarkime Nacionalinio operos ir baleto teatro erdvę. Ar buvo situacijų, kai jautėtės jos varžomos?

Nacionalinio operos ir baleto teatro salė technologiškai tikrai viena pažangiausių Lietuvoje. Jeigu ir jaučiau tam tikrus suvaržymus, tai tik dėl taisyklių, galiojančių uždarose akustinėse erdvėse, – jose negalima panaudoti

tų technologijų, su kuriomis dirbama lauke arba arenoje. Net renginių režisieriams įprastus vaizdo ir šviesos projektorius čia galima naudoti tik iš dalies, nes jie skleidžia pernelyg stiprų garsą, galintį trikdyti tiek atlikėjus, tiek klausytojus. Dėl tos priežasties negalėjau panaudoti įvairesnių ir galingesnių prožektorių.

Kita vertus, Nacionalinio operos ir baleto teatro kolektyvas darė viską, kad mano sumanymai būtų įgyvendinti. Esu dėkingas jiems už tokį pasitikėjimą.

Tikriausiai kiekvieną renginio režisierių, artėjant premjerai, apima tokia pati baimė: „Kas bus, jei nepavyks?..“

Tokios mintys nuolat sukosi galvoje. Sudėtingi techniniai sprendimai sukelia papildomą riziką. Per vieną koncerto repeticiją mechanizmas, iškėlęs orkestrą virš scenos, užstrigo. Nuskambėjus paskutiniams *Fiat Pax* garsams, choras išėjo, bet orkestras taip ir liko kyboti tarp dangaus ir žemės. Aš su savo komanda ruošiausi šiam ir kitiems *force majeure* variantams. Vieno žmogaus klaidą, padarytą scenoje, gali pridengti kito profesionali improvizacija, tačiau nustojus veikti sudėtingiems mechanizmomis ir sutrikus renginio eigai, improvizacijos vargu ar išgelbėtų.

Per koncertą jokių force majeure, galėjusių sugriauti Jūsų režisūrą, nenutiko. „Gloria Lietuvai“ tapo įspūdinga ir prasminga dedikacija modernios Lietuvos valstybės šimtmečiui. Ar esate patenkintas savo darbo rezultatu?

Aišku, kad nesu.

Nujaučiau, kad būdamas profesionalas, siekiate tobulybės miražo, bet vis dėlto...

Savo darbus stengiuosi įvertinti pagal tai, kiek procentų sau keltų uždavinių pavyko įgyvendinti. Jei pavyksta 60–70 procentų, tada gerai. Dirbdamas su „Gloria Lietuvai“, pasiekiau apie 80 procentų. Žinoma, toks rezultatas nebūtų buvęs įmanomas be pasišventusių idėjų, atvirų, atsidavusių darbui žmonių komandos, kurios palaikymą jaučiau kiekvieną dieną.

Dėkoju už pokalbį.

■

DYV(AN)O KELIONĖ Į KARKLŲ ŠALĮ

Kalbėdami apie rytinės Baltijos jūros pakrantės praeitį, tradiciškai susiduriame su palyginti vėlyvu šio regiono įamžinimu rašytiniuose šaltiniuose. Negana to, kraštas ir jame gyvenę žmonės aprašomi labai lakoniškai ir paviršutiniškai. Pirmąkart mūsų pamario gyventojai paminėti (*Ostiaioi*¹) Pitėjo Marseliečio kelionės 325 m. pr. m. e. aprašyme, tačiau po to buvo ilga pauzė ir tik I a. apie šias žemes labai neapibrėžtai rašė Titas Pomponijus Mela, Gajus Plinijus Vyresnysis ir Kornelijus Tacitas. II a. šį regioną paminėjo geografas Klaudijus Ptolemajas. Apie gentis, įsikūrusias palei Kroną (Nemuną) ir Vyslą IV a. rašė Amiasas Marcelinas. VI a. šiaurinės Europos tautas aprašė istorikai Kasiodoras (523) ir Jordanas (551). IX a. apie aisčius rašė Anglijos karaliaus Alfredo Didžiojo pasiuntinys Vulfstanas, frankų karaliaus Karolio Didžiojo metraštininkas Einhardtas. X a. šį kraštą išgarsino šv. Adalberto žūtis, aprašyta Jono Kanaparijaus ir Brunono Kverfurtiečio. XI a. pradžioje prie tos pačios temos dar kartą grįžo nežinomas autorius.² Nuo tada šis regionas Europos keliautojams jau nebebuvo *terra incognita*.

Taigi per gerus trylika šimtmečių Baltijos rytiniai gyventojai paminėti vos keliolikoje šaltinių. Sutikime, realiausiems pretendentams į geografinio Europos centro titulą dėmesio mažoka. Būtume labai laimingi, jei pavyktų rasti nors vieną papildomą šaltinį. Žinoma, aptikti teksto, kuriame aprašoma kad ir viduramžiška mūsų krašto praeitis, originalą

būtų daugiau negu fantastiška. Tačiau, jei kalbėtume apie išsaugotus šaltinių nuorašus, gal kas ir pavyktų. Išrankumo privilegiją palikę kitiems, aptarkime vieną iš tokių šaltinių, nors jis itin prieštaringai vertinamas. Turiu omenyje dingusį pirmąjį Prūsijos metraštį, vyskupo Kristijono parašytą XIII a. su jo paties pateikta nuoroda į keliautojo Dyvo ar Dyvano tekstą graikiškomis raidėmis, galimai netaisyklinga slavų kalba. Esą šį aprašymą jam paskolinęs Plocko kanauninkas Jaroslavas. Skamba pernelyg painiai, kad galėtų būti tiesa. Tačiau neskubėkime daryti išvadų, tiesiog pasistenkime patikrinti perpasakotus Dyvano liudijimus.

Jį „citavo“ net du (!) skirtingų amžių metraštininkai: Petras Dusburgietis 1326 m. išleistoje „Prūsijos žemių kronikoje“ ir Simonas Grunau, 1529 m. parašęs „Prūsijos kroniką“, kurioje Dyvano kelionei skyrė net dvi pirmojo skyriaus dalis. Dusburgietis buvo mažiau iškaltas, savo perpasakojimą jis pradeda taip: *„Tuo metu, kai gyveno Romos imperatorius Augustas, jis neva išleidęs ediktą apie tai, kad pasaulis esą nebegalinis ir jį esą galima ištirti, Bitinijoje, šalyje Juodosios jūros pietvakarinėje pakrantėje, buvo patyrusių astrologų; kartą šie pasiuntė į šiaurę keletą keliautojų, vadovaujamų vieno vyro, vardu Dyvas, ištirti, iki kurio galo gyvenama žemė...“*³

Grunau šiek tiek kitaip apibrėžia kelionės tikslą: *„Taigi šioje knygoje jis rašo, kaip jų maloningojo vadovo Romos imperatoriaus Oktaviano laikais Saluros*

*miesto (Britanijos [Bitinijos] valstybėje) astronomai, šio mokslo padedami, norėjo sužinoti, ar ir septintajame bei aštuntajame dangaus rate šiaurėje, po Vėžio ir Ožiaragio ženklais, gali gyventi žmonės... Kad tuo įsitikintų, jie į šiaurės kraštus išsiuntė tris vyrus, tarp kurių vyriausiasis buvo Dyvanas (Dywonos).*⁴

Dusburgiečio veikalą Grunau buvo gerai išstudijavęs, nenuostabu, kad abiejų autorių pateiktas siužetas sutampa. Tačiau tai nereiškia, kad jie neturėjo prieš akis ir vyskupo Kristijono metraščio. Dar Herodotas V a. pr. m. e. teigė, kad šiauriau Dniepro kiaurus metus sninga, todėl žmonės ten negyvena.⁵ Būtent šią antikos graikų tradiciją ir pabrėžia Grunau, tačiau Dusburgiečio žodžiuose jos atgarsiai nėra tokie aiškūs. Kita vertus, Grunau minimas *astronomus*, XIV a. autorius dar vadina *astrologais* – tai iš tikrųjų labiau tinka antikos mokslininkų, stebėjusių dangaus kūnus, žinioms ir darbo metodams apibūdinti. Todėl galima daryti tarpinę išvadą, kad Dyvano kelionė tikrai galėjusi vykti antikos laikais. Tiesa, nepamirškime, kad viduramžiais antika buvo romantizuojama, todėl pasakojimai neretai prasidėdavo, paisant antikinės tradicijos, kurios ypač stropiai laikėsi graikų mokslininkai. Labai svarbi ir dar viena abiejuose tekstuose paminėta aplinkybė – keliautojai išvyko ne iš bet kur, o iš graikiškos Bitinijos (*Bithynia*), esančios greta Bosforo sąsiaurio.

Abu autoriai įvykius nukelia į Romos imperatoriaus Gajaus Julijaus Cezario Oktaviano Augusto valdymo laikus – I a. pr. m. e. Tačiau ši versija, nors labai patraukli, kelia abejonių, nes Grunau rašo, kad kelionė vykusį tuo metu, kai pamario aiščiai periodiškai mokėjo duoklę sarmatų pasiuntiniui Maso. Dyvonas sako: „Juos [ulmiganus], kaip įprasta, lanko jų vyriausias ponas, jų vadinamas Maso, kuris pasikvietė ir mane. Prieš jį jie klumpa kniūbsti, iš pagarbos muša galva į žemę ir, jeigu neturi jam ką duoti, duoda gražiausius berniukus, ir tai jiems atrodo didelė garbė. [...] Ir su tokiomis dovanomis ir pagerbimu jų ponas Maso grįžta į savo žemę.“⁶ Grunau „Prūsijos kronikoje“ vienareikšmiškai teigia: „Visą tą laiką [...] šio krašto žmonės klausydavo šalies, dabar vadinamos Ma-

zovija, pono.“⁷ Taigi galima suprasti, kad *ulmiganus* engė slavai, bet į dabartinę Mazoviją jie atsikraustė ne anksčiau VI a., taigi Grunau tuos įvykius perkėlė į kur kas vėlesnius laikus.

Dusburgietis, pateikęs jau cituotą Dyvo kelionės pradžios aprašymą, baigė jį tokiais žodžiais: „Pasiuntiniai priėjo nykų miškingą kraštą, vadinamą įvairiais vardais, ir rado jame vieną savimi patenkintą, bet vargingai gyvenančią tautą. *Ulmigeriai* – taip vadinosi šie žmonės. Gyveno jie palei upes, būstus ir drabužius darėsi iš nendrių ir meldų. Jų dievai buvo saulė ir mėnulis, jų maistas – žuvis, o gėrimas – tyras vanduo. Kadangi jie visur ir visada laikėsi saiko, todėl buvo gražiai nuaugę ir draugiški, patiklūs ir kuklūs, svetiems paslaugūs. Dienas ir mėnesius skaičiuodavo mazgais, virvutėmis ir rentlazdėmis.“⁸

Visa be išimties informacija atitinka Grunau pateikiamus išsamesnius duomenis. Vienintelis Dusburgiečio pranašumas tas, kad jis išsamiau nupasakojo aisčių naudojamus laiko matavimo būdus: „*dienas ir mėnesius skaičiuodavo mazgais, virvutėmis ir rentlazdėmis*.“ XVI a. autorius mini tik „*lazdą su įrantomis*“,⁹ naudojamą tam, kad primintų susitarimą, ir padedančią skaičiuoti prekiaujant. Kad abu autoriai vienas kitą papildė, yra labai svarus argumentas Dyvano teksto originalumui pagrįsti. Grunau, nors ir stengėsi kuo išsamiau perteikti vyskupo Kristijono metraščių, bet vis dėlto „praleido“ kitas tuo metu naudotas matų sistemas. Ko gero, sąmoningai nepaminėjo mazgų ir virvučių, nes toks laiko matavimas tuo metu, kai jis rašė, matyt, jau nebuvo naudojamas, o kadangi laikė save išskirtiniu Prūsijos žinovu (net šiek tiek mokėjo prūsų kalbą¹⁰), tai nusprendė, kad Kristijonas bus šiek tiek pripainiojęs. Tačiau Dusburgiečiui, rašiusiam tik šimtmečiu vėliau negu vyskupas, tai nekėlė jokios nuostabos, atrodo netgi svarbiau negu Dyvo kelionės maršruto ar vietos geografijos aprašymas.

Dusburgietis „Prūsijos žemių kroniką“ rašė paties Ordino magistro nurodymu. Tai turėjo būti ne tik Ordino žygdarbių suvestinė, bet visų pirma propagandos įrankis, kuriuo siekta parodyti neabejotinas

kryžiuočių teises į teritoriją, užimtą kalaviju. Todėl Dyvo žygis minimas kaip pirmasis civilizacijos spindulys tamsiame neišprususiame krašte.

Kristijono kroniką, kurioje aprašyta Dyvano kelionė, buvo skaitę ir kiti XVI a. autoriai, Prūsijos praeities tyrinėtojai. Erazmas Stalla¹¹ mitinius Brutenį ir Vaidevutį sieja ne su skandinaviskos kultūros kimbrais, kaip tą daro Grunau, o su sarmatais alanais. Toks kertinis autorių, kurie rašė tame pačiame amžiuje, iš dalies naudodamiesi bendrais metraščiais, nesutarimas, narpliojant tą pačią temą, atrodo keistokas, todėl būtina kaip nors tą paaiškinti. Visų pirma, Stalla buvo vokiečių, o Grunau gimė Tolkemitos mieste prie Aismarių, prūsų žemėje, kuri tuo metu priklausė lenkams. Tačiau vien tai vargu ar būtų lėmę tokį skirtingą įvykių supratimą. Kita vertus, Grunau buvo dvasininkas, o Stalla filosofijos bakalauro ir magistro laipsnius įgijo Vokietijoje, doktoratą apgynė Bolonijos universitete. Humanitarinių mokslų daktaras, žinių sėmėsis Italijoje, turėjo žinoti, kad jokių duomenų apie alanus, šitaip toli nutolusius į šiaurę, mokslas neturi. Tačiau Stalla teigė, kad II a. į Aismarių pakrantę iš Šiaurės atėjo borusai, kuriuos paminėjęs Ptolemajas. O šie tiesiogiai sietini su prūsais, asimiliavusiais germanus hulmigerus, neva aprašytus Jordano 551 m. Įdomu ir tai, kad Stella kildino alanus iš žemių, esančių šiauriau Prūsijos, neva jie, išvaryti iš gimtinės, nuvyko į Romos imperiją, bet vėliau buvo priversti bėgti į Šiaurę. Vieni apsigyveno Gotlando saloje, o silpnoji genties dalis įsikūrė greta prūsų (tai ir buvo iš Šiaurės atėję borusai). Gyveno derlingose žemėse, bet jų nedirbo, nes nevartojo žemės produktų, be to, nestatė namų. Taigi aisčių žemės autochtonais Stalla vadina germanus hulmigerus. Vėliau į šias žemes atėjusios tautos pavaizduotos kaip silpnos ir neišprususios, nesugebančios tinkamai įsikurti tokiame derlingame krašte. Stallos dirbtinai sukonstruota legenda atitinka vyskupo Kristijono perteiktą Dyv(an)o pasakojimą – minimi primityvūs ulmigainai (hulmigerai) ir Ulmiganija (Hulmigerija). Vietos gyventojai alanai nedirba žemės, nestato namų. Stalla akivaizdžiai stengiasi okupuotame krašte įtei-

sinti germanišką tvarką – tai visiškai atitiko aktyvią nutautinimo politiką XIV–XIX a. Antra vertus, tai tvirtas įrodymas, kad vyskupas Kristijonas XIII a. ne tik parašė pirmąją Prūsijos kroniką, bet į ją tikrai buvo įtrauktas Dyvano pasakojimas. Ar tai paties dvasininko prasimanymas, ar vietinių lenkų pakišta klastotė, kol kas ankstoka spręsti. Apsišarvuokime kantrybe ir tęskime toliau.

Ar vyskupas Kristijonas savo greičiausiai realioje, kaip ką tik išsiaiškinome, kronikoje, rėmėsi originaliais ar suklustotais Dyvano tekstais? Be abejo, pagrindinis „įtariamasis“ – Plocko kanauninkas Jaroslavas. Visų pirma, didžiausia tikimybė, kad pats Dyvo / Dyvano (*Diwonis, Dywonis, Dywonoyis, Dywonysz*)¹² vardas yra vietinės kilmės. Neabejotinai slaviškas, iš žodžio *dyvas, dyva* – stebuklas, nuostaba arba *dyvitsia* – stebėtis, žiūrėti.¹³ Manau, vietiniai šį graiką laikė keistu, todėl ilgainiui jam ir prilipo keistulio vardas – *Dyva / Dyvan*. Tačiau, jeigu lenkai bandė vyskupui „prastumti“ krikščioniško šaltinio klastotę, tą darė labai jau negudriai – keliautoją kildindami iš Romos imperijos, o dar iš tolimo Bitinijos regiono, kažkodėl nedavė jam graikiško vardo, bet paliko slaviškąjį, ir dar kokį – *Keistulis* (!).

Antras dalykas, galimai ir vėl liudijantis Dyvano naudai, yra tas, kad tiek kanauninkas Jaroslavas, tiek vyskupas Kristijonas, tiek ir pats Grunau buvo dvasininkai, o jie, net ir daug keliaudami, nemokėdavo moksliskai tiksliai aprašyti aplankytų vietovių. Vienas ryškiausių pavyzdžių – „Lenkijos kronika“, 1203 m. parašyta Krokuvos vyskupo Vincento. Joje kaimyninių jotvingių teritorija aprašoma taip: „*poleksėnai [...] labai smarki gentis [...] neprieinama, nes yra atskirta labai plačių dykumų, labai tankiai suaugusių miškų ir klampių pelkių.*“¹⁴ Tolimų kraštų aprašymas tokiu stiliumi tikrai netiktų brangią ekspediciją fundavusiai Bizantijos valdžiai. Jeigu Dyvanas, grįžęs iš ekspedicijos, savo atrastą žemę aprašytų panašia forma, ko gero, būtų buvęs tuoj pat nukirsdintas. Tai, kad aisčius jis vaizduoja bevardžiais, bet jau mokančiais mokestį, rodo, kad jie nebuvo nukariauti, o tik išsipirko už taiką duokle. Priešingu atveju graikas būtų

nurodęs konkretų pavadinimą – venedai.

Grunau, perteikdamas Dyvano kelionės aprašymą, prie konkrečių žemių vardų pridėjo nelabai vykusias savo interpretacijas. Į kelionės maršrutą pažvelkime be papildomų kronininko komentarų: „*vyrai atėjo per Komaniją, Galiciją [...], Roksalaniją [...], per Venediją ir Alauniją [...] ir per didelius vandenis.*“¹⁵ Kitaip tariant, prieš pasiekdami Aismares, graikai iš Bitinijos, priklausiusios Romos imperijai, Juodąją jūrą greičiausiai įveikę laivu, pajudėjo Šiaurės link per kumanų (komanų), galičių (Galicija – Haličas), roksalanų, venedų ir kurių nors iš slavų ar germanų tautų, galimai pavergtą alanų, nes po to keliauninkai dar plaukė jūra. Iškart patraukia dėmesį du dalykai: (1) išvardytos tautos viduramžiais iš tikrųjų gyveno Europoje, (2) jos visos buvo žinomos graikams. Jeigu pridursime ir slavus mazovus, galėsime apibrėžti, nuo kada iki kada vyko kelionė. Kadangi slavai priartėjo prie baltų ne anksčiau kaip VI–VII a., o jau VIII a. pabaigoje–IX a. graikai patys galėjo iš atėjūnų vikinų viską žinoti apie Šiaurės žemes, vadinasi, reikėtų tilpti į ankštus VI–VIII a. rėmus. Nustatant galimą kelionės maršrutą, svarbu tai, kad minėtu laikotarpiu keliauti į Šiaurę buvo patogiausia upėmis.

Mūsų paieškoms labai kliudo kumanai (Komanija), nes rašytiniuose šaltiniuose jie pirmą kartą paminėti tik XI a. Gera žinia galėtų būti tai, kad IX–X a. nuo Juodosios jūros šiaurinės pakrantės Kijevo Rusios pietinės žemes puldinėjo Pečenegų kaganatas, tose vietose gyvavusio Chazarų kaganato įpėdinis. Kumanai minimi kartu su pečenegais, kuriuos šiame regione jie „pakeitė“ XI a. Kitaip tariant, milžiniškos pečenegų valdos jau nuo XII a. buvo siejamos su kumanais. Nei chazarai, nei pečenegai, valdant kumanams, niekur nedingo, tiesiog tapo jiems pavaldūs. Taigi didžioji Chazarų kaganato teritorijos dalis (ypač vakarinė jos riba Europoje) nuo IX a. beveik visiškai atitinka Pečenegų kaganato valdas, o nuo XI–XII a. šią teritoriją (išskyrus Rytų pusę), jau valdo kumanai. Šį sutapimą galėtume laikyti atsitiktinumu, jei nežinotume, kas XIII a. nutiko tiesioginiams kumanų (kipčiakų) imperijos valdytojams – Aukso Ordai. Kaip žinome, ji

įsiveržė ne tik į Rytų, bet ir į Vakarų Europos žemes, bet invaziją sustabdė vyriausiojo chano mirtis. Pagal paprotį, kad ir kur būtų skirtingų žemių valdovai, jie turi nutraukti karo veiksmus ir vykti į naujojo chano rinkimus, nes jeigu juose nedalyvausi, ne tik nebūsi išrinktas, bet greičiausiai tapsi imperijos priešu.

Todėl tikėtina, kad kumanai egzistavo jau ir Chazarų kaganato laikais (VII a.), o vyriausiasis chazarų kaganas galėjo pavesti jiems saugoti svarbias vakarines imperijos žemes kaip tik toje vietoje, kur potencialiai galėjo išsilaipinti Dyvano keliauninkai.

Trumpai stabtelkime ir aptarkime Romos imperijos padėtį. Jei Dyvanas rašė graikiškai ir nekeliaavo nė vienu iš gintaro kelių, I–III a. nuo aiškių pakrantės vedusių į Romos valdas, vadinasi, jį siuntė greičiausiai „kita“ imperijos, jau skilusios pusiau, dalis – bizantiškoji (graikiškoji) Rytų Roma. O skilimas įvyko 395 metais.

Manau, paieškos tikslais mums vertėtų orientuotis į tokį laiką, kai didžiausią savo potencialą Bizantija atskleidė užsienio, o ne vidaus politikoje. Būtent tokiu metu Dyvanas su dviem bendražygiais galėjo sulaukti didžiausios paramos iš tų, kurie juos siuntė, o pats Konstantinopolis galėjo būti pasirengęs naujiems ekonominiams ryšiams su Šiaure. Kada rytinė Romos imperija, imant mūsų jau apibrėžtą intervalą, nebuvo kamuojama nei vidaus, nei išorės konfliktų, galėjo veikti laisvai be katalikiškos Romos palaikymo, ypač megzti ekonominius kontaktus su pagonimis šiauriečiais? VI a. antrojoje pusėje didžiulį impulsą Rytų Romos imperijai davė imperatorius Justinianas I (527–565). Buvo užkariauta Italija, labai sustiprėjo prekyba su Rytai. Konstantinopolyje iškilo garsioji Šv. Sofijos bažnyčia. Tačiau nėra jokių žinių, kad graikai būtų bent kiek domėjęsi Šiaurės kraštais. Dar vienas svarbus argumentas – Bizantija, nors ir nukariavusi Italiją, vis dar buvo lotyniškosios kultūros šešėlyje ir jautė tiesioginę Romos popiežiaus įtaką. Tačiau pagrindinis trukdis vykti į Šiaurę buvo dvi labai priešiškos nusiteikusios jėgos – šiaurės rytuose Bizantijai kėlė grėsmę Avarų kaganatas, o šiauriau Juodosios jūros – Didžioji Bulgarija. VI–VII a.

Bizantija mokėjo avarams duoklę, o tai Dyvano ke-
lionės galimybę sumažina iki nulio.

Kitas, mano galva, potencialus Rytų Romos val-
dovas buvo imperatorius Heraklėjus, valdęs VII a.
pirmojoje pusėje. Padaręs svarbią karinę reformą,
sėkmingai kovėsi su avarais ir slavais, įsigalėjusiais
Vakaruose. Slaviai tuo metu jau plačiai plito po Eu-
ropą, šiaurėje jų teritorijos ribojosi su baltų žemėmis.
Tačiau tenka pripažinti, kad tai buvo tik išskirtinai
konfliktinio pobūdžio kontaktai, todėl tikimybė, kad
VII a. pirmojoje pusėje graikams būtų šovusi mintis
surengti tolimą žygį į nežinomas žemes, labai menka.
Ją dar labiau sumenkina žinia, kad Heraklėjui labai
nesisėkė kariauti su musulmoniškais arabų kraštais.
Taigi Dyvano ekspedicijos pradžios paieška susiau-
rėja iki beveik vieno šimtmečio. Negana to, VII a.
antrojoje pusėje dažni musulmonų antpuoliai labai
susilpnino Bizantiją, imperijos teritorija susitraukė.
VIII a. pradžia rytinei Romai irgi nežadėjo nieko
gero, ji paprasčiausiai kovojo dėl išlikimo. Reikėjo
naujo valdovo, kuris nykstančiai imperijai suteiktų
naują klestėjimo ir plėtros impulsą.

Tokiu valdovu tapo Isaurų dinastijos pradininkas,
imperatorius Leonas III Isauras. Jo valdymo laikais
arabams 717–718 m. buvo suduotas lemiamas smū-
gis, po kurio jie jau nebekėlė ankstesnės grėsmės ry-
tinei imperijos sienai, įsigalėjo ilgalaikės paliaubos
su bulgarais ir Chazarų kaganatu (733). Be to, buvo
panaikintas graikų bažnyčios pavaldumas Romos
popiežiui. Graikiškajai Romai galutinai nutraukus
šimtmetinius saitus su Vakarų Roma, keliai į Vaka-
rus užsivėrė, todėl natūralu, kad šią, visų pirma, eko-
nominę netektį bandyta kaip nors kompensuoti. Ma-
nau, būtent šiuo laikotarpiu Bizantija galėjo surengti
žvalgybinę ekspediciją į gintaro ir brangių kailių
kraštą, kad sustiprintų santykius su karingais kai-
mynais, paversdama juos ne šiaip sąjungininkais, o
prekybos partneriais, nes užsienio politikoje ekono-
miniai ryšiai visais laikais buvo kur kas patikimesni
už paprastą taikos pasirašymą.

Taigi darau prielaidą, kad Dyvanas su dviem ben-
dražygiais į Šiaurės kraštus keliavo imperatoriaus Le-

ono III Isauro valdymo laikais, dar prieš variagams
kirviu pasibeldžiant į kaustytus Konstantinopolio
vartus. Kitaip tariant, palankiausias metas kelionei
galėjo būti VIII a. pirmoji pusė.

Graikų keliautojai veikiausiai laivu pasiekė Odesą,
kur nuo seno gyveno didžiulė graikų diaspora. Gali
būti, kad Dniestro žemupį tuo metu valdė klajokliai
kumanai, atsiję chazarų kagano. Tai nėra labai jau
nelogiška, nes būtent šią teritoriją antikos laikais val-
dė sarmatai roksalanai, kuriuos išstūmė avarai, po to
per ją žygiavo bulgarai, tik vėliau ten ilgesniam laikui
apsistojo chazarų valdomas kaganatas. Normalu, kad
į labai jautrią ir ginčytiną teritoriją buvo pasiųsta ka-
ringa tauta, su šia žeme neturinti nieko bendra. At-
kelti iš už šimtų kilometrų ir neturėdami galimybės
grįžti, jie privalėjo kautis iki paskutinio kario. Šią
taktiką taikė ir kumanų įpėdinė – Aukso Orda.

Panašiai Ldk Vytautas XIV a. į jau katalikišką
Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę „pasikvietė“ Auk-
so Ordos totorius ir karaimus. Šių tautinių mažumų
kariams buvo patikėta saugoti tiek didįjį kunigaikš-
tį, tiek pasienį. Savo ištikimybę karaimai su totoriais
įrodinėjo iki pat trečiojo Abiejų Tautų Respublikos
padalijimo ir per abu XIX a. vykusius sukilimus. Šis
pavyzdys labai aiškiai rodo – jeigu chazarai VIII a.
išties perkėlė kumanus į ginčytiną pasienį, toks jų po-
elgis buvo labai racionalus ir pragmatiškas. Žinoma,
čia tik spėjimas, išplaukiantis iš fakto, kad pirmoji
žemė, kurioje išsilaipino Dyvanas, buvo Komanija
(Kumanija), t. y. kumanų valdomas kraštas.

Kildami Dniestru aukštyn, keliautojai pasiekė Ga-
licijos (Haličo kunigaikštystės) žemes. Haličas kaip
kunigaikštystė paminėtas tik X a., tačiau slavai ten
gyveno jau nuo VII a., todėl tikėtina, kad vietinės že-
mės galėjo būti taip vadinamos ir VIII a. Šio krašto
vardas galimai yra kilęs dar iš gotų ir prūsiškų galin-
dų, kurie IV a. migruodami į Juodosios jūros pakran-
tę paliko daugybę vietovardžių su savo vardo *gal-*/
galin- šaknimi.¹⁶

Vėliau, nusileidę iki Karpatų, šią Europos dalį sky-
rusių nuo Avarų kaganato, graikai sausuma pasiekė
Oderio aukštupį. Tikėtina, kad šią sausumos dalį

tuomet valdė sarmatai roksalanai. Iranėnų roksalanų vardą rusų kalbininkas Vasilijus Abajevas kildino iš indiškojo *raksšna* – šviesus ir žodžio *alanas* junginio, t. y. *šviesieji alanai*.¹⁷ Toks apibūdinimas nestebina, nes graikai panašiai – į šviesiuosius ir tamsiuosius – skirstė avarus, o vėliau ir chazarus (vienai buvo šviesūs aukšti europidai, o kiti – žemo ūgio, tamsaus gymio azijiečiai).

Toliau ekspedicija, Oderiu leisdamasi žemyn Šiaurės kryptimi, turėjo kirsti slaviškų venedų ir germanų, greičiausiai, rugių, tuomet gyvenusių, matyt, alanų valdžioje, žemes. Upe keliauninkai pasiekė Baltijos jūrą. Iš Oderio žiočių laivu nuvyko, manau, į Gdansko uostą šalia Vyslos žiočių. Panašu, kad būtent iš šio taško Dyvanas geografiškai tiksliai, kaip ir pridera mokslininkui, aprašė aisčių kraštą. Šią kelionę, galimai įvykusią VIII a. pradžioje, pavaizdavau žemėlapyje:

Kad slavai venedai (mazovai) buvo ne tik sarmatų roksalanų kaimynai, bet ir sąjungininkai, pamini ir Grunau, remdamasis vyskupo Kristijono paliktu pasakojimu apie legendinių Brutenio ir Vaidevučio valdymą: „Mazovai kasmet primindavo, kad brutėnai (*Brutteni*) turi gyvulių ir pinigų, bet nenori nieko duoti. Kunigaikštis Anthones liepė pranešti Brutenijos (*Bruttenia*) karaliui Vaidevučiui (*Widewuto*) ir jo Krivių krivaičiui (*crywe crywaito*) Bruteniui (*Bruteno*), kad jis daug kartų jiems yra priminęs atiduoti duoklę, bet

kadangi jie nenorėjo, tegu dabar žino, kad jis norįs iš jų atsiimt, kas jam priklauso [...] Karalius Vaidevutis su brutėnais tai priėmė ir laukė jo prie sienų [...] Anthones neišsigando – gavo didelę pagalbą iš Roksalanijos [...], susikovė ir laimėjo kautynes.“¹⁸

Dyvanas aisčių kraštą aprašė moksliškai tiksliai, o dvasininkai vargu ar būtų gebėję tą padaryti. Graikas „atrastą“ žemę aprašo iš vieno apžvalgos taško, tiksliai nusakydamas pasaulio puses, nurodydamas aiškias šalies ribas. Svarbu, kad ši atskaitos vieta sutampa su galutiniu kelionės iš Bizantijos į Šiaurę punktu (greičiausiai tai Gdansko uostas). Keliautojas aiškiai apibūdina teritorijos reljefą, vandens telkinius, klimatą, dominuojančią augmeniją (karklus ir nendres). Pateikia geografinių žinių apie kaimynines tautas. Informacija apie vietos gyventojus skurdesnė ir labiau primena pirmojo išpūdžio perteikimą, kai apie krašto žmones nežinai nieko (ypač jų kalbos). Svarbiausias dalykas, privalomas perteikti mokslininkui, yra naudojamos statybinės medžiagos (nendrės), gyvenamojo būsto aprašymas, mityba, žmonių išvaizda, matų sistema (mazgeliai, virvelės, įrėžimai), pagrindiniai kulto ypatumai (saulės ir mėnulio garbinimas). Jei tai būtų dvasininko tekstas, neabejotinai dominuotų pavyzdžiai, kokia primityvi vietos religija, palyginti su krikščionyste. Tuo galima įsitikinti, skaitant Dusburgiečio, Jono Kanaparijaus, Vincento Kadlubeko ir daugelio kitų viduramžių dvasininkų tekstus.

Dyvano išsimokslinimą puikiai perteikia tokia citata: „*Taigi aš atvykau į šalį, kur Vysla (Istula), polavėnų arba sarmatų upė, įteka į Kroną (Crono), Sūriąją jūrą. [...] Saulės patekėjimo pusėje ir šiaurėje [žiūrint iš Gdansko šiaurės rytų kryptimi, – V. D.] ši šalis turi labai dideles gėlo vandens marias [Aismares – V. D.], panašias marias tarp sūriųjų vandenų ir žmonių gyvenviečių ji dar turi pačioje Krono šiaurėje [Kuršmares – V. D.]. Savo kalba tas dideles, ilgas marias vadina Hailibo [lotyniškai: hail – sveikas; ibo – eiti – V. D.]. Šiaip tai lygumų kraštas su daug upių. Šiam kraštui prie Krono vandenų ir prie Vyslos upės turėjau duoti pavadinimą ir dėl didelių karklynų, kur gyvena šie žmonės, pavadinau ją karklų šalimi.*“¹⁹ Įdėmiai išsiskaitę į tekstą, pastebėsime, kad

keliautojas aprašo dar tą laiką, kai Nemunas (Kronas) kartu su Vysla įtekėdavo į Aismares. Tiksliau pasakius, Vysla įtekėjo į marias, kurias „maitino“ anuomet didesnė upė Kronas, mat šių upių susiliejimo vietą Dyvanas vienareikšmiškai apibūdina Nemuno naudai – „kur Vysla [...] įteka į Kroną (Crono).“ Lietuvos geologų duomenimis, Nemunas galėjo nusišukti nuo Aismarių anksčiausiai VIII a. viduryje, vėliausiai X a. pradžioje.²⁰

Tas didelės, ilgas (dabartinės Kuršių) marias, vadinamas jas *Hailibo*, keliautojas vienareikšmiškai vaizduoja kaip kitas negu tos, į kurias įteka Nemunas: „*panašias marias tarp sūriųjū vandenų ir žmonių gyvenviečių ji dar turi pačioje Krono šiaurėje*.“ Žvelgdami iš dabarties perspektyvos, galėtume teigti, kad būtent Nemunas įteka į Kuršmares šiaurinėje jų dalyje. Tiems, kurie iki šiol tiki, kad senuosiuose tekstuose minimas Kronas yra Prieglius, vertėtų pažvelgti į XVI–XVII a. žemėlapius – Nemuno ištakose pavaizduotas ežeras, vadinamas *Crono lago*²¹ / *Chrones lacus*,²² o Nemuno aukštupys iki Gardino turi dvigubą vardą – *Nemen*²³ ir *Chronon*.²⁴ Naivu manyti, kad kartografs būtų galėję supainioti Prieglių su Nemunu. Jie tiesiog fiksavo vietinių vartojamus vardus. Rašydamas, kad Vysla įteka į Nemuno „maitinamas“ marias, graikas pateikė įrodymą, kad jo darbas nėra vėlyvųjų viduramžių klastotė, nes XIII a. įduoti ją vyskupui be papildomos argumentacijos būtų buvę netikslinga. Šios žinios sutampa su šiandienos geologų duomenimis, o tai, manau, yra puikiausias patvirtinimas, kad Dyvanas tikrai egzistavo ir kad kanauninkas Jaroslavas ar kiti lenkai, skolinami šio keliautojo knygą vyskupui Kristijonui, tikrai neabejojo šio dokumento patikimumu.

Dyvanas sako: „*panašias marias [...] ji dar turi pačioje Krono šiaurėje. Savo kalba tas didelės, ilgas marias vadina Hailibo*“. Vienareikšmiškai turima omenyje, kad *Hailibo*, t. y. sveikomis eiti, svetingomis, arba saugiomis vietiniais vadina dabartinės Kuršių marias, o ne Aismares, kaip įprasta manyti. O tai reiškia, kad būtent į Kuršmarių pakrantę vėliau atsikraustė kimbrai, vedami Brutenio ir Vaidevučio, tačiau tai įvyko šiek tiek vėliau, kai Kronas, paplovęs žemyninę Ram-

byno kalno kopą, ištiesino savo vagą ir atsirado nauja delta naujose mariose.

Tas faktas, kad *Hailibo* marias graikas apibūdino, kaip *ilgas* (t. y. ne *apvalias*, ne *plačias*, o *ilgas*, nes galimai jos buvo *siauros*), papildomai liudija, kad į šiaurines marias Nemunas tuomet dar neįtekėjo (!). Šis vertinimas yra labai paprastas ir lygintinas su kriaukle – jeigu į atkimštą kriauklę didelė srove paleisime vandenį iš čiaupo, ji prisipildys, bet ne sulig kraštais, tačiau, jei vandens srovę paleisime ne iš čiaupo, bet iš kur kas didesnio diametro vamzdžio, vandens lygis ženkliai pakils ir ją apsems. Būtent taip ir atsitiko, kai Kronas, nuskėlęs Rambyną, įtekėjo į Kuršių marias – jos persipildė ir nuskandino pakrantės gyvenvietes. Tada *ilgos Hailibo marios tarp sūriųjū vandenų ir gyvenviečių* virto mariomis *tarp sūriųjū vandenų* ir *Krono*. Pasak Grunau, kimbrų karalius „*Vaidevutis savo pilį pastato tarp Krono ir Hailibo ir pavadina ją Noytto [...] (zwischen Crono und Hailibo)*.“²⁵ O tai leidžia atmesti dar vieną paradoksalų spėjimą, susijusį su šios Vaidevučio rezidencijos Ulmiganijoje paieškomis. Manydami, kad *Hailibo* vadinamos Aismarės, pilį, pastatytą tarp Krono ir marių (*zwischen Crono und Hailibo*), visi tyrėjai vienu balsu nelogiškai nukeldavo į teritoriją tarp marių ir *sūriųjū vandenų* – į Neriją. Tačiau dabar aiškėja, kad autorius tikrai nenusišnekėjo, nes tarp Krono ir Kuršmarių yra sala – Nemuno delta (!). Rusnės saloje buvo seniausia apskrities gyvenvietė Vorusnė, o rusniškiai yra išsaugoję legendą, kad pirmieji Vorusnės gyventojai buvo švedai, t. y. skandinavų kultūros žmonės. Nemunas nuskandino marių pakrantėje pastatytas gyvenvietes, todėl kimbrai atvyko į negyvenamą / menkai apgyventą teritoriją, kuri, pasak Dyvano, buvo vadinama Ulmiganija.

Kad senosios gyvenvietės nuskendo, liudija išlikusios legendos apie miestą, atsidūrusį Kuršių marių dugne.²⁶ Ten esančią ilgą įdubą vietos žvejai vadino *Ventės upe (Wentfluss)*,²⁷ o pati teritorija nuo Ventės rago iki Karklės (buvusi *Ventainė*, dabar – *Mysovka*) dar vėlyvaisiais viduramžiais turėjo bendrinį srities vardą Ventė.²⁸ Galimai tą patvirtina ir garsusis gintarinis Juodkrantės lobis, XIX a. atsitiktinai aptiktas gana toli

nuo marių kranto, maždaug 2–4 metrų gylyje. Rasti unikalūs gintaro dirbiniai įrodo, kad marių pakrantėje, atsidūrusioje po vandeniu, gyventa dar neolite.²⁹

Kita vertus, kai Nemunas (Kronas) nustojo kalbėtis su Vysla, pasak vieno Polesės apylinkėse užrašyto padavimo,³⁰ Aismarės ėmusios sparčiai sekti. Kronas, nuo Rambyno iki naujųjų savo žiočių sutrumpėjęs trijų gubai, greičiau nutekėjo, nuseko ir ilgainiui gavo *nūmēmusio nebylio* vardą – Nemunas. *Kruonas*, o ne *Kronas* (palyginkime su *Kruonio* miestelio ir upės *Kruna* vardais) galimai yra kilęs iš žodžio *kraunus*, t. y. vandeningas, tačiau čia tik mėgėjiška autoriaus versija.

Anglijos karaliaus pasiuntinys Vulfstanas, IX a. atkeliavęs į šį kraštą, pažymi: „*Vysla teka iš Vendų žemės ir įteka į Aismares (Ėstmere). Aismarės yra apie penkiolika mylių platumo [apie 24 km – V. D.]. Paskui atiteka iš rytų Elbingo (Ilfing) upė į Aismares iš to ežero, ant kurio kranto stovi Drūsas. Į Aismares jos subėga kartu: iš rytų, iš Aisčių žemės, – Elbingas ir iš pietų, iš Vendų žemės, – Vysla. Ir tada atima Vysla Elbingui vardą ir teka vėliau iš šių marių šiaurės vakarų kryptimi į jūrą. Todėl ji ir vadinama Vyslos žiotimis.*“³¹

Kitaip tariant, įvardija, kad IX a. Vysla dar įtekėjo į Aismares kartu su Elbingo upe ir tik vėliau iš marių ištekėjo vien Vysla. Keliautojas nieko nesako apie tai, kad Vysla išsišakoja ir į Aismares įteka tik jos atšaka (Nogato upė). Jis vienareikšmiškai teigia, kad pati Vysla įteka į Aismares iš pietų, taip kaip iš rytų įteka Elbingas, tačiau į jūrą iš Aismarių išteka tik Vysla. Vadinas, IX a. jau Aismarės įgavo *ilgų* marių vardą ir buvo gerokai ilgesnės už dabartines, nes tęsėsi iki pat dabartinės Vyslos vagos, t. y. maždaug iki dabartinio Kiezmarko kaimo (Lenkija).

Aptarę šiuos geografinius pokyčius, grįžkime prie graikų, keliaujančių abiejų marių pakrantėmis. Grunau rašo, „*kad jie čia peržiemojo ir prieš vasarą susirgo*“.³² Gyvas liko tik Dyvanas. Kadangi apie jokią smurtą savo ar bendražygių atžvilgiu keliautojas neužsimena, bendražygiai greičiausiai mirė nuo peršalimo, sukėlusio komplikacijas.

Tikėtina, kad jie iš tikrųjų vyko per aisčių žemę, iš užrašų galima spėti, kad daugiausia keliavo vandeniu

arba pakrante. Gamtovaizdį ir žmonių gyvenimą Dyvanas aprašė, žvelgdamas asmens, priklausančio miestų civilizacijai, akimis, be to, visiškai nesuprasdamas vietinių kalbos. Viskas, ką pamatė, jam buvo svetima, nepažįstama, todėl net ir tai, kas paprasta, pragmatiška, keliautojui atrodė prasta, neracionalu. Grunau taip perteikia Dyvano išpūdžius, kuriuos aiškumo dėlei suskirstykime į septynias svarbiausias dalis: „[1] *Žmonės šiame krašte gražiai nuaugę, mažai valgo ir geria, ir yra labai nekalbūs.* [2] *Jie neturi kaimų, namų, miestų, gyvena prie upių, kur yra labai daug karklų.* [3] *Po jais jie iš nendrių iširengia būstus, kur visi ir guli. Šaltomis žiemomis prisineša iš visur malkų ir ten užsikuria ugnį, nuo kurios šiluma pasklinda po visą būstą. Ten jie didumą žiemos ir pramiega.* [4] *Jie geria vandenį iš upių, valgo žuvį ir neturi duonos, vietoje jos valgo džiovintą žuvį.* [5] *Jų kalba ir apsirengimas prasti, rūbai – iš nendrių.* [6] *Vienas vyras turi tris moteris.* [7] *Jie gyvena be kokio nors ypatingo dievo, garbina mėnulį ir saulę, taigi panašūs į gotus.*“³³

Vertinant pirmoje dalyje pateiktą vietos gyventojų apibūdinimą, reikia pripažinti, kad viduramžių keliautojai dažnai atkreipdavo dėmesį, esą aisčiai buvo dailios išvaizdos. Tikrieji pamario gyventojai net ir šiandien su nepažįstamais į ilgas kalbas nesileidžia, itin uždaras būdas buvo ir tebėra vizitinė žvejo kortelė. Prie to galėtume pridurti Dyvo žodžius iš Petro Dusburgiečio perteikto pasakojimo: „*Jie visur ir visada laikėsi saiko, todėl buvo gražiai nuaugę ir draugiški, patiklūs ir kuklūs, svetimiems paslaugūs.*“³⁴ Taigi lakoniška frazė *labai nekalbūs* išplečiama į tikslesnę: *draugiški, patiklūs ir kuklūs, svetimiems paslaugūs*. Tai dar geriau atskleidžia net ir šiuolaikinio pamariečio būdą.

Antroje dalyje Grunau pamini, kad čia nėra miestų, žmonės gyvena prie upių, apaugusių karklais. Tai patvirtina, kad Dyvanas spėjo apkelti tik pelkėmis ir pelkėtais miškais apaugusias upių žiotis, marių pakrantes, nes tik ten yra biologinės sąlygos karklams nustelbti visą kitą augmeniją. Be to, pirmieji miestai baltų žemėse iš tikrųjų atsirado tik vėlyvaisiais viduramžiais. Pamariuose pakrantės dažniausiai labai žemos, rudenį ir pavasarį apsemiamos potvynių. Žvejai

įsikurdavo pavienėse sodybose arba mažuose kaime-
liuose prie pat vandens telkinių, kad būtų lengviau iš-
traukti sugautą laimikį, išdžiaustyti sunkius tinklus.

Keisčiausiai skamba trečioje dalyje pateiktas baltų
apibūdinimas. Šiaip ar taip, archeologai iki šiol neran-
da įrodymų, kad viduramžiais namai marių pakrantėse
būtų buvę statomi iš suguldytų rąstų. Aptinkami stačia-
kampiu sukasti poliai galėtų reikšti ir „karkasinį“ statinį
su plūktine asla, jo sienos ir stogas iš nendrių, sutvirtin-
tų mediniais karkasais. Nendrės – gausiausia ir priei-
namiausia statybinė pamario medžiaga. Jomis vietiniai
nuo seno dengdavo stogus. Pagal išgaunamą šiluminės
varžos koeficientą jokia viduramžiais žinoma statybi-
nė medžiaga neprilygo suspaustoms nendrėms. Žiemą,
užšalus pakrantei, išdžiūvusias nendres labai paprasta
nušienauti, tačiau jas supresuoti, apipjauti, tinkamai su-
dėti reikia specialių įnagių ir žinių. Nendrinio statinio
efektyvumą pripažino ir graikas, teigdamas, kad „*šal-
tomis žiemomis prisineša iš visur malkų ir ten užsikuria
ugnį, nuo kurios šiluma pasklinda po visą būstą*“.³⁵ Jeigu
nendrinis būstas būtų vėjo perpučiamas, teigti, kad „*ten
jie didumą žiemos ir pramiegą*“, tiesiog nebūtų galima.
Žvejai didžiąją nesezoninę dalį (kai plaukia išas arba kai
plonas ledas) ištis praleidžia namie. Taiso žvejybos pa-
dargus, gamina naujus, todėl bent iš dalies tenka sutikti
ir su šiuo Dyvano teiginiu.

Ketvirtoje dalyje rašydamas, kad geriama iš upių,
graikas irgi nepamelavo, nes gruntiniai vandenys
pamaryje yra labai aukšti, todėl 2–3 m gylio šulinyje
vanduo beveik visiškai nesiskiria nuo upės vandens.
Stambių gyvulių žvejai laikė nedaug, o gal apskritai
vengė juos laikyti dėl pievų ir vietos stokos, todėl van-
duo šalia gyvenamųjų namų buvo tinkamas vartoti.
Nors Kornelijus Tacitas dar I a. minėjo, kad aisčiai au-
gina „*javus ir kitus įprastus augalus*“,³⁶ tačiau Neringos
žvejai net XX a. pradžioje žolę gyvuliams pirkdavo iš
kitapus marių, ką jau kalbėti apie javų auginimą. Taigi
tenka ir vėl sutikti su Dyvanu, kad pamarėnams duona
anuomet tikrai buvo deficitas, o namų pastogėse džiū-
davo žuvų giriandos.

Penktoje dalyje nuskambėjo bene labiausiai aisčius
žeidžianti frazė, menkinanti jų kalbą. Pasak graiko,

aisčių kalba *prasta*, bet kaip jis galėjo tuo įsitikinti,
jeigu pats liudija, esą vietiniai su juo buvo nekalbūs,
antra – jis nežinojo jų kalbos? Veikiausiai keliauto-
jas juto vietiniams atvirą antipatiją, todėl nuvertino
ir jų kalbą. Tačiau ypač svarbi penktos dalies antra
įžvalga, perpasakota ir Petro Dusburgiečio: „*būstus
ir drabužius darėsi iš nendrių ir meldų*.“ Jei sutiktu-
me žmogų su nendriniais drabužiais ir ne bet kur, o
Šiaurėje, tikrai norėtume apie tai pranešti pasauliui.
Dyvanas aprašinėjo žvejus, taigi galima hipotetiškai
įsivaizduoti nendrinį žvejo kostiumą – ant audinio
lyg plunksnos persidengiančiomis eilėmis susiūti
nendrių lapai tikrai galėjo apsaugoti vietinius nuo
lietaus ir šlapio tinklo, nuolat glaudžiamo prie savęs.
Užsidėję nendrinės kepurės, apsilikę berankovius
apsiaustus, pamario žvejai turėjo daryti neišdildomą
įspūdį. Ar iš tiesų egzistavo panašūs žvejo drabužiai,
tiksliau atsakytų eksperimentas. Šiaip ar taip, vidu-
ramžiais juk turėjo būti koks nors brangių verstos
odos drabužių prototipas.

Su šešta dalimi irgi tenka sutikti. Religijotyrininkas
Gintaras Beresnevičius veikale „Baltų religinės refor-
mos“ teigia, kad atėjūnai Brutenis ir Vaidevutis tik re-
formavo vietos religiją.³⁷ Pagal baltų pasaulėžiūrą šei-
mos kūrimas yra svarbiausias įvykis tiek sutuoktinių,
tiek bendruomenės gyvenime. Dar ir šiomis dienomis
vestuvėms mūsų kraštuose skiriamos didžiausios iš-
laidos. Santuokos ritualai yra patys archajiškiausi.
Nepaisant to, kad jų reikšmės daugelis jau nebežino,
žmonės juos atkartoja (pavyzdžiui, nuotakos paėmi-
mą iš namų, stalo išpirkimą ir t. t.). Keičiantis religijai,
keitėsi ir pasaulėžiūra, visų pirma laidosenos papro-
čiai. Bet vestuviniai ritualai, nepaisant naujovių, buvo
atspariausi pokyčiams, išlaikė daugiausia pirmųjų
formų net ir tada, kai baltų gyvenamose teritorijose
įsikūrė žmonės, kurie meldėsi kitiems dievams, kalbė-
jo kitomis kalbomis. Santuokos tradicijų „stabilumas“
labai gerai pastebimas, lyginant slavų ir baltų vestuves,
kurios ir šiais laikais vyksta pagal panašų scenarijų,
naudojant tokius pačius simbolius. Pakitus religijai,
vestuvės, kurios atspindi svarbią pasaulėžiūros dalį,
kito lėčiau negu kiti papročiai. Antai Brutenis ir Vaide-

vutis, atsižvelgdami į baltiškų dievų trejybę, paliko galioti vietos tradiciją, paminėtą Dyvano, – ulmiganams vyrams leido turėti tris žmonas, tačiau iškėlė sąlygą, kad pirmoji žmona būtų pasirenkama iš naujai atvykusių kimbrų.³⁸

Septintos dalies teiginys, kad aiščiai dievino mėnulį ir saulę, yra visiškai priimtinas, nes šiuos dangaus kūnus vienokiu ar kitokiu būdu garbino visa ikikrikščioniškoji Europa. Lietuvių liaudies tautosaka saulę ir mėnulį vadina dievų vaikais-sutuoktiniais,³⁹ kurių dukra yra žemė. Romėnų istoriko Tacito liudijimu, „*aiščiai garbino dievų motiną*“.⁴⁰ Etnologė Nijolė Laurinkienė šią dievybę, kurią garbino prūsų protėviai, itinamai tapatina su motinos žemės kultu.⁴¹ Todėl tikėtina, kad aiščiai, meldamiesi žemei, garbino ir jos tėvus – mėnulį ir saulę.

Graiko manymu, aiščių tikėjimas panašus į gotų. Gotai nuo I mūsų eros amžiaus ištis gyveno aiščių žemių pasienyje, palei Vyslos žemupį. II–IV a. didžioji jų dalis persikėlė prie Juodosios jūros ir į Dunojaus slėnį. Rytiniai ir vakariniai gotai suvaidino pagrindinį vaidmenį tautų kraustymosi procese. Gotai / getai (Vielbarko kultūros žmonės) intensyviai prisidėjo, klostantis rytinių galindų, lietuvių ir jotvingių etnosams.⁴² Tyrinėtoja Jūratė Statkutė de Rosales, atlikusi VI a. Jordano parašytos gotų istorijos vertimą, teigia, kad gotai buvo baltai, o ne germanai, tikrasis jų vardas yra gudai⁴³ (šią baltišką gotų vardo versiją ištis liudija prūsijos Pagudės ir baltarusių – gudų – vardai). Tačiau jų germaniškumą patvirtina pietuose sukurti negausūs rašytiniai šaltiniai ir faktas, kad Kryme gyvenusių gotų kalba dar XVII a. buvo labai artima germanams. Šį lingvistinį galvosūkį palikime kalbininkams ir dar kartą grįžkime prie Krymo gotų. Jeigu jie ten gyveno nuo III a., tai VIII a. pradžioje Dyvanas tikrai turėjo žinoti jų papročius, nes graikai nuo neatmenamų laikų intensyviai prekiaavo su Krymu. Tačiau jeigu tie trys keliautojai į Pavyslį atvyko I a. pr. m. e., kaip XIII a. rašė vyskupas Kristijonas, tai gotai dar nebuvo gimę ir toks palyginimas būtų buvęs neįmanomas. O tai dar vienas, nors ir menkutis argumentas mano versijos naudai.

Pabaigoje galima padaryti logišką išvadą, kad Petras Dusburgietis XIV a. ir Simonas Grunau XVI a., kaip ir keli kiti to amžiaus metraštininkai, rašę apie Prūsijos kraštą, tikrai galėjo laikyti rankose pirmojo prūsų vyskupo Kristijono kroniką, kurioje buvo cituojamas Plocko (greičiausiai) bažnyčioje saugotas pirmojo krikščionio, atvykusio į šias žemes, rašytinis liudijimas apie aiščius.

Su tam tikromis papildomomis prielaidomis ekspedicijos maršrutas, pateiktas bizantiečių pasakojime, atrodo ganėtina realus, o Dyvano išsimokslinimą patvirtina pateikti tikslūs duomenys apie vietovę – Aismarių ir Kuršmarių geografinę padėtį, gamtą, pakrantėse gyvenusių žmonių pagrindinė charakteristika ir kitkas. Keliautojas iš esmės atpažįstamai nutapė pamariečių gyvenamąją aplinką, žvejų charakterį. Konservatyvių to liekanų vis dar esama – tą rodo šių dienų pamariečių būdo bruožai, jų buitis. Nepavyko aptikti nė menkiausios užuominos, kad graikai būtų susipažinę ir su baltais, gyvenusiais ne prie vandenų, – jie nuo seno augino stambius ir smulkius naminius gyvulius, jų žemėse gausiai derėjo javai, kitos kultūros.

Kad baltams priklauso dideli plotai, Dyvanas greičiausiai spėliojo, nežinodamas, iš kieno žemių išteka Kronas. Tačiau iškart nurodė, kad Vysla priklauso sarmatams.

Matyt, nemokėdami sklandžiai išversti teksto, parašyto graikiškomis raidėmis slavų kalba, XIII a. vertėjai nusprendė, neva jis parašytas rusiškai. Lenkų kaimynė Kijevo Rusia nuo XI a. tikrai vartojo graikišką raidyną, kurio pagrindu buvo sukurta vadina moji kirilica. Tačiau net itin vėlyva įvykių versija, iš I a. pr. m. e. nukelta į VIII a. pradžią, nepatvirtina spėjimo dėl rusų kalbos. Kad Dyvanas rašė gimtaisiais rašmenimis, bet netaisyklinga vietinių kalba, patvirtina jo paties žodžiai, kad su vendais (venedais) galėjęs susikalbėti tik *truputi*.⁴⁴

Tyrinėdamas Dyvano paliktą kelionės iš Rytų Romos imperijos į Šiaurės kraštus maršrutą, aiškina masis, kuriems valdovams valdant Bizantija turėjo didžiausias galimybes surengti tolimą ir brangią ekspediciją, iškėliau versiją, kad keliautojus siuntė impe-

ratorius Leonas III Isauras, sustabdęs ilgą ir nuožmų arabų veržimąsi iš Rytų, panaikinęs priklausomybę nuo Romos popiežiaus, užsitikrinęs taiką su Bulgarija ir Chazarų kaganatu. Taigi žvalgybinei kelionei į Šiaurę palankiausias laikas buvo VIII a. pirmoji pusė.

Pagrindinis graikų ekspedicijos įrodymas – Dyvano paliktas upių, įtekančių į Aismares, aprašymas, kuris atitinka ir Lietuvos geologų XX a. antrojoje pusėje–XXI a. iškeltą teiginį, kad prieš 1200 metų Nemunas dar įtekėdavo į Aismares. Ne mažiau svarbus ir teiginys, kad vietiniai žmonės, pasak graiko, vadinę *Hailibo* (*Saugiomis / svetingomis*) ne Aismares, o šiauriau esančias Kuršių marias, į kurių pakrantę kiek vėliau negu Dyvanas atkeliavo persikėlėliai iš dabartinės Gotlando salos – kimbrai. Būtent šis precedentas paskatino baltus sukurti garsiąją legendą apie brolius Brutenį ir Vaidevutį, tačiau tai jau kito straipsnio tema. ■

¹ Otas Šneidereitas. Prūsai. Vilnius: *Mintis*. 1989, p. 28, 30.

² Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, I t. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų leidykla*. 1996, p. 133, 137, 143–146, 150–151, 153, 157, 160, 168–169, 163, 173–176, 180–182, 186–187.

³ Otas Šneidereitas. Prūsai, p. 28, 30.

⁴ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t. Simonas Grunau. Vilnius: *Mokslo ir enciklopedijų centras*. 2001, p. 87.

⁵ Otas Šneidereitas. Prūsai, p. 28, 30.

⁶ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 88, 95, 117, 110.

⁷ Ten pat.

⁸ Otas Šneidereitas. Prūsai, p. 28, 30.

⁹ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 88, 95, 117, 110.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ Ten pat, Erazmas Stalla, p. 18–23.

¹² Ten pat, Simonas Grunau, p. 87–89.

¹³ Lietuvių kalbos etimologinis žodynas (*etimologija.baltnexus.lt*).

¹⁴ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, I t., Magistras Vincentas, p. 208.

¹⁵ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 95.

¹⁶ Eugenijus Jovaiša. Aisčiai II. Vilnius: *Lietuvos edukologijos universiteto leidykla*. 2014, p. 44–46, 67–69, 75.

¹⁷ Василий И. Абаев. Историко-этимологический словарь осетинского языка II т. Ленинград: *Наука*. 1973. p. 435–437.

¹⁸ Norbertas Vėlius. „Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai“ II t., Simonas Grunau, p. 95. 96.

¹⁹ Ten pat, p. 88.

²⁰ Aldona Damušytė. Lietuvos pajūrio geologinė raida poledynmečiu. Daktaro disertacija. Vilniaus universitetas. 2011, p. 68–72, 135.

²¹ Gerardus Mercatos. Lithuania 1595 m. (žemėlapis perleistas ir XVII a.).

²² Sebastian Munster. Poloniae et Ungariae nova descriptio 1550 m.

²³ Gerardus Mercatos. Lithuania 1595 m.

²⁴ Ten pat.

²⁵ Gintaras Beresnevičius. Baltų religinės reformos. Vilnius: *Taura*. 1995, p. 85, 95.

²⁶ Johanas Zembrickis ir Artūras Bitensas. Šilokarčemos apskrities istorija. Šilutė. 2008, p. 10, 21.

²⁷ Ten pat.

²⁸ Ten pat.

²⁹ Ten pat.

³⁰ „...mena dar tuos laikus, kai Nemunas kalbėjo su Vysla“ – Dainius Razauskas. Maironis – praamžės tradicijos dainius. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2016.

³¹ Norbertas Vėlius. Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, I t. p. 167.

³² Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 88.

³³ Ten pat.

³⁴ Otas Šneidereitas. Prūsai, p. 30, 31.

³⁵ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 88.

³⁶ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, I t., p. 145.

³⁷ Gintaras Beresnevičius. Baltų religinės reformos, p. 92.

³⁸ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 92, 93.

³⁹ Dainius Razauskas. Baltų mitologijos fragmentai, p. 131–140.

⁴⁰ Otas Šneidereitas. Prūsai, p. 31.

⁴¹ Nijolė Laurinkienė. Žemyna ir jos mitinis pasaulis. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2013, p. 54–61.

⁴² Eugenijus Jovaiša. Aisčiai II, p. 77–79, 83.

⁴³ Jūratė Statkutė de Rosales. Europos šaknys ir mes, lietuviai. Vilnius: *Versmė*. 2013, p. 209.

⁴⁴ Norbertas Vėlius. Baltų religijotyros ir mitologijos šaltiniai, II t., Simonas Grunau, p. 88.

LIETUVOS ISTORIKAI APIE KARĄ IR VISUOMENĘ

Šiemet rudenį (rugsėjo 7–9 d.) Neringoje vyko istorijos skaitymai tema „Karas ir visuomenė“.¹ Antrą kartą surengta mokslinė konferencija (pirmoji „Teisė sukilti“ įvyko 2016 m. rugsėjo 16–17 d.²), siekianti tapti tradiciniu renginiu, buvo skirta moderniojo valstybingumo ir modernios Lietuvos kariuomenės šimtmečiams. Nors konferencija turėjo aiškią dedikaciją, tačiau *proginės* istorijos būta mažai. Visų pirma tai susiję su svarstymų tema, kurios pasirinkimą lėmė dvejopi argumentai. Vis labiau ima vyrauti įsitikinimas, kad karo istorija – tai tik karinių veiksmų analizė, kurios esmių esmė yra taktika, ginkluotė ir karinių dalinių veikimas. Ryškėja brėžiama riba tarp istorijos ir karo istorijos, taip tarsi at(si)ribojant ir formuojant naują subdiscipliną su jai būdingais atributais. Konferencijos organizatorių – Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos instituto ir Thomo Manno kultūros centro – apdairiai pasirinkta tema „Karas ir visuomenė“ leido preciziškai pozicionuoti karą kaip istorijos mokslo objektą bendrame istorinių tyrimų lauke, nubrėžti priežastinius ryšius su kitais to meto įvykiais. Toks *ėjimas žirgu* išryškino, kad karo istorijos esmių esmė yra karo kaip totalinio reiškinių poveikis visuomenei. Tai ypač aktualu XXI amžiuje, nes karas, anksčiau suprastas tik kaip ginkluotas susirėmimas, dabar įgyja naujas formas ir visai kitaip – smegenų šturmo metodais – veikia visuomenę.

Neretai konferencijose pasitaiko, kad pranešėjui perskaičius baigiamąją frazę, įsivyroja tylą ir po keleto tradicija tapusių, mandagių moderatoriaus frazių,

pranešimą skaito jau kitas. Konvejeris važiuoja. Svarbu neuždelsti ir suspėti per numatytą laiką. Klausytojai net nesugeba susigaudyti, ar diskusijai neliko erdvės, ar jos buvo tiek daug, kad vargu ar prasminga tą diskusiją pradėti. Tylos fenomeno šįkart su nedidelėmis išimtimis pavyko išvengti. Pirmojoje dr. Rimanto Miknio moderuotoje sesijoje „Karas ir visuomenė: prieigos ir kontroversijos“ po pranešimų diskutuota ypač intensyviai. Klausytojai ginčijosi su pranešėjais, kvestionavo jų teiginius ir suformuluotas išvadas. Užsimezgė gyvas dialogas, kurį paskatino Miknio užduotas dinamiškas diskusijos tonas, preciziškai išryškinta šios sesijos, kurioje netrūko drąsių ir provokuojančių įžvalgų, problematika.

Pirmasis pranešėjas – dr. Česlovas Laurinavičius kvestionavo istoriografijoje įtvirtintą lietuvių tautos naratyvą. Esą tipinė Lietuvos politinės tautos samprata reikšmingai skiriasi nuo to, kokia toji tauta buvo. Brėždamas lietuvių tautos virsmo retrospektyvą, Laurinavičius teigė, kad lietuvių *politinė* tauta, įprasmindama savo egzistenciją, sukūrė valstybę, bet po Liublino unijos ją praradusi, virto *etnografinė* tauta, kuri, užgrūdin-ta iš apačios kylančių sukilimų ir pasipriešinimo išorės jėgoms, XX a. tapo *pilietinė* tauta ir du kartus atkūrė nepriklausomybę.

Sesijos dominante tapo habil. dr. Alvydo Nikžentaičio pranešimas apie šiuo metu išplieskusį informacinį karą, kuriam istoriniai įvykiai ypač aktualūs, nes paverčiami ginklu aršiuose dabarties susirėmimuose. Istorijos

politiką kiek tiesmukai susiejęs su informaciniu karu, pranešėjas analizavo įvairių valstybių istorijos politiką, įžvelgdamas tam tikrus panašumus, brėžė galimų konfliktų kontūrus. Pastaraisiais dešimtmečiais ryškėja kardinalūs skirtumai, interpretuojant kertinius praeities įvykius. Pranešime, o vėliau ir diskusijoje keltas klausimas dėl istoriko vaidmens ir atsakomybės minėtame *kontroversiškų* interpretacijų susidūrimo. Reziumuota, kad reikšmingais įvykiais, tarp jų ir karais, grindžiama tautinė tapatybė yra nestabili, ją reikia periodiškai „perkrauti“. Būtent čia istorikams tenka atlikti tautinės tapatybės mito revizoriaus ir kūrėjo vaidmenį. Kita vertus, kilo pagrįstų abejonių, ar istorikų cechą pasirengęs ištraukti į tautinio mito kūrimą. Revizuoti istorinius mitus mokame, bet ar jau išmokome pamoką, kad vietoj revizuojamų ir nukarūnuojamų istorinių pasakojimų būtina kurti ir siūlyti naujas idėjas? Jei po revizijos nepasiūloma jokios alternatyvos, ar nesukuriamas pavojingas vakuumas? Prie šių klausimų konferencijos dalyviai grįžo ne kartą, vis dėlto atsakymai į juos nebuvo reikiamai išgryninti.

Dr. Deividas Šlekys, tęsdamas ankstesnius savo tyrimus, remdamasis išskirtinai civiline periodika, bandė konceptualiai įvertinti, koks buvo lietuvių požiūris į karą XX a. pirmojoje pusėje. Pasak pranešėjo, lietuviai – ūkininkų, o ne karių tauta, apie karą ir jo priežastis nebuvo fundamentaliai mąstoma, bent jau civilinė spauda to nereflektavo. Vis dėlto autorius nepaaiškino, kaip čia atsitiko, kad lietuviai, pasak Šlekio, karo neapmąstanti ūkininkų, o *ne karių tauta*, XX a. pirmojoje pusėje ne mažiau kaip 15 metų savarankiškai dalyvavo plačios apimties kariniuose veiksmuose.

Antrojoje sesijoje, pavadintoje „Karas ir visuomenė baltų kultūrose ir Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, dominavo apžvalginiai pranešimai. Kiek mažiau aktyvioje diskusijoje buvo tikslinamos detalės arba grįžtama prie klausimų, kilusių per pirmąją sesiją. Prof. dr. Vyktas Vaitkevičius metodiškai sustyguotame pranešime, aprėpiančiame ypač platų lietuvių istoriografijos kontekstą, labai nestandartiškai pažvelgė į karą kaip reiškinį. Remdamasis istorijos mokslininkų rečiau pasitelkiamais šaltiniais, prelegentas išsamiai

aptarė, kaip karo suvokimas atspindi baltų mitologijoje ir kultūroje. Dr. Manvydas Vitkūnas, pasitelkdamas archeologinius duomenis, pateikė chronologiškai plačią apžvalgą, kokią kario evoliuciją patyrė baltų gentys.

Dr. Mariaus Ščavinsko ir dr. Dvilės Troskovaitės pranešimai, pagrįsti empirine medžiaga, apžvelgė siauresnius visuomenės santykio su karu aspektus. Pasak Troskovaitės, plačiai paplitęs įsitikinimas, kad karaimų migraciją į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę lėmė karinė jų funkcija, yra viso labo mitas. Ščavinskas pranešime novatoriškai interpretavo įsitvirtinusių naratyvus ir vaizdinius apie vokiečių ordino karą su baltais.

Prof. dr. Valdas Rakutis apžvelgė visuomenės ir kariuomenės transformaciją Abiejų Tautų Respublikai kritiniu laikotarpiu – XVIII a. pabaigoje. Prof. dr. Virginijus Pugačiauskas aptarė, ką patyrė civiliai Lietuvos gyventojai per karinius konfliktus XIX a. Karo veiksmas ne tik kėlė grėsmę gyvybei, bet ir apribojo veikimo laisvę, padarė didžiulius materialinius nuostolius, išplito ligos, siautėjo dezertyrų ir marodierių.

Trečia sesija, pavadinta „XX a. pirmosios pusės karų iššūkiai ir Lietuvos visuomenė“, buvo orientuota į naujausius įvykius. Doktorantė Lina Kasparaitė-Balaišė pranešime, pagrįstame istorikų retai naudojamu, bet socialiniuose moksluose populiariu kiekybinės ir kokybinės turinio analizės metodu, atskleidė, kaip XX a. 3-uoju ir 4-uoju dešimtmečiais buvo pristatoma visuomenei Lietuvos kariuomenės kovinė parengtis. Statistinių duomenų gausa išsamiai atskleidė susiklosčiusią padėtį, tačiau šiek tiek stigo platesnio apibendrinimo, gilesnės priežastinių ryšių analizės.

Doktorantas Dainius Noreika solidžiai empiriškai pagrįstame pranešime apie Lietuvos partizanų (1944–1953) socialinius tipus pateikė nemažai konceptualių išvadų. Tyrimo, paremto teorinėmis tinklaveikos įžvalgomis, kurias XX a. pabaigoje išgrynino socialiniai mokslai, pagrindu parengęs pranešimą, prelegentas, apgalvotai operuodamas analitinėmis kategorijomis, paragino keisti šiuo metu įsitvirtinusių supratimą, kokie buvo partizaninio karo dalyvių tarpusavio ryšiai. Tiesa,

Lietuvos kariai išsirikiavę prie Vilniaus Katedros 1939 m. spalio mėn.

smulkios analitinės detalės dar tikslintinos.

Doktorantas Kęstutis Kilinskas deduktyviai pristatė Lietuvos kariuomenės ir politinės valdžios santykių dinamiką 1935–1940 m. Karinio elito pagrindinių veikėjų (visų pirma div. gen. Stasio Raštikio) veikimas, pagrįstas asmeniniais ryšiais ir ambicijomis, lėmė susipriešinimą su valdančiais ir 1940 m. išvakarėse virto pasirengimu dar vienam kariniam perversmui. Vis dėlto kariuomenė šių planų masiškiau nepalaikė. Pranešėjo teiginiai sukėlė karštą diskusiją.

Dr. Hektoras Vitkus pranešime pristatė žydų įvaizdžio dinamiką lietuvių spaudoje Pirmojo pasaulinio karo metais, aptarė, kaip keitėsi šios tautinės mažumos įvaizdis ir kokios priežastys tą lėmė. Dr. Sauliaus Kaubrio pristatyta kolektyvinio požiūrio į Lietuvos vokiečius analizė atskleidė Antrojo pasaulinio karo išvakarėse išryškėjusį visuomenės susiskaldymą. Vokiečių tautinę mažumą pradėta traktuoti kaip *vidaus priešus*, abejota jų lojalumu. XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje, didėjančios baimės ir nesėkmingos integracinės politikos kontekste, vokiečius ne tik vengta vadinti vokiečiais, bet ir jų siekis deklaruoti savo tautybę painiotas su neva pavojingu vokiškosios tapatybės stiprėjimu. Dr. Silva Pocytė, remdamasi gausiais empiriniais

duomenimis, aptarė, kaip Klaipėdos krašte po Antrojo pasaulinio karo susiformavo nauja visuomenė. Dviejų totalitarinių valstybių ginkluotosios pajėgos negrįžtamai pakeitė iki 1940 m. gyvavusią Klaipėdos krašto visuomenę. Po 1945 m. čia savo tvarką darė pragmatiniais sumetimais besiremianti okupacinė sovietų valdžia, daug lėmė ir įsibėgėjęs repatriacijos procesas.

Džiugina tai, kad per beveik visą konferenciją pavyko išvengti savitikslio kalbėjimo temomis, kurios aktualios nebent patiems pranešėjams, su nedidelėmis išimtimis apsieita ir be *senų tiesų*

kartojimo ar dar tik būsimų išvadų pristatymo. Konferencijos forma (kai visi dalyvauja visose sesijose) kartu su gerai parinktu vardikliu – karo poveikis visuomenei, – vienijusiu pranešimus, leido konstruktyviai diskutuoti mokslininkams, tiriantiems skirtingus istorijos procesus ir objektus, suteikė galimybę pa(sit)ikrinti atliktų tyrimų išvadas. Pabaigai galima pasakyti, kad pranešėjai, papildydami vienas kitą, visapusiškai atskleidė pasirinktą konferencijos temą.

Konferencijai baigiantis, jos organizatoriai (dr. Lina Motuzienė ir dr. Vytautas Jokubauskas), dėkodami renginio rėmėjai – Lietuvos kultūros tarybai ir partneriams – Neringos savivaldybei bei Neringos muziejams, anonsavo, kad 2019 m. rugsėjį Nidoje vėl planuojama surengti karo istorijos ir Lietuvos laisvės kovų problemoms skirtą konferenciją „Karo veidas“. ■

¹ Konferencijos programą žr.: Nidoje vyko 2018-ųjų karo istorijos skaitymai „Karas ir visuomenė“. [Žr. 2018-12-06] <http://briai.ku.lt/2018-09-10/>.

² Pirmoji konferencija vyko 2016 m. rugsėjo 16–17 d., žr.: Nidoje įvyko mokslinis seminaras „Teisė sukilti“. [Žr. 2018-12-06]. <http://briai.ku.lt/2016-09-18/>; Norbertas Černiauskas. Metas karo studijoms. *Naujasis Židinys-Aidai*, 2016, nr. 7, p. 58–59.

SAVASIS ORIENTAS VILNIUJE IR KITUR

Šiuolaikinis lietuvių tautiškumas ir karaimai

Prieš 30 metų – 1988 m. gegužės 15 d. – Vilniuje įsteigė Lietuvos karaimų kultūros draugiją, beje, viena iš pirmųjų visuomeninių šalies organizacijų. Tai buvo ypatingi esminio lūžio metai, reta istorinė galimybė – netrukus atkurta demokratinė Lietuva. 1988–1991 m. siekdama politinės laisvės, atkakliai bandydama išsivaduoti iš dusinančių komunizmo citadelės – Sovietų Sąjungos – gniaužtų, Lietuva vėl tapo svarbi pasauliui. Beje, ji viena pirmųjų Rytų ir Vidurio Europoje įstatymiškai įtvirtino gana plačias politines ir kultūrines etninių mažumų teises. Būtent tada sužinojome, kad Trakų kenesa sovietmečiu buvo vienintelė karaimų šventovė, veikianti Europoje.

Man asmeniškai tie Sąjūdžio ir laisvėjimo metai irgi buvo ypatingi. Aš, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto studentas, įsijungiau į Sąjūdžio grupę. Atrodė, istorija vyksta tiesiog už fakulteto langų, Vilniaus gatvėse ir aikštėse – didžiuliai taikūs mitingai, Baltijos kelias, Sąjūdžio suvažiavimas, Nepriklausomybės paskelbimas. Tas stiprus tiesioginio dalyvavimo „didžiojoje istorijoje“ jausmas greičiausiai lėmė tiek profesinius, tiek vertybinius pasirinkimus. Esu istorikas, VU dėstytojas, tyrinėju moderniosios Lietuvos kultūros istoriją, etnokonfesines ir etnines mažumas. 1999 m. kartu su kolegomis įkūrėme VU etninių mažumų studijų centrą. Šį bei tą nuveikėme, populiarindami Lietuvos etnines mažumas paskaitose, konferencijose, išleidome kelis leidinius. Tada pirmąkart susitikau su tikrais karaimais. Diplomātė Halina Kobekaitė ir jos dukra Karina Firkavičiūtė – žinomos karaimų visuomenės veikėjos, kultūros tyrinėtojos.

Darau pagrįstą prielaidą, kad būtent per pastaruosius 30 metų karaimai tapo neatsiejama bent jau dabartinės lietuvių kultūros ir tautinės savimonės dalimi. Tai juntama kur kas labiau negu kada nors anksčiau, nors manoma, kad karaimai Trakuose pasirodė maždaug 1397–1398 m. Kitaip tariant, Lietuvos akademinė bendruomenė, visuomenė, iš dalies ir populiarioji kultūra tapo pastebimai jautresnės sociokultūriniam jų paveldui. Žinios, įvaizdžiai ir požiūris į karaimus keičiasi, nors gal ir ne itin sparčiai. Tą rodo daugelis svarbių dalykų. Lietuvos valstybė 1995 m. teisiškai pripažino karaimus tradicine religine bendruomene, viena iš devynių. Per šį laikotarpį gerokai išaugo mokslininkų dėmesys karaimų istorijai, kultūrai ir paveldui, atsirado atskira tiurkologijos kryptis – karaimotyra (karaimika), atgaivinusi tarpukario „savąją Orientą Vilniuje“¹ (sovietmečiu tyrimus vykdė daugiausia patys karaimai). Dabarties didžiuosiuose lietuviškuose istoriniuose naratyvuose ar jų variantuose karaimai minimi gana dažnai.² Alfredas Bumblauskas „Senosios Lietuvos istorijoje“³ karaimus paminėjo kaip vieną iš trijų nekrikščioniškų LDK mažumų ir kaip savarankišką religinę bendriją. Tačiau Adolfas Šapoka, 1936 m. redaguodamas „Lietuvos istoriją“, karaimų „nepastebėjo“.

Išaugus akademiniam dėmesiui, istoriografija ėmė nagrinėti kur kas įvairesnes problemas, vyksta diskusijos dėl karaimų etnogenezės, jų autoidentifi-

kacijos ir santykio su judaizmu. Yra dvi pagrindinės karaimų kilmės versijos – chazariškoji (tiurkiškoji) ir semitinė (žydiškoji). Jos gana skirtingos, bet viena kitos nepaneigia (pavyzdžiui, egzistavo bendra kultūrinė žydų ir karaimų erdvė, iki XIX a. šventraščiuose buvo paplitusi hebrajų kalba). Pagal pirmąją versiją karaimai yra VII–X a. chazarų arba klajoklių tiurkų tautų, priėmusių karaimizmą (ar judėjiškos pakraipos karaimizmą, kuriam šventoji knyga yra tik Tora), palikuonys teritorijose, apimančiose ir Krymą. Jos laikosi dabartiniai Lietuvos ir Ukrainos karaimai. Pagal karaimų tradiciją, Lietuvos karaimai kildinami iš Krymo. Šią versiją pripažįsta ir Lietuvos valstybinės institucijos.⁴

Pagal antrąją versiją karaimai yra etnolingvistinė arba etnokonfesinė žydų grupė, išpažįstanti „karaimų pakraipos judaizmą“, t. y. pripažįstanti Torą, bet ne sakytinį Talmudą. Tačiau XIX a. Rusijos imperijoje, įskaitant Lietuvą, prasidėjo karaimų dejudaizacijos procesas, suformavęs šiuolaikinę karaimų tapatybę ir lėmęs, kad jie nutolo nuo daugiau ar mažiau bendros kultūrinės žydų tradicijos.⁵ Semitinę versiją kritikuoja, pavyzdžiui, XX a. Lietuvos karaimų lyderiai, o paremia kai kurie lietuvių ir užsienio tyrėjai. Anot Mikhailo Kizilovo, karaimų saviidentifikacijos procesas XIX–XX a. buvo daugiareikšmis ir kur kas sudėtingesnis, negu kartais vaizduojama, ypač publicistikoje.⁶ Šias dvi teorijas papildo ar koreguoja sintetinė kumanų-kipčiakų teorija, teigianti, kad Krymo karaimai yra šio regiono gyventojų žydų-karaimų ir chazarų-bulgarų, iš rabinizmo perėjusių į karaimizmą, maišymosi rezultatas. Kumanų-kipčiakų hipotezė aiškina, kad Rytų Europos karaimų protėviai kilę ne iš Krymo, bet iš mongolų užimtų teritorijų, iš Bizantijos, iš vėliau jos užkariautų Osmanų imperijos valdų.

1997 m. buvo atnaujinta paroda Serajos Šapšalo karaimų tautos muziejuje Trakuose.⁷ Lietuvos nacionalinis muziejus, sukaupęs vieną didžiausių pasaulyje karaimikos rinkinių, 2003 m. pristatė jį atskiru leidiniu.⁸ Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos internetinėje svetainėje 2013 m. sukurta

virtuali paroda apie karaimus.⁹ Trakuose 2017 m. atidarytas Simono Firkovičiaus skveras. Į karaimų kalbą ketinama išversti Užupio respublikos konstituciją.¹⁰ Šis faktas rodo, kad karaimais domisi net populiarioji ir komercinė kultūra. Dar įspūdingesnis kulinarinis stebuklas – per pastaruosius 30 metų Lietuvoje kibinų suvalgyta, regis, daugiau negu per praėjusius šešis šimtmečius, neretai paminint, kad tai nacionalinis karaimų patiekalas.

Internete lietuvių kalba apstu žinių apie Lietuvos karaimus. Portalas *slaptai.lt*, pranešęs apie karaimų poeto Simono Firkovičiaus (1897–1982) literatūrinės kūrybos antologijos „*Birkiuń ēdi...* / Buvo tokia diena“ pasirodymą 2015 m. (sudarė Halina Kobeckaitė ir Karina Firkavičiūtė), pridūrė:

„*Kalbėdami apie Lietuvoje nuo seno gyvenančių tautų kultūrą, dažniausiai apsiribojame keliais jų materialinio paveldo objektais, kurie gerai matomi ir eksponuojami. O karaimų nacionalinis patiekalas kybynas [sic!]¹¹ jau beveik tapo lietuvišku, nors tokiu pavidalu, koku parduodamas gatvėje ar kioskuose, nė iš tolo negali būti vadinamas kybynu...*“¹²

Tie keli karaimų materialinio paveldo objektai neįvardijami, o kibinas rašomas savaip – „*kybynas*“, tačiau populiariojoje viešojoje erdvėje žingsnis geresnio karaimų pažinimo link, šiaip ar taip, jau žengtas.

Spartus tam tikrų žinių apie karaimus plitimas, jų įvaizdžio kūrimas Lietuvos moksle, periodinėje spaudoje, internete, populiariojoje kultūroje yra gana naujas dalykas. Tai patvirtintų ir tyrimai, koks kitataučių įvaizdis susiklostęs lietuvių folklоре. Su karaimais dėl mažo jų skaičiaus kasdieniniame gyvenime susiduriama labai retai, tad jie vaizduojami nebent talalinėse folkloro dainose.¹³ Beje, retokai juos mini ir lietuvių proza.¹⁴ Pavienės žinios aptinkamos XV–XVI a. raštijoje, siekia XVIII–XIX a., pasitaiko užuominų tarpukariu ir sovietmečiu.

Straipsnio tikslas – panagrinėti, kaip šių dienų lietuviai suvokia *kitą*, o konkrečiai vietinius karaimus. Kodėl vienas religines ar etnines grupes visuomenė vertina palankiau, o kitas – mažiau palankiai. Kas lemia, kad įvairių socialinių sluoksnių požiūris

į karaimus ne tik praeityje buvo, bet ir dabar yra skirtingas?

Nacionalizmas – ne tik kultūrinė doktrina ar įsitikinimas, kad tauta yra vieninga kalbos, papročių, bendros istorijos, bet ir politinė doktrina (kiekvienai tautai reikalinga sava valstybė). Tautiškumas yra galvojimas ir diskusijos apie tai, ką reiškia ir ką turėtų reikšti politinė ir visuomeninė narystė ir jos įvertinimo būdas, taip pat priklausomybė tautinei valstybei.¹⁵

Etniškumas – tai daugiau spontaniškas (ne tiek apgalvotas ir organizuotas, kiek savaiminis, „natūralus“) savęs priskyrimas tam tikrai etninei grupei, jos kultūros elementų raiška kasdienybėje, socialiniame ar istoriniame kontekste. Šiuo atveju kultūrinė savivoka palyginti silpna, nes nėra puoselėjama sąmoningais veiksmais, kaip būdinga kultūriniam tautiškumui. Etniškumas nesužadina ryškių grupės siekių, juo labiau politinių aspiracijų.

Tauta priskirtina visų pirma praktikos, o ne analizės kategorijai. Klausama ne kas yra „tauta“ ar „etninė mažuma“, o kaip šios sampratos vartojamos viešumoje, keliant politinius ar socialinius reikalavimus. Pabrėžiama *veiklos* svarba (ar jos kontekstas ir situacija), atsiribojant nuo reikalingų, bet ne visada produktyvių diskusijų apie tautos (ar etninės mažumos) kilmę, jos pašaukimą. Tautos būtis vieniems atrodo nuolatinė būseną, kiti žvelgia į ją iš istorinės perspektyvos, tretį laiką moderniu fenomenu.

Taikant skirtingus nacionalizmo ir tautiškumo tipus,¹⁶ sąlygiškai galima išskirti valstybinį (oficialųjį) mažumų, gynybinį populistinį ir multikultūrinį tautiškumą.

Trakų karaimai. 1867

Valstybinis tautiškumas ir karaimai

Valstybinio tautiškumo požiūriu, titulinė tauta yra teisėta valstybės „savininkė“. Valstybė suvokiama, kaip skirta šiai tautai ir priklausanti vien jai. Tai dominuojantis etnokultūrinis lietuvių tautiškumas, kuriam valstybė kaip piliečių visuma atrodo visų pirma juridinė ir gana abstrakti kategorija. Kalbininkas ir visuomenininkas Zigmas Zinkevičius 2003 m. pabrėžė: „*Tauta – įgimtas fenomenas, o pilietybė – dirbtinis dalykas, susijęs su valstybe, kuri irgi yra dirbtinis fenomenas. Lietuvos pilietis gali būti ir nelietuvis, net antilietuviško nusiteikimo žmogus.*“¹⁷

Taigi po 1990 m. vėl bandoma sutautinti „savą“ demokratinę valstybę, Lietuva darosi tarsi vienos „tautos namai“ su dominuojančia kultūra. Kitoms, nelietuviškomis etninėmis grupėmis irgi atsiranda vietos, bet jos tarsi atrandamos iš naujo arba įrašomos į jau egzistuojančias binarines, situaciškai kintančias kategorijas – mes ir jie, savi ir kiti. Šis mažumų kaip *kitų* atradimas gali būti įvairialypis,

bet ne tik todėl, kad pačios mažumos yra labai skirtingos, o ir dėl savo aktualumo, galbūt reikšmingumo dominuojančiai grupei. Supaprastintai kalbant, mažumos laikomos geromis ir blogomis, vertinamos pozityviai ir negatyviai. Svarbu pabrėžti, kad *mažumos sąvoka tampa daugiareikšmė ir kintanti.*

Karaimams, atrodo, pasisekė. Valstybinis tautiškumas suvokia juos kaip lojalius ir geranoriškus, panašiai kaip latvius ar ilgą laiką totorius. Patys karaimų lyderiai palaiko gerus santykius su lietuviais ir su valstybe. Halina Kobeckaitė šiemet pasidžiaugė, kad *„valstybės lėšomis buvo remontuojama Vilniaus kenesa, grąžinta bendruomenei po ilgai trukusio nacionalizavimo periodo, kad Trakų kenesa – vienintelė Europoje niekada nenustojusi veikti nuo įsteigimo XV a. – ir šalia esantys parapijos namai-mokykla [...] suremontuoti valstybės lėšomis, kad reprivatizuoti ir taip pat valstybės lėšomis suremontuoti bendruomenės namai Karaimų 13, kad šįmet šešioliktą kartą Lietuvos karaimų kultūros bendrijos rengiama kasmetinė tarptautinė karaimų kalbos stovykla-mokykla taip pat dalinai finansuojama valstybės – Tautinių mažumų departamento ir Trakų rajono savivaldybės.“*¹⁸ 2013 m. Panevėžio apskrities G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos internetinėje svetainėje parengtos virtualios parodos „Tautinės salos Lietuvos kultūros lauke: karaimai“ įžangoje rašoma:

„Kalbėdami apie Lietuvos istorinį ir kultūrinį paveldą, turėtume paminėti karaimų tautinę mažumą. Gyvuodama Lietuvoje 600 metų, ši nedidelė tiurkiška tautelė išlaikė stiprią tautinę savimonę.

*[...] Viduramžiais karaimai saugojo Lietuvos didįjį kunigaikštį, buvo žinomi mokslo žmonės, dvasininkai, pirkliai ir amatininkai. Kas su jais bendrauja, visi atsiliepia, kad tai dori, sąžiningi, kultūringi, išsilavinę žmonės...“*¹⁹

Čia karaimai pristatomi kaip mįslinga, išdidai tautinė mažuma, išlaikiusi stiprią savimonę, išsaugojusi „*turingą kultūros paveldą*“. Artima, nes Lietuvoje gyvena daugiau kaip 600 metų, bet keistoka, gal net egzotiška dėl azijietiškos kilmės – nedidelė „tiurkiška tautelė“ tarp lietuviškų girių ir ežerų.

Karaimai vaizduojami kaip „sala“ etninių lietuvių apsuptyje, „kitoks“ augalas Lietuvos kultūros lauke. Tuo būdu jie įrašomi į specifinį lietuvišką tautiškumą, o kartu į bendresnį etnocentrinį galvojimą, paremtą „grupine“ socialine ontologija ir etniniu susisluoksniavimu. Ieškoma bendrų istorinių sąsajų, solidarizuojamasi su šia negausia bendruomene, apgailestaujant, kad ji „*tolydžio mažėja*“. Į didįjį lietuvių tautinį istorinį pasakojimą jie įrašomi maždaug tokia seka – Vytautas Didysis, Krymas, karaimų perkėlimas, Trakai.

Tiek valstybės, tiek savivaldybių, tiek visuomeninių organizacijų ar privačių asmenų tekstai, pristatantys Lietuvos karaimus, primena gražią pasaką. Tautinių mažumų departamentas pradeda nuo jų skaičiaus („*Lietuvoje gyvena apie 240 karaimų tautybės žmonių*“) ir paplitimo vietų – paminimas Vilnius, Trakai, Panevėžys, tada pereinama prie istorinių sąsajų: „*Karaimai Lietuvoje gyvena daugiau kaip 600 metų, tai yra viena iš pirmųjų istorinės Lietuvos etninių bendruomenių. 1397–1398 m. Lietuvos didysis kunigaikštis Vytautas iš Krymo atkėlė ir Trakuose įkurdino kelis šimtus karaimų šeimų.*“²⁰

Bendros istorinės sąsajos ir noras pažinti priartina karaimus, priskiria „savųjų“ grupei, tačiau specifiškai tautinė mąstysena juos, kaip ir kitas mažumas, vis dėlto laiko „ateiviais“, atsikėlusiais į lietuvių žemes „visiems laikams“.

Taigi karaimai yra „*Lietuvos kultūros turtas*“, o kartu jie tarsi patvirtina, kokie geri, tolerantiški, svetingi yra patys lietuviai. Toks karaimų kaip palankios mažumos suvokimas sutvirtina lietuvių tautinę savivoką, pasididžiavimą savimi.

„Patogūs“ karaimai, arba Gynybinis populistinis lietuvių tautiškumas

Šiek tiek kitokį karaimų įvaizdį kuria gynybinis lietuvių tautiškumas. XXI a. pradžioje lietuvių tautinė savivoka akivaizdžiai kinta, darosi daugiasluoksnė. Karaimai suvokiami kaip sena, maža, gera, o dabar daugumai netgi patogi ir savaip reikalinga mažuma.

Gynybinis populistinis tautiškumas narsiai gina lietuvių kalbą, pikta kritikuoja kosmopolitus, iš naujo nustato etninę hierarchiją, „atranda“ skirtingus etninių mažumų tipus. Ryškiausias pavyzdys – pasikeitusi filosofo ir politiko Romualdo Ozolo pozicija. 2013 m. jis rašė:

„Nėra jokios Lietuvos tautos, yra Lietuvos valstybę atkurti inicijavusi ir atkūrusi lietuvių tauta ir lenkų, rusų, vokiečių etninės bendrijos Lietuvoje bei karaimų ir totorių tautinės mažumos, neturinčios savo motininių valstybių. Sakau tai, pats Atgimimo metu paklaidžiojęs Lietuvos tautos sąvokos pinklėse.“²¹

Etninė hierarchija yra greičiau socialinis faktas. Tačiau griežtėjanti hierarchizacija veda prie uždaro ir anachronistiško nacionalizmo, pabrėžiančio faktinę socialinę nelygybę tarp etninių grupių. Mažumos supaprastintai skirstomos į tas, kurios turi savo „istorinę tėvynę“ ir kurios jos neturi, – tautinėmis vadinamos tik mažumos, neturinčios valstybės, dažniausiai karaimai, totoriai, romai, o kitos mažumos priskiriamos „etninėms bendrijoms“ su iš esmės skirtingomis politinėmis ir kultūrinėmis teisėmis.

Gynybinis tautiškumas mėgsta kurti šiltus karaimų įvaizdžius. Publicistas, tautinių mažumų atskyrimo nuo etninių bendrijų šalininkas Povilas Gaideelis 2015 m. rašė:

„Totoriai, karaimai, romai priklauso Lietuvos tautinių mažumų (neturinčių savo valstybės) grupei. Mūsųose neretai painiojamos sąvokos: tautinė mažuma ir tautinė bendrija. Pastarajai grupei priklauso atstovai tų tautybių, kurios turi savo valstybę. [...] Kad karaimai yra tikri savo antrosios Tėvynės Lietuvos patriotai, liudija eilės, kurias sukūrė tada dar jaunas Simonas Firkovičius, po Pirmojo pasaulinio karo grįžęs į Lietuvą:

*It mylimą tave apglėbt
Aš trokštu, o, pilie sena.
Tavy lyg veidrody matau –
Jaunystė šviečiasi mana.*

*Čia plakė Lietuvos širdis
Valstybės išdidžiu ritmu,*

*Ir plūdo žinios iš kraštų
Ir tolimų, ir artimų.*

*Išvyko Vytautas narsus
Į žygį Krymo chano keist,
Totorių, karaimų daug
Atsivežė jis tais laikais.“²²*

Pagrindinė gaida – ištikimybė Lietuvai, kartu saikinga pagarba *kitam* ir žavėjimasis savo pačių tolerancija. Nepamirštama priminti, kad Lietuva karaimams yra antroji tėvynė. Bendrų vienijančių simbolių paieškos padeda rasti ir daugiau istorinių sąsajų tarp šių etninių grupių. Karaimus ir lietuvius vienija visų pirma du svarbūs kolektyviniai simboliai – didysis kunigaikštis Vytautas ir Trakai. Lietuviams Vytauto epocha dabar – labiausiai įsimintinas viduramžių laikotarpis, nors Ldk Vytauto įvaizdis vis tiek nusileidžia Vincui Kudirkai. Karaimai Vytautą vadina *Vatat Bij* (išvertus – Karalius, triuškinantis priešus). Tai svarbi karaimų istorinės, etnokultūrinės ir, sakyčiau, politinės tapatybės dalis, brangus, beveik šventas simbolis.²³

Trakai tiek lietuviams, tiek karaimams irgi yra įgavę tautinio simbolio reikšmę. 1920 m. karaimų poetas Firkovičius eilėraštyje „Šviesūs prisiminimai“ rašė:

*„Aplankius tiek gražių kraštų,
Širdis man viena sako,
Kad jau užtenka tų vaizdų,
Vis vien gražiausia Trakuos.“*

Karaimai ir dabar kruopščiai puoselėja šį svarbų simbolį. 2015 m. išleista poezijos rinktinė pavadinta „Į Trakus paukščiu plasnosiu“ – tai Firkovičiaus eilėraščio „Penktadienio kvapai“ pirmoji eilutė.

Apibendrinkime. Populistikinis lietuvių tautiškumas stokoja savikritikos ir laikosi gana ryškios etninės hierarchijos, sakyčiau, kuria stereotipą, kad lietuviai „svarbesni“ už kitas grupes. Dėl selektyvaus etninio solidarumo Lietuvos karaimai, kaip ir totoriai, romai, atsiduria šiek tiek aukščiau ant šlaito negu kiti, pavyzdžiui, lenkai, rusai, baltarusiai arba žydai. Pirmosios trys mažumos

atrodo artimesnės, savesnės, tradicinės, nors šiek tiek „egzotiškos“, bet svarbiausia – kur kas labiau priimtinos politiškai ir patogios. Kodėl patogios? Greičiausiai todėl, kad yra labai mažos, palyginti silpnos ir turi mažiau galių.

Viena mažiausių pasaulio tautų su unikalia religija, arba Lietuvių multikultūrinis tautiškumas

Visai kitoks yra multikultūrinis lietuvių tautiškumas, kuriam simpatizuoju. Jis, linkęs į kultūrinį pliuralizmą, atvirumą ir pilietinį nacionalumą, remiasi įsitikinimu, kad Lietuvos visuomenė turi visoms kultūroms sudaryti sąlygas atsiskleisti, kad jos galėtų parodyti, ko yra vertos. Tai susiję su etnopolitiniu pliuralizmu ir nuosaikiu multikultūriškumu.

Lietuvių multikultūrinis tautiškumas iškelia ne kultūrinį, ne religinį, o politinį ir žmogiškąjį bendrumą, apimančią kultūrinius, religinius skirtumus. Kultūrų įvairovės siekis, būdingas lietuvių multikultūriniam tautiškumui, remiasi savita valstybiškai apibrėžta tautos samprata. Tokia politinė tauta turi Lietuvos valstybės patirtį, tiesiogiai išgyvenamą ar net ir drauge kuriamą istoriją. Geras pavyzdys – karaimų ir totorių įsikūrimo Lietuvoje 600-mečio iškilmės 1997 m. Joms buvo skirtas deramas valstybės dėmesys ir finansavimas.²⁴ Tai atitiko vieną iš trijų valstybės etninės politikos strategijų – kultūrinį pliuralizmą, kuris anuomet buvo gana pastebimas, bet po 2001 m. gerokai prislopo, nors ir neužgeso.

Su šiuo tautiškumu kur kas glaudžiau susijusios tokios vertybės kaip demokratija, apimanti ne tik etninių mažumų apsaugą, lygybę, europietišką kultūros tradiciją, bet ir pagarbą žmogui, kultūros įvairovei, solidarumą. Tai lemia tolesnio politinio veikimo kryptį.

Šis tautiškumas karaimus laiko ne tiek egzotiška miniatiūrine mažuma, kuri turėtų pati susidoroti su dabarties iššūkiais ir ateities nežinomybe, kiek unikalia tauta arba etnokonfesine grupe, turinčia autonomišką religinę ir kultūrinę tradiciją, siekiančią ankstyvosios LDK laikus, retą kalbą ir daug garsių asmenybių. Viena garsiausių – filologas, orientalistas, Krymo, vėliau Lenkijos, o kartu ir Lietuvos karaimų vyriausiasis dvasininkas (hachanas) Seraja Chanas Šapšalas, kurio var-

du pavadintas karaimų muziejus Trakuose.

Lietuvių multikultūrinio tautiškumo požiūrį į karaimus glaustai išdėstė literatūros tyrinėtojas, poetas ir publicistas Tomas Venclova savo knygoje „Vilnius. Asmeninė istorija“:

„Prie istorinių priklauso dvi miniatiūrinės Vilniaus grupės – totoriai ir karaimai. [...] Dar savotiškesni [negu totoriai] yra karaimai, viena iš mažiausių pasaulio tautų – jų vos trys šimtai, bet kiekybė čia ypatingu būdu pereina į kokybę, karaimai atkakliai saugo savo kalbą ir religiją, jų nesupainiosi su nieku kitu. Kalba yra tiurkiška, panaši į totorių, o religija visai unikali. Karaimai vadina save „vienos Knygos žmonėmis“: jie pripažįsta tik Torą [...].

Trys karaimai yra arba buvo dabartinės Lietuvos diplomatai [...] Manau, nėra kitos tokios tautos pasaulyje, kad vienas žmogus iš šimto eitų diplomatinę tarnybą.“²⁵

Šis trumpas karaimų reprezentavimas yra gana tirštas ir informatyvus, korektiškas ir pozityvus, palankus ir pagiriamasis. Religijotyrininkas Gintaras Beresnevičius rašė, kad karaimai yra vienintelė monoteistinė religija, kurios teologija yra tokia pakanti – juk kiekvienam, studijuojančiam Bibliją, leidžiama savarankiškai daryti apibendrinimus.²⁶ Mano įsitikinimu, tai dar vienas karaimų gyvybingumo šaltinis – gebėjimas gilų tradicionalizmą derinti su modernybe, reaguojant į dabarties iššūkius.

Kai kurie Lietuvos karaimų tyrinėtojai, pavyzdžiui, istorikė Dovilė Troskovaitė, karaimus vadina Rytų Europos fenomenu – visiškai maža jų bendruomenė sugebėjo išlikti per šimtmečius, perimdama socialines praktikas, kurias diktavo dominuojanti visuomenės dalis.²⁷

Toks požiūris į karaimus susijęs ir su svarbiais dabartinės jų autoidentifikacijos simboliais, ypač pabrėžiama tautinė savimonė, išaugusi individo reikšmė moderniaisiais laikais, intelektualų atsakomybė ir žmogaus orumas, o sykiu pamatinis šventumo jausmas, per pastaruosius tris dešimtmečius vėl sustiprėjęs. Kobeckaitė viename iš straipsnių pabrėžė, kad karaimų tautinės savivokos pagrindas buvo ir yra religija:

„Galbūt būtent buvimas karaimu mums visiems amžių bėgyje ir buvo pačiu šventumu, pačiu sakralumu, kuriuo mes tikėjome ir kurį puoselėjome? Šventumas,

kuris yra svarbiausias dvasinis poreikis, sugrįžęs po daugelio metų.“²⁸

Čia išryškintas dar vienas svarbus karaimų savivokos bruožas – stiprus emocinis prierašumas ir tikėjimas karaimų tauta.

Lietuvių multikultūrinis tautiškumas palankiai vertina viešą mažumų kalbų vartojimą, pritaria mažumų statuso suteikimui. Tikėtina, kad valstybės etnopolitikoje vėl sustiprėjus kultūriniam pliuralizmui, Lietuvos karaimai sulauks stipresnės savo kalbos apsaugos, bus pripažintas specialus jų kaip mažos tautos statusas. Lietuvos karaimai tebevartoja kalbą, kurią UNESCO įrašė į nykstančių pasaulio kalbų sąrašą. Deja, Lietuvoje ši unikali kalba neturi jokios specialios apsaugos, akademinė, o juo labiau platesnė visuomenė nerodo jai deramo dėmesio.

Dabar būtent kalba yra karaimų bendruomenės prioritetas. Ar negalėtų Lietuvoje veikti karaimų kalbos vasaros mokykla, kalbos kursai ne tik patiems karaimams, bet ir visiems norintiems, kaip tai vyksta Upsalos universitete?²⁹

mažumos: žydai, totoriai, karaimai, čigonai / romai. In: *Tiltai: humanitariniai ir socialiniai mokslai*. 2003, nr. 4 (25), p. 23–47; Tomas Venclova. Šapšalas Seraja (1873–1961). In: *Vilniaus vardai*. Vilnius: R. Paknio leidykla. 2006, p. 311. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Žydai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje. *Sambūvio aspektai*. Vilnius: Žara. 2009, p. 285–302; Dovilė Troskovaitytė. Lenkijos ir Lietuvos karaimų savivokos formavimas XIX a. viduryje–XX a. pirmoje pusėje: tarp atsiskyrimo ir prisitaikymo [vadovas dr. Darius Staliūnas, konsultantė dr. Jurgita Verbickienė; disertacija apginta 2014 m. Klaipėdos universitete]. 2016 m. Lina Leparskienė (Sokolovaitė) apgynė humanitarinių mokslų daktaro disertaciją „Trakų lokalinis pasaulis vietos gyventojų pasakojimuose“, kurioje svarbus dėmesys skirtas ir karaimams, jų pasaulėžiūrai, tapatybei.

¹ Halina Kobeckaitė. Karaimotyra – neatskiriama tiurkologijos Vilniuje elementas (Pranešimas, skaitytas 2013-11-13 Varšuvos universitete vykusioje konferencijoje „Karaimai tiurkologai“). <http://www.voruta.lt/karaimotyra-neatskiriama-tiurkologijos-vilniuje-elementas/>

² Specialiai karaimų Lietuvoje istoriją ir tapatumą nagrinėjo: Halina Kobeckaitė. Lietuvos karaimai. Vilnius. 1997; Tapani Harviainen. Lietuvos karaimai. In: *Istorija*, 2000, t. 46, p. 65–77; Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė. Karaimai. In: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*. Vilnius. 2001, p. 218–224; Joana Viga Čiplytė. Panevėžio karaimų gyvenimo puslapiai. Vilnius: *Homo liber*. 2001; Stasys Vaitekūnas. Lietuvos tautinės

³ Alfredas Bumblauskas. Senosios Lietuvos istorija. Vilnius: R. Paknio leidykla. 2005, p. 390, 440.

⁴ Halina Kobeckaitė. Lietuvos karaimai. Vilnius. 1997; plg. Mikhail Kizilov. Karaites and Karaism: Recent Developments. http://www.cesnur.org/2003/vil2003_kizilov.htm

⁵ Караимы. <http://www.eleven.co.il/judaism-trends/karaites-medieval-sects/11972/>; Isabel Kershner. New Generation of Jewish Sect Takes Up Struggle to Protect Place in Modern Israel. *The New York Times*, 4 September 2013.

⁶ Mikhail Kizilov. Karaites Through the Travelers' Eyes: Ethnic History, Traditional Culture and Everyday Life of the Crimean Karaites According to the

- Description of the Travelers. New York. 2003.
- ⁷ 1967 m. buvo atidaryta pirmoji Trakų istorijos muziejaus karaimų etnografinė paroda, kurios pagrindą sudarė S. Šapšalo sukaupta kolekcija. 1997 m. ši ekspozicija atnaujinta. Ji supažindina su karaimų tautos istorija, buitimi bei papročiais ir yra „vienintelis tautos, kuri prieš 600 metų iš Krymo atsikraustė į Lietuvą, pažinimo atspindys“ (Karaimų g. 22, Trakai). Žr. S. Šapšalo karaimų tautos muziejaus ekspozicija. <http://www.trakaimuziejus.lt/s-sapsalo-karaimu-tautos-muziejaus-ekspozicija>
 - ⁸ Serajos Šapšalo karaimikos rinkinys. Lietuvos nacionalinio muziejaus biblioteka, 12. Sudarytojas Žyngintas Būčys. Dailininkas Eugenijus Karpavičius, redaktorė Marytė Slušinskaitė. Vilnius. 2003.
 - ⁹ G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos internetinėje svetainėje parengta virtuali paroda „Tautinės salos Lietuvos kultūros lauke: karaimai“. <http://www.pavb.lt/lt/naujienuos/1802-virtuali-paroda-qtautines-salos-lietuvos-kulturos-lauke-karaimaiq>
 - ¹⁰ Coming openings of the Uzhupis Constitution boards: summer 2018 – Karaim language. Initiated. <http://uzhupisembassy.eu/uzhupis-constitution/>
 - ¹¹ Lituanistai rekomenduoja vartoti „kibinas“. Kibinas – tai karaimų tradicinis valgis, pusmėnulio formos sluokšniuotos tešlos pyragėlis su kapotos avienos, svogūnų ir sviesto įdaru. Gaminamas iš mielinės tešlos su pjaustyta avienu, jautiena ar kiauliena (žr. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 10. Vilnius. 2006, p. 21).
 - ¹² Prisimenant karaimų poetą Simoną Firkovičių (1897–1982). <https://slaptai.lt/prisimenant-karaimu-poeta-simona-firkoviciu-1897-1982/>
 - ¹³ Laima Anglickienė. Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore. Vilnius: *Versus aureus*. 2006, p. 241.
 - ¹⁴ Plg.: Dalia Cidzikaitė. Kitas lietuvių prozoje. Vilnius: *Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas*. 2007.
 - ¹⁵ Rogers Brubaker. Pilietybė ir etniškumas Prancūzijoje ir Vokietijoje. Vilnius: *Pradai*. 1996, p. 36–41, 280, 314.
 - ¹⁶ Rogers Brubaker. Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe. Cambridge. 1996; Christian Giordano. Affiliation, Exclusion and the National State: 'Ethnic Discourses' and Minorities in East Central Europe. Hans-Rudolf Wicker (ed.), *Rethinking Nationalism and Ethnicity*. Oxford: Berg. 1997, p. 175–193; Will Kymlicka. Nation-building and Minority Rights: Comparing West and East. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2000, 26 (2), p. 183–212; Darius Daukšas. Tautinio tapatumo tyrimų teorinės problemos: antropologinė perspektyva. *Filosofija. Sociologija*. 2006, nr. 2, p. 2–7; Irena Šutinienė. Lietuvių tautinė tapatybė globalizacijos kontekstuose: raiška ir kaitos tendencijos. *Filosofija. Sociologija*, 2006, nr. 2, 18–26; Роджерс Брубејкер. Мифы и заблуждения в изучении национализма. Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма. Москва: Новое издательство. 2010, p. 62–109.
 - ¹⁷ Zigmas Zinkevičius. Mokymo procesas be tautinio ugdymo. 2003. http://www.xxiamzius.lt/archyvas/xxiamzius/20030312/sviet_02.html
 - ¹⁸ Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijai – 20 metų. 2018-03-26. <http://www.traku-zeme.lt/tautiniu-mazumu-apsaugos-pagrindu-konvencijai-20-metu/>
 - ¹⁹ G. Petkevičaitės-Bitės viešosios bibliotekos internetinėje svetainėje parengta virtuali paroda „Tautinės salos Lietuvos kultūros lauke: karaimai“.
 - ²⁰ Karaimai. <https://tmde.lrv.lt/lt/tautines-bendrijos/tautiniu-mazumu-organizacijos/karaimai>
 - ²¹ Romualdas Ozolas. 2013-ųjų Kovo 11-oji: revoliucija tęsiasi. <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2013-04-02-romualdas-ozolas-2013-uju-kovo-11-oji-revoliucija-tesiasi/98463>
 - ²² Povilas Gaidelis. Lietuvos totoriai, karaimai ir romai (čigonai) – trys tautinės mažumos Lietuvoje. 2015. <http://www.llks.lt/Varpo%20straipsniai/Lietuvos%20totoriai%20karaimai%20ir%20romai.html>
 - ²³ Vytautas ir karaimai. <http://www.karaim.eu/index.php?id=70&lang=>
 - ²⁴ 2018 m. H. Kobeckaitė pasakojo: „Valstybės mastu labai pakiliai ir iškilmingai buvo minimas 600-ųjų totorių ir karaimų įsikūrimo Lietuvoje jubiliejus, valstybės lėšomis tada buvo išleista daug vertingų leidinių, surengta mokslinė konferencija, ta proga penki mūsų bendruomenės nariai buvo apdovanoti aukštais valstybiniais apdovanojimais – ordinais ir medaliais, ne kartą esame rengę konferencijas karaimų kultūros iškiloms asmenybėms paminėti ir pan.“ [Tautinių mažumų apsaugos pagrindų konvencijai – 20 metų, 2018-03-26. <http://www.traku-zeme.lt/tautiniu-mazumu-apsaugos-pagrindu-konvencijai-20-metu/>]
 - ²⁵ Tomas Venclova. Vilnius. Asmeninė istorija. Vilnius: R. Paknio leidykla. 2011, p. 22.
 - ²⁶ Gintaras Beresnevičius. Religijotyra: vadovėlis XII klasei. Vilnius. 2003, p. 167.
 - ²⁷ Dovilė Troskovaitė. Net diskriminacinėmis sąlygomis sugebėję išlikti karaimai – Rytų Europos fenomenas. <https://www.15min.lt/naujiena/aktualu/interviu/istorike-dovile-troskovaite-net-diskriminacinemis-salygomis-sugebeje-islikti-karaimai-rytu-europos-fenomenas-599-435574?all#print>
 - ²⁸ Г. Кобецкайте. Факторы сохранения этнического идентитета литовскими караимами. *Orientas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos visuomenės tradicijoje; totoriai ir karaimai = Orient in the Social Tradition of the Grand Duchy of Lithuania; Tatars and Karaims = Orient w tradycji społeczeństwa Wielkiego Księstwa Litewskiego; tatarzy i karaimi = Оруент в общественной традиции Великого княжества Литовского; татары и караимы*. [Leidinį sudarė: Tamara Bairašauskaitė, Halina Kobeckaitė, Galina Miškinienė] Vilnius: *Vilniaus universiteto leidykla*. 2008, p. 272.
 - ²⁹ Three European languages that you didn't know existed. <https://www.theguardian.com/education/2014/sep/26/three-european-languages-that-you-didnt-know-existed>; Trys nykstančios Europos kalbos, apie kurias mažai girdėjote [2014 m.]. <https://kultura.lrytas.lt/istorija/2014/10/02/news/trys-nykstancios-europos-kalbos-apie-kurias-mazai-girdejote-4434985/>

Arnoldas PIROČKINAS

OPTINĖS KLAIDOS PADARAS

Ne vien lietuvių kelis rašytojus paveikė bolševikų propaganda

Kai peržvelgiame rašytinę žmonijos istoriją, kyla klausimas, ar būta laikotarpių, kai visi žmonės patenkinti gyvenimu, nesijaučia skriaudžiami kitų. Gal skriaudų nejausta pačioje pirmojoje, primityviojoje epochoje. Tačiau po jos susiklosčiusi vergovinė santvarka, kurios pavyzdžiu laikytina Romos imperija, jau buvo paženklinta kruvinais sukilimais – taip savo nepasitenkinimą išliejo engiamoji gyventojų dalis. Vienam ryškiausių, kuris įvyko Apeninų pusiasalyje I amžiuje pr. Kr., vadovavo Spartakas, manoma, buvęs karališkosios trakų giminės narys, per nelaimę tapęs vergu ir gladiatoriumi. Beteisių vergų būklę ir jų santykius mėgino spręsti bene žymiausias krikščionybės teoretikas – apaštalas Paulius. Laiške efeziečiams patarė, kad vergai geranoriškai klausytų savo šeimininkų, o šiuos ragino garbingai elgtis su vergais: „*Ir jūs, šeimininkai, tą patį darykite jiems. Liaukitės grasinę, žinodami, kad ir jiems, ir jums yra Viešpats danguje ir kad jis nedaro skirtumo tarp asmenų*“ (Ef 6, 5–8).

Viduramžiais Vakarų Europoje pradėjo formuotis nauja santvarka – feodalizmas, Anglijoje trukęs iki XVII a., o Prancūzijoje – iki XVIII a. pabaigos. Tai buvo epocha, kai engiamieji – baudžiauninkai, laisvieji valstiečiai ir amatininkai – įnirtingai kovojo su valdančiais sluoksniais. Tą kovą teoriškai pagrindė teologai, filosofai, rašytojai. Jie kūrė idealios visuomenės, laisvos nuo feodalų engimo, vizijas. Kovų su feodaline priespauda idealus ir tikslus bene

aiškiausiai išreiškė Prancūzijos Didžioji revoliucija (1789–1794), kurios idealai laisvė, lygybė, brolybė (*Liberté, égalité, fraternité*) niekada nebuvo iki galo įgyvendinti nė vienoje šalyje, išsivadavusioje iš feodalizmo priespaudos.

Susiklosčiusi nauja santvarka įdiegė kitus išnaudojimo ir pavergimo būdus – kas valdė kapitalą, tas viešpatavo visuomenėje. Turėjo ir laisvę, bet kapitalas stėjo skersai kelio tiek lygybei, tiek brolybei. Kova dėl geresnio gyvenimo buvo ne mažiau žiauri negu feodalizmo laikais. Klasikinio kapitalizmo šalis Didžioji Britanija savo valdomoje Airijoje 1845–1848 m. sukėlė masinį badą, pražudžiusį šimtus tūkstančių žmonių. Vadinamasis „bulvių badas“ tapo viena iš *Jaunosios Airijos* maišto 1948 m. priežasčių. Dėl tautinio bei religinio persekiojimo keli milijonai airių pabėgo iš gimtinės. 1841–1901 m. gyventojų skaičius Airijoje nuo 6,5 milijono smuko iki 4,5 milijono.

Nesileisime į kapitalizmo ydų vardijimą. Jos labai anksti buvo pastebėtos ir imta ieškoti sprendimų, kaip jas įveikti. Pagrindine kapitalizmo blogybių priežastimi buvo laikoma privati nuosavybė, tikėta, kad ją panaikinus, susiklostys santvarka be klasinės ir turtinės nelygybės, nebus nei išnaudojimo, nei skurdo, įsiviešpataus harmoningas gyvenimas. Iš tų įvairių nuomonių XIX a. viduryje išsikristalizavo Karlo Markso ir Frydricho Engelso mokslinio socializmo teorija, kurią XX a. pradžioje papildytą Vla-

dimiro Lenino, imta vadinti marksizmu-leninizmu.

Kai 1917 m. lapkričio 6–7 d. (spalio 24–25 d.) Lenino vadovaujami bolševikai įvykdė vadinamąją Didžiąją spalio socialistinę revoliuciją, t. y. užgrobė valdžią Petrograde ir Maskvoje, marksizmo-leninizmo postulatus imta diegti į praktiką. Iki Antrojo pasaulinio karo tai vyko didelėje buvusios Rusijos imperijos dalyje, o po karo – tiek Europos vadinosiose liaudies demokratijos šalyse, tiek Kinijoje, Kambodžoje, Šiaurės Vietname, Šiaurės Korėjoje, Kuboje... Socializmas buvo kuriamas, sėjant masinį „revoliucinį“ terorą ir pareikalavo tokių milžiniškų aukų, kad Prancūzijos Didžiosios revoliucijos smurtas jo fone atrodė kaip vaikų žaidimas.

Tarp šalių, užsimojusių kurti komunizmą, suprantama, dominuoja Tarybų Sąjunga. Jos aukų skaičius, įvairių šaltinių duomenimis, siekia dvi ar tris dešimtis milijonų. Ryškus socializmo kūrėjų beatodairiško žiaurumo pavyzdys yra ir štai toks faktas (deja, dėl neapdairumo negaliu pateikti bibliografinės nuorodos). Kai Aleksandras Dubčekas Čekoslovakijoje 1968 m. buvo panaikinės cenzūrą, viename savaitraštyje skaičiau čeko, 1932 m. gyvenusio Ukrainoje, rašinį apie ten siautėjusį badą. Dėl kraštą ištikusios sausros ir vykdomos kolektyvizacijos, buvęs Europos kviečių aruodas badavo, per Holodomorą įvairiais duomenimis mirė nuo 3 iki 10 milijonų žmonių. Autorius rašė matęs geležinkelio stotyje sukrautas kauges maišų su kviečiais. Jie buvo skirti eksportui, kad kapitalistinėms šalims parodytų socializmo gerovę. Nuo išbadėjusių žmonių tas kauges saugojo ginkluoti kareiviai. Rašinio autoriui šiaip ne taip pavyko pasprukti atgal į Čekoslovakiją. Masinis badas tada siautėjo ir Pavolgyje, Kazachstane.

Tarybų Sąjungoje veikė tobula sistema, skirta naikinti žmonėms, apšauktiems socializmo priešais. Ko nesušaudydavo visokių teismų sprendimais, tie atsidurdavo kalėjimuose, darbo stovyklose, išmėtytose krašto šiaurėje ir į rytus už Uralo. Toks masinis gyventojų naikinimas tikrai turėjo būti žinomas pasauliui, kad ir ne visa apimtimi. Tikriausiai apie tai

rašė spauda, buvo leidžiamos knygos, pagaliau šios tokios informacijos buržuazinė visuomenė gaudavo ir iš žmonių, kuriems pavykdavo pasprukti iš socializmą statančios valstybės. Vis dėlto tiek Vakaruose, tiek Lietuvoje atsirasdavo nemažai intelektualų, kurie, nekreipdami dėmesio į siautėjantį terorą, reiškė simpatijas Tarybų Sąjungai, net žavėjosi jos gyvenimu. Ir negali sakyti, kad tie simpatikai būtų buvę papirkti ar kitaip apkvailinti. Jau 1919 m. Vakarų Europoje susibūrė rašytojų ir kultūros veikėjų organizacija *Clarté* („Šviesa“), kurios organizatoriai buvo prancūzai rašytojai Anri Barbiusas, Anatolis Fransas, Polis Vajanas-Kutiurje, dailininkai Raimonas Lefevras ir Teofilis Steinlenas, anglų rašytojai Tomas Hardis, Herbertas Velsas, Bernardas Šo, filosofas Bertranas Raselas. Grupės nariai buvo JAV rašytojas Eptonas Sinkleris, danas Georgas Brandesas, ispanas Visentė Blaskas Ibanjas. Veikiai su jais solidarizavosi austras Stefanus Cveigas, vokiečiai Heinrichas Manas, turkas Nazimas Hikmetas, čekų rašytojai Stanislavas Kostkas Noimanas, Ivanas Olbrachtas, muzikologas, žymus kultūros veikėjas akademikas Zdenekas Nejedlas. Su grupe bendradarbiavo prancūzas Romenas Rolanas, švedė Selma Legerliof, indas Rabindranatas Tagorė. Kas panorės ir nepatingės, tegu suskaičiuoja, kiek šiame sąrašė yra Nobelio premijos laureatų!

Pirmaisiais veiklos metais *L'Humanité* gegužės 10-osios numeryje paskelbė grupės manifestą, o 1919 m. pradėtame leisti laikraštyje ir 1921 m. lapkritį išėjusiame to paties pavadinimo *Clarté* žurnale jie išdėstė savo požiūrį į bolševikinę Rusiją – žavėjosi „puikiu“ šalies gyvenimu, „laisva“ literatūra, publikavo Lenino, kitų bolševikų veikėjų straipsnius. Savo ruožtu Rusija labai gyrė klartistų veiklą. Tačiau netrukus tarp grupės narių ėmė reikštis požiūrių skirtumai. Matyt, dalis iš jų atsižvelgė į gausėjančius faktus apie nežmoniškas represijas. Dėl gilėjančių nesutarimų grupė 1927 m. iširo, žurnalas nustojo ejęs. Vis dėlto kai kurie ir toliau reiškė simpatijas Tarybų Sąjungai, nors joje, vadovaujantis Stalino paskelbtu „dėsniu“, kad juo labiau stiprėja

socializmas, tuo labiau niršta klasiniai priešai, buvo plečiamas masinis teroras.

Nekalbant apie *Clarté* grupės *spiritus movens* Anri Barbiusą, kuris buvo Prancūzijos komunistų partijos narys, simpatijas Tarybų Sąjungai toliau puoselėjo, pavyzdžiui, Romenas Rolanas. 1934 m. jis parašė straipsnį nedviprasmišku pavadinimu „Leninas, menas ir veiksmas“. 1935 m. išleido straipsnių rinkinius „Penkiolika kovos metų“ ir „Taika per revoliuciją“. Tų pačių metų vasarą jis pirmą kartą lankėsi Tarybų Sąjungoje, sparčiai statančioje koncentracijos stovyklas. Bendravo su Maksimu Gorkiu, kitais rašytojais, su įvairiomis inteligentų, darbininkų, moksleivių grupėmis. Savo teigiamus išpūdžius aprašė dienoraštyje, kurio dalį 1960 m. išspausdino žurnalas *Europe*.

Tikriausiai rašytoją vis dėlto pasiekė „klasinio“ teroro, įsisiautėjusio TSRS, aidai. Kaip jis į tai reagavo? Manau, atsakymą duoda 1939 m. baigta monumentali tragedija „Robespjeras“. Maksimiljenas Mari Izidoras Robespjeras (1758–1794), kaip žinome, 1793 m. įvedė jakobinų diktatūrą, vadovavo Visuomenės gelbėjimo komitetui, be gailėsčio kovojusiam su menamais revoliucijos priešais. Giljotina nepailsdama kapojo galvas. Robespjero vadovaujamų jakobinų kruvinos diktatūros Rolanas nepasmerkė. Galima sakyti, jai pritarė ir ją pateisino. Taigi nebuvo linkęs smerkti ir Stalino diktatūros – ji žiauri, bet juk ginami liaudies interesai! Taigi įsitikinimas ar apsimetimas, kad juos gini, pateisina viską – pasiaukojimą ir niekšybę, kilnų atlaidumą ir kruvinas žudynes, grandiozines statybas ir beatodairišką griovimą.

Prancūzų intelektualų požiūris smarkiai paveikė kitų šalių rašytojų, menininkų, mokslininkų ir politikų nuomones apie Tarybų Sąjungą ir jos „statomą“ socializmą. Jų entuziazmas veiksmingai pasiekdavo ir Lietuvą. Nemažai lietuvių, 3-iajame ir 4-ajame dešimtmetyje įvairiais keliais atsidūrusių Prancūzijoje, gavo daug paskatų kritiškai vertinti kapitalizmą. Tą kritiškumą kartais reikšdavo net ir tie žmonės, kuriems marksizmo idėjos buvo visiškai svetimos. Štai

1934 m. žurnalas *Naujoji Romuva*, kuris, redaguojamas Juozo Keliučio, buvo tapęs neokatalikybės tribūna, išspausdino straipsnį, nedviprasmiškai pavadintą „Antikapitalizmas“. Straipsnis neoriginalus, Tado Ventos išverstas iš prancūzų leidinio *Esprit*. Kapitalizmo vaizdas čia toks sodrus, kad vienoje šio rašinio pastraipoje neįstengsiu jo išanalizuoti. Esmę atskleidžia, sakyčiau, dvi ištraukos. Pirmuoju sakiniu teigiama: „*Šiandien, pradedant pačiais dešiniaisiais ir baigiant kairiaisiais, beveik nerasi žmogaus, kurs nesidėtų esąs antikapitalistas.*“ Antra citata iš II skyriaus „Apie kapitalizmą, arba Apie pinigų viešpatavimą“: „*Kapitalizmas smerktinas ne vien tik dėl savo santvarkos (kaip kad jį smerkė Marksas) ir ne vien tik dėl savo dorovės (čia užtektų jį tik apvalyti), bet ir dėl savo santvarkos, ir dėl savo dorovės.*“ Taigi jis nepateisinamas abiem atžvilgiais. Kapitalizmo kritika to meto Lietuvoje buvo plačiai paplitusi. Ši prielaida duoda pagrindą daryti kitą prielaidą – tokiomis aplinkybėmis tarp daugybės šiokių ar tokių kapitalizmo kritikų visur atsirasdavo ir norinčių išsivaduoti iš jo priespaudos. Netrukus „vaduotojų“ atsirado ir nepriklausomoje Lietuvoje, o sąlygos tokiam požiūriui skleisti buvo gana palankios.

Po 1920 m., kai baigėsi nepriklausomybės kovos su priešais, kurie kėsinosi užgrobti Lietuvą, šalies būklė buvo sunki. Lenkija atplėšė trečdalį teritorijos su istorine sostine Vilniumi, kuriame koncentravosi didžioji pramonės dalis, kultūros centrai. Kaunas šiuo atžvilgiu jam neprilygo. Laikinoji sostinė jautė tokią butų stoką, kokia Vilniuje nebūtų kilusi. Lietuvos kaimas buvo nuengtas karo ir kaizerinės Vokietijos okupacijos. Net palyginti su Latvija, juo labiau su karą pralaimėjusia Vokietija, Lietuva atrodė labai vargana. Prieš karą, gelbėdamiesi nuo skurdo, lietuviai bėgo į JAV, bet 1919 m. šis „rojus“ įvedė emigrantų kvotas. Numatytų priimti emigrantų iš Lietuvos skaičius buvo labai mažas. Taigi anksčiau plačiai atvertos durys į pasaulį smarkiai prisivėrė. Pagrindinis išeivių iš Lietuvos srautas nukrypo į Pietų Amerikos valstybes. Per 1918–1939 m. išvyko daugiau kaip 80 000 žmonių, iš kurių į Braziliją 31,4,

į Argentiją 21, į Urugvajų 5,6 proc. Ypač didelis emigrantų į tolimas šalis srautas buvo per pirmąjį nepriklausomos Lietuvos dešimtmetį – 48 700, pasiekęs piką 1929 m., kai išvyko 16 000. Paskesniais metais emigrantų skaičius staigiai sumažėjo, 1930 m. – iki 6400, o 1931 m. – net iki 1800 ir niekada nepakilo iki dviejų tūkstančių. Emigracija smarkiai nuslopo ne todėl, kad 1930 m. Lietuva būtų labai prakutusi. Žinoma, į dešimtmečio pabaigą gyvenimas kiek pagerėjo, bet pagrindinis mažėjimo veiksnys buvo tai, kad visos valstybės dėl krizės ir didėjančio nedarbo vis labiau varžė imigrantų priėmimą.

Sunkus krašto gyvenimas atspindėjo daugelio lietuvių rašytojų kūryboje. Net kasdieniniams rūpesčiams, atrodytų, abejingas poetas Jonas Aistis (tada dar vadinęsis bene Kuosa-Aleksandriškiu) 1930 m. parašė eilėraštį „Ėjau laukais“, kuriame piešiamas liūdnas Lietuvos kaimo vaizdas (pacituosiu du posmelius):

*Ėjau laukais, ėjau ir pievomis...
Kiek sopulio graudaus, kiek skurdo...
O tėviške, o tėviške, ką dievini?
O tėviške brangi, kokia tujen išgurdusi!*

*Provincija?.. Ko jai? Ir šiandien tyli ji,
Sulinkusi lauke be aimanos.
O kai nepakelia, tai laimės ieško jau ne čia –
Brazilijoje,
Lyg tėviškė ne jų, o tenorų palaimintų...*

Tą kaimo, kuriame gyveno dauguma šalies gyventojų, skurdą ypač išryškino politinių partijų rietenos ir noras viena kitai primesti kaltę dėl visų sunkumų. Kai 1920 m. po Steigiamojo Seimo rinkimų Lietuvą ėmė valdyti krikščionių demokratų partija, o jos pirmininkas Aleksandras Stulginskis tapo Prezidentu, liaudininkų ir socialdemokratų partijos tol pagrįstai ir nepagrįstai ją pliekė, kritikavo, kol 1926 m. gegužės 8–10 d. rinkimuose į Seimą šių „kritikių“ blokas gavo daugiau balsų už krikščionis demokratų ir, paremtas tautinių mažumų atstovų, sudarė vyriausybę. Prezi-

dentu išrinko seną varpininką, aktyvų valstybės veikėją Kazį Grinių. Jo vadovaujamas dviejų partijų blokas valdžioje išsilaikė tik iki tų metų gruodžio 16 d., kai tautininkai ir krikščionys demokratai įvykdė perversmą. Mano supratimu, tas septynis mėnesius ir savaitę trukęs periodas Lietuvai buvo nekonstruktyvus, kėlė grėsmę šalies stabilumui. Nedemokratiškai atėjęs į valdžią tautininkų sąjungos vadovas Antanas Smetona 1927 m. balandį ištūmė iš valdžios sąjungininkus krikščionis demokratų, o 1929 m. rugsėjį atsikratė ir savo artimiausio bendražygio Augustino Voldemaro, kuris svajotojais pasiekti Italijos fašistų vado Benito Mussolinio pavyzdžiu. Nuo tada beveik iki 1939 m. visos politinės kryptys kuo aštriausiai kritikavo Smetonos diktatūrą. Taigi 1920–1940 m. Lietuvoje, galima sakyti, buvo nuolat vardinami trūkumai ir ydos, kurių atsiradimo priežasčių beveik niekas neanalizavo, nekalbėjo ir apie pozityvius reiškinius, nors tarpukariu Lietuva, šiaip ar taip, gana sparčiai žengė į priekį.

Mūsų kairieji intelektualai, kurie žavėjosi komunistine Tarybų Sąjungos santvarka, tikriausiai pasidavė teoriniam marksizmo-leninizmo žavesiui. Jeigu būtų tą teoriją gretinę su praktiniu jos įgyvendinimu, vargu ar būtų pasidavę nugalinčio socializmo magijai, maskuojančiai šalies skurdą, badą ir terorą. Kodėl pragaištingos iliuzijos nebuvo išsklaidytos?

Atsakyti sudėtinga, vis dėlto viena iš veiksmingų paskatų laikyčiau užsienio intelektualų poveikį. Šiuo atžvilgiu tinkamas pavyzdys yra Valys Drazdauskas (1906–1981), kuris Paryžiuje, Sorbonos universitete studijuodamas prancūzų literatūrą ir sociologiją, „apsikrėtė“ prancūzų komunistinės krypties žurnalo *Le monde* skleidžiamomis idėjomis. 1930 m. grįžęs į Kauną, labai aktyviai bendradarbiavo *Trečiame fronte*. Čia užsimezgė artima draugystė su Salomėja Nėrimi. Drazdauskui iš Kauno persikėlus į Skudą, bendravimas tęsėsi laiškais (Nėris gyveno Lazdijuose). Drazdauskas padarė nemažą įtaką Nėries kairėjimui. Na, o jis pats jau 1932 m. įstojo į pagrindinę LKP, tiesa, 1934 m. buvo iš partijos išmestas. Galima numanyti, kad prancūziško komunizmo nuostatos, Lietuvoje susidūrusios su totalitarinio Tarybų Sąjungos socializmo atgarsiais, sukė-

lė pasaulėžiūros konfliktą. Beje, po karo Drazdauskas 1949–1956 m. kalėjo TSRS – „humaniškiausią“ santvarką įdiegusios šalies – kalėjime.

Vis dėlto kitiems simpatikams jo likimas įspūdžio nepadarė. Tarybų Sąjungai ir toliau meldėsi jo kartos literatai Aleksandras Bauža, Petras Cvirka, Kostas Korsakas, Salomėja Nėris, Antanas Venclova. Kad jiems, kaip ir minėtiems Vakarų Europos literatūros grandams, nekėlė abejonų nežmoniškai žiauri Stalino kova su „liaudies priešais“, iš dalies galima paaiškinti jų jaunumu, patirties stoka, naivumu ir neįžvalgumu. Bet man keista, kad kruvinas režimas nekėlė siaubo gerokai vyresniems Lietuvos intelektualams, kurie patys turėjo tiesioginį sąlytį su juo, kaip antai Vincas Krėvė-Mickevičius, Liudas Gira, juo labiau teisininkas Petras Leonas (1864–1938), kurio palankumas komunistų idealams ypač nesuprantamas. *Varpo* bendradarbis, dviejų pirmųjų Lietuvos vyriausybių 1919 m. ministras, 1922 m. ketinta rinkti jį Lietuvos Respublikos prezidentu, nuo 1922 m. – Kauno universiteto profesorius, 11 metų Teisių fakulteto dekanas... Bet, kaip rašoma Tarybų Lietuvos enciklopedijoje (t. 2, 1986, p. 549), jis „*teigiamai vertino socialinius ir kultūrinius pertvarkymus Tarybų Sąjungoje* [...]“. *Materialiai rėmė Lietuvos Raud. Pagalbos org-ją* [...]“. Nežinau, kuo paaiškinti tokį įžymaus ir neabejotinai doro, sąžiningo lietuvių veikėjo elgesį.

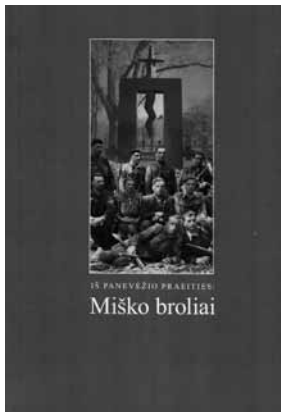
Man neaišku, kas paskatino nemažai vadinamosios išnaudotojų klasės „atskalūnų“ tapti beatodairiškais kovotojais, siekiančiais darbininkų klasę išvaduoti iš kapitalo jungo. Net patys pirmieji marksizmo-leninizmo teorijos kūrėjai kilę ne iš proletarų. Lietuvių komunistų vadai Vincas Mickevičius-Kapsukas, Zigmas Aleksa-Angarietis buvo „buožių“ vaikai. Rašytojai Kostas Korsakas, Salomėja Nėris, Antanas Venclova irgi ne iš „biedniokų“. Universitete per marksizmo-leninizmo paskaitas dėstytojas mums aiškino, kad tai savaime aišku – juk marksizmas-leninizmas esąs mokslas, o jį gali kurti tik išsimokslinę žmonės. Kadangi proletariatui mokslas neprieinamas, tikrai turtingųjų klasės atstovai galėję sukurti, išplėtoti ir praktiškai pritaikyti marksizmo-leninizmo mokslą. Tada tokiu aiškinimu patikėjau...

Tremtyje

Apibūdinti simpatijų Tarybų Sąjungai priežastis, aptarti pritarimo komunizmo idėjoms motyvus nėra šio straipsnio tikslas. Čia norėta tik parodyti, kad ne vien šio tokia Lietuvos rašytojų dalis atidavė duoklę komunistinėms iliuzijoms. Tai buvo būdinga, gali sakyti, beveik visam moderniajam pasauliui, pradedant kaimynine Latvija, baigiant subtiliąja Prancūzija ir visko pertekusiomis Jungtinėmis Valstijomis. Į galvą ateina tik vienas (i)racionalus viso to paaiškinimas – tai „optinės“ klaidos padaras. Juk artimas objektas visada didesnis už tolimą. Žinomas daktas, kad ankšti batai žmogui sukelia kur kas didesnę skausmą negu nuogirdos, kad kažkur kankinami ir likviduojami tolimi, nepažįstami „liaudies priešai“. Likimo ironija, tačiau netrukus per tremčių, konclagerių pragarą teko pereiti ir mums patiems.

Regint dabartinį labai panašų Putino garbinimą, akivaizdu, kad istorija kartojasi – štai šiemet gruodžio 13-ąją italai vetavo lietuvių pasiūlymą, kad ES taikytų Rusijai griežtesnes sankcijas, nes Minsko susitarimų ji nevykdo, maža to, Kerčės sąsiauryje užgrobė du Ukrainos laivus... ■

Zita PIKELYTĖ

PILIETIŠKUMĄ UGDANTI PANEVĖŽIO KRAŠTOTYROS MUZIEJAUS TRADICIJA

Panevėžio kraštotyros muziejus lapkričio 22 d. visus, besidominčius krašto istorija, pakvietė į dvidešimtąją konferenciją „Iš Panevėžio praeities“. Kasmet rengiamose konferencijose pristatomi naujų tyrimų rezultatai, supažindinama su šiam regionui svarbiais įvykiais ir procesais, aptariamos naujos praeities interpretacijos.

Mažam muziejaus kolektyvui dvidešimt metų išlaikyti tokią tradiciją nėra lengva, ypač šiais laikais, kai muziejininkų veiklos ribos labai išsiplėtė – nuo medžiagos rinkimo, kruopštaus tyrinėjimo, eksponatų aprašymo, įvertinimo, sklaidos Lietuvos integralioje muziejų informacinėje sistemoje (LIMIS) iki organizuojamų miesto švenčių, edukacinių programų kūrimo ir vedimo, knygų leidybos... O kur dar ekspozicijų rengimas ar atnaujinimas, parodų organizavimas, projektų rašymas bei vykdymas ir t. t. Tačiau matant rezultatus – gausėja konferencijos klausytojų, ypač jaunų žmonių, skaičius, auga susidomėjimas – atsiranda prasmė, nes įdėtos pastangos nenuveikia veltui.

Šių metų konferencijos tema „Miško broliai“ siekta iš naujo aktualizuoti partizaninį karą bendruomenės atmintyje, įamžinti jo dalyvius ir įvykius. Turint galvoje, kad mūsų visuomenė apie partizaninius karus kaimyninėse valstybėse žino mažai arba visai nieko nežino, pakvietėme pranešėjų iš Latvijos ir Lenkijos.

Konferencija buvo surengta bendradarbiaujant su Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo cen-

tru, su Panevėžio kolegija. Pasiklausyti pranešimų susirinko pilna kolegijos salė. Ne pirmus metus sulaukiame klausytojų iš Pasvalio, Biržų, Rokiškio. Tai rodo konferencijų reikšmę bendrame regiono kultūros kontekste.

Šiomet buvo perskaityti devyni pranešimai. Vilniaus universiteto doktorantas Dainius Noreika pranešime „Lietuvos partizanai epochų kontekstuose: Vanagas, Holokaustas ir faktai“ gvildeno, kodėl Lietuvos partizanų karo (1944–1953) dalyvius vis bandoma tapatinti su Holokausto vykdytojais, akcentavo, kad partizanų karą būtina vertinti iš daugiasluoksnės ir daugialypės perspektyvos, o ne vien remiantis sovietų saugumo klastotėmis.

Dr. Gediminas Petrauskas iš Lietuvos nacionalinio muziejaus aktualizavo kompleksinių tyrimų svarbą. Antai 2017 m. surengus archeologinius žvalgymus Blinstrubiškių miške, partizanų žeminės aplinkoje, rasta reikšmingų duomenų apie čia vykusias kautynes, apie laisvės kovotojų ginkluotę, kasdienybę, buitį. Radiniai išplėtė ir praturtino žinias apie Blinstrubiškių miško partizanus, kurių poveikslas iki šiol buvo piešiamas stereotipiškai, vien pagal tai, kas randama sovietų saugumo bylose. Pranešimas parengtas kartu su dr. Aiste Petrauskiene.

Generolo Jono Žemaičio Lietuvos karo akademijos Mokslo centro darbuotojas dr. Darius Juodis pranešime „Partizaninio judėjimo slopinimas Panevėžio apskrityje 1944–1945 m.“ aptarė, kaip, kokiais būdais

sovietų saugumas stengėsi užgniaužti antisovietinį ginkluotą pasipriešinimą. Remdamasis išlikusia archyvine medžiaga ir istorine literatūra, pateikdamas konkrečius pavyzdžius, prelegentas atskleidė įvairius to meto slaptųjų tarnybų veiklos užkulius.

Pasvalio rajono savivaldybės kultūros paveldo specialistas Gražvydas Balčiūnaitis išskyrė didžiausius 1945–1946 m. Pasvalio krašte vykusius partizanų ir NKVD kariuomenės susirėmimus, pateikė trumpus žymiausių iš Pasvalio krašto kilusių partizanų gyvenimo ir pasipriešinimo kovų aprašymus.

Muziejininkas Vaidas Banys iš Kėdainių krašto muziejaus papasakojo apie partizano Balčio archyvą, rastą 2013 m. Tai dienoraštis, skirtingo pobūdžio dokumentai, laiškai, eilėraščiai. Buvo nustatyta, kad šio archyvo autorius – Albinas Bilinkevičius.

Biržų krašto muziejaus „Sėla“ Istorinių tyrimų skyriaus vedėja Emilija Raibužytė-Kalninienė pristatė moteris, Biržų krašte kovojusias už Lietuvos laisvę, – tai partizanės Emilija Lujanienė, Emilija (Ema) Šimonienė ir Marytė Vaidilaitė-Marciukienė.

Istorikas Deimantas Ramanauskas akcentavo svarbiausius partizano Broniaus Liesio-Nakties, Kauko, Ėglio (1922–1949 m.) biografijos ir partizaninės kovos epizodus, aptarė išlikusią jo kūrybą.

Svečias iš Lenkijos, Suvalkų krašto muziejaus, dr. Krzysztofą Skłodowskis apžvelgė antisovietinio pogrindžio veiklą Suvalkų krašte 1944–1952 m. O viešnia iš Latvijos, Daugpilio istorijos ir meno muziejaus, Ineta Kuļša pristatė tyrimą apie partizanų veiklą Pietų Latgaloje. Jis atliktas, remiantis žmonių atsiminimais, kurie saugomi

Daugpilio universiteto Pasakojamosios istorijos centro archyvuose.

Temos aktualumą patvirtino gausūs klausimai, pasipylę po pranešimų. Svarbu pabrėžti, kad muziejaus rengiamos konferencijos turi ilgalaikę išliekamąją vertę – nuo 2004 m. leidžiami straipsnių, parengtų pagal pranešimus, rinkiniai. Dalis tokių renginių dalyvių yra vyresnio amžiaus žmonės, kuriems tradicinė knyga yra priimtinesnė už virtualią.

Šių metų konferenciją organizavo ir pranešimų rinkinį sudarė muziejaus direktorius dr. Arūnas Astramskas ir vyresnysis muziejininkas Donatas Juzėnas. Projektą įgyvendinti padėjo Lietuvos Respublikos kultūros rėmimo fondas ir Panevėžio miesto savivaldybė. Už palaišymą ir bendradarbiavimą dėkojame Lietuvos istorijos institutui. Džiugu, kad šios institucijos supranta, kokie svarbūs yra lokaliniai istorijos tyrimai. Kasmet gausėjantis konferencijos klausytojų skaičius rodo, kad pasipriešinimo kovų aptarimas nepraranda aktualumo. Ir, svarbiausia, skatina visuomenę domėtis krašto istorija, ugdo pilietišką, sąmoningą ir aktyvią laikyseną. ■

Vyčio apygardos partizanų būrių susitikimas. Viduryje sėdi Rytų Lietuvos (Kalnų) srities vadas Jonas Kimštas-Žalgiris ir Alfonsas Smetona-Žygaudas. 1949 m. gegužė

© Genocido aukų muziejus

Almantas SAMALAVIČIUS

AR (IR KAIP) EUROPA ĮVEIKS TAPATYBĖS KRIZĘ?

Widening the Context: A Eurozine Anthology, edited by Carl Henrik Fredriksson, Simon Garnett and Klaus Nellen. Vienna: Eurozine. 2018, p. 192.

Polišinelio paslaptis, kad Europa dėl įvairių priežasčių ir nepalankiai susiklosčiusių aplinkybių yra apimta tapatybės krizės. Kaip seksis su ja susidoroti, kol kas prognozuoti sunku, nes daugelis sąvokų ir sampratų, laikytų savaime suprantamomis, pasirodė esančios apgaulingi mirazai. Per pastaruosius keletą metų turėjome aibę galimybių įsitikinti, kad optimistiškos kalbos apie susivienijusią Europą tėra populistiniai politikų lozungai, pridengiantys ne vieną smegduobę... Čia recenzuojamas leidinys kritiškai aptaria galias europinės tapatybės problemas.

Idomių, mąslių, tolesniems apmąstymams nutiekiančių tekstų rinkinys yra Europos kultūros žurnalų asociacijai priklausančio portalo *Eurozine* kasdieninės veiklos „šalutinis“ produktas. Tiesa, vadinti jį „šalutiniu“ galima tik su tam tikromis išlygomis, nes šiame interneto portale kone kasdien pasirodo po vieną ar keletą tekstų, nagrinėjančių, kaip kuriama ir kaip funkcionuoja bendra Europos kultūros erdvė, kas sieja, o kas skiria jai priklausančias visuomenes, kokios problemos rūpi tiek geografiškai artimiausių, tiek labiausiai nutolusių Europos regionų ir šalių gyventojams. Nuo kitų žiniasklaidos kanalų *Eurozine* skiriasi tuo, kad publikacijas jame skelbia beveik šimtas kultūros žurnalų, su šiuo portalu ir asociacija susijusių partnerystės ryšiais. Įvairių Europos šalių leidiniams suteikiama galimybė įsilieti į europinę diskusijų erdvę, ją praplėsti, papildant savo išvalgomis. Žurnalai, leidžiami popieriniu pavidalu ir tradiciškai turintys labai

nedidelį tiražą, gauna puikią galimybę savo šalies intelektualinę mintį pristatyti didžiulei interneto naršytojų auditorijai.

Europos kultūros žurnalų asociacija išleidžia ir tekstų, skelbtų *Eurozine*, rinkinius, jų yra jau geras pustuzinis. Naujausia knyga „Išplėstas kontekstas“, be kitų dalykų, skirta paminėti asociacijos ir portalo oficialios veiklos dvidešimtmečiui, nors kultūros žurnalų įtinklinimo procesas prasidėjo gerokai anksčiau, dar 1983 m. Įdomu, kad pirmąjį kultūros leidinių redaktorių susitikimą Šveicarijoje inicijavo žurnalistas, dirbęs Vakarų Vokietijos radijuje. Jau dvi dešimtys metų gyvuojanti asociacija apima 33 šalis, vienija beveik šimtą kultūros leidinių, bendradarbiauja su keliomis dešimtimis kultūros organizacijų, o jos internetinis portalas pateikia skaitytojams labai platų tiek temų, tiek žanrų spektrą – tai politologiniai svarstymai, sociologiniai tyrimai, kultūrologinė analizė, žurnalistiniai reportažai, kultūros ir intelektualinės minties istorija, visuomeniškai angažuota grožinė literatūra...

Knygoje „Išplėstas kontekstas“ skelbiami tekstai susiję su kasmetiniais Europos kultūros žurnalų redaktorių susitikimais, pateikiama savotiška chronologinė jų apžvalga, pristatomi tie straipsniai, kurie turėjo didžiausią atgarsį tarp *Eurozine* skaitytojų. Knyga leidžia įvertinti ištisą stulbinantį intelektualinį šio portalo autorių potencialą – daugelį pastaraisiais metais ES šalis užklupusių problemų jie išvalgė jau prieš keliolika metų! Antai Slavenka Drakulič, tarptautiniu mastu

pripažinta, į daugelį kalbų verčiama kroatų rašytoja, esė „Kas bijo Europos“, skaitytoje 14-me tinklo narių susitikime 2000 m., priminusi, kaip tariamas jugoslavų bendrumas daugelio nuostabai virto kruvinu priešišku, sukėlusiu Balkanų karą, ragino įvertinti, kodėl didėja visuomenę apėmęs nerimas, ieškoti priežasčių, kodėl bręsta nauji giluminiai konfliktai, užuot badžius pirštu į ideologinius oponentus. Priešingai negu didžiama kairiosios pakraipos intelektualų, be paliovos kaltinančių, neva visuomenę kursto dešinieji, Drakulič jau prieš aštuoniolika metų išvelgė, kad Europoje keičiasi įprastinis jėgų balansas tarp kairės ir dešinės: „*Netgi labai paviršutiniška apžvalga rodo, kad visoje Europoje laimi ultradešinėsios partijos. Nebūtinai tai reiškia rudmarškinių ir juodmarškinių sugrįžimą – tai veikiau didėjančio nerimo požymiai. Dešinėsios partijos kursto žmonių nerimą, sustiprindamos ji populistine retorika, o vėliau tuo pasinaudoja. Tačiau tiesa ir tai, kad būtent dešinėsios partijos vienintelės jaučia žmonių nuotaikas, įsiklauso į jų nerimą, kuriuo, suprantama, pasinaudoja, siekdamos valdžios. Tačiau būtų neteisinga teigti, esą nerimas yra šių partijų išradimas ar gaminys. Tai reikštų lengvabūdišką nusiteikimą nepaisyti besitvenkiančio nerimo.*“

Aptardama tokių Europoje plintančių nuotaikų priežastis, rašytoja atkreipė dėmesį į postkomunistines visuomenes, kurios, vos nusikračiusios totalitarinio jungo, atsidūrė naujų iššūkių akivaizdoje, bet buvo paliktos vienui vienos. Turėjo savo jėgomis atlaikyti grubuonišką multinacionalinių kompanijų spaudimą, didžiulį masinės, daugiausia amerikietiškos, kultūros antplūdį, slegiančią priklausomybę nuo globalizacijos procesų. Nenuostabu, kad atsakas į visa tai buvo nacionalizmo, ksenofobinės retorikos ir populizmo iškilimas. Tai implikuoja, kad kairiosios partijos, forsuočiai peršančios savo ideologiją, pražiopsojo radikalų visuomenės nuotaikų pasikeitimą ir pačios užleido pozicijas toms jėgoms, kurios gebėjo geriau pajusti rimtus sociopolitinius pokyčius. Politinių jėgų pusiausvyros, Europoje nusistovėjusios po Šaltojo karo, nebeliko, situacija pasikeitė iš esmės. Didžiųjų šalių žiniasklaida susizgribo dėl to kaltinti Vakarų intelektualus, esą šie nesugebėjo tinkamai

apginti europinių vertybių ir nepateikė visuomenei jokių įkvepiančių ateities vizijų.

Svarstymą, kas sukėlė tokius radikalius sociopolitinius pokyčius, pratęsia vokiečių politologas, JAV Princetono universiteto profesorius Janas-Werneris Mülleris straipsnyje „Europos intelektualų nesėkmė?“ Priminęs tiek Czesławo Miłoszo garsųjį teiginį, kad ištisų Europos tautų likimą gebėjo nulemti painios ir abstrakčios filosofijos knygos (aliuzija į marksizmą), tiek prancūzų eseisto Julieno Benda moralistinio pobūdžio kaltinimus, išdėtytus daug triukšmo sukėlusioje 1927-ųjų esė „Klerkų išdavystė“, svarsto, ar galima atsakomybę už sudėtingo ir prieštaringo Europos vienijimosi projekto nesėkmes primesti intelektualams. Juo labiau kad tokie iškilūs politikai kaip Jacques'as Dellors'as, kūrę politinius eurozonos pagrindus, buvo priversti pripažinti, kad šis visuotinai išgarbintas ekonominis ir politinis projektas daugeliu aspektų (ypač kultūros požiūriu) yra neapibrėžtas, miglotas, todėl lengvai pasiduoda įvairioms manipuliacijoms, klaidingoms interpretacijoms. Kita vertus, tie mąstytojai intelektualai, kurie laikomi didžiausiais Europos projekto rėmėjais ir gynėjais (pavyzdžiui, Jürgenas Habermasas), į Europos problemas dažniausiai žvelgia irgi per savo nacionalinę prizmę. Prieš keletą metų paskelbta Perry'o Andersono studija „Po įvykio“ atskleidė, kad tarp gausių nuorodų, pateikiamų Habermaso veikaluose apie Europą, du trečdalius sudaro išimtinai vokiški šaltiniai. Taigi ir intelektualams nėra lengva atsiplėšti nuo savo filosofinio ir nacionalinio konteksto.

Čia galėtume pridurti, kad Rytų Europos, daugelį dešimtmečių laikytos gūdžia periferija, dėmuo europiniuose debatuose ėmė šmėžuoti visai neseniai. Kita vertus, Mülleris pripažįsta: „*Nėra jokios panacėjos, kaip sukurti iš tiesų bendrą viešąją Europos erdvę. Belieka tikėtis, kad individai taps smalsesni, ims labiau domėtis vertimais ir mediacija.*“ Kad susikalbėjimo trūksta, pasak autoriaus, rodo ir toks pavyzdys – ne tik vokiečiai, bet ir kiti šiauriečiai stokoja gilesnio supratimo apie graikų pilietinio karo (1946–1949) priežastis. O nesant gilesnio susidomėjimo istorine konkrečių Europos šalių specifika, pasikliaujama klišėmis ir įprastiniais vaizdiniais, maskuojančiais problemas,

todėl tiek visuomenė, tiek „toliaregiai“ intelektualai patenka į vienpusiškų vizijų nelaisvę. Mülleris, savo svarstymus pradėjęs nuo Miłoszo įžvalgos, peršoka prie pokyčių Vengrijoje, aplenkdamas Rytų Europą, vis dėlto daugelis jo vertinimų aktualūs ir šiam regionui, dažniausiai irgi apsiribojančiam savivaizdžiu. Kita vertus, užsitęsęs Šaltasis karas lėmė didžiulę asimetriją tarp Europos Rytų ir Vakarų visose srityse, ne išimtis ir intelektualinė kultūra. Pratešiant vokiečių profesoriaus įžvalgas, galima pridurti, kad Europos Vakarams iki šiol trūksta gilesnio susidomėjimo rytiniais kaimynais, tą liudija ir didžiulė intelektualinės literatūros apie kontinento Rytus stoka. Ko iš tiesų bijo Vidurio Rytų Europa? Vakarų intelektualinė mintis arba ignoravo, arba atidėjo į šalį klausimus, kokios grėsmės, kylančios šiam regionui, yra tikros, o kokios perdėtos, net išsigalvotos. Ar Viktoro Orbano politika, šiandien kelianti rimtą sumaištį, tokia yra ne todėl, kad keletą dešimtmečių mėginta modeliuoti Europą pagal vieną kurpalį, neįvertinus labiau į rytus esančio ir pusšimtį metų buvusio aneksuoto regiono patirties? Neabejota, kad „mažieji broliai“ vis tiek klusniai seks iš paskos? Jau akivaizdu, kad optimistinis Europos susivienijimo scenarijus subliūško, virto savo antipodu, kuriam „pataisyti“ reikės visai naujos „intelektualinių įrankių dėžutės“. Svaidymasis prakeiksmiais dešiniojo populizmo adresu jau, regis, atvedė į aklavietę, nes, užuot bandžius išsiaiškinti situaciją, ji tiesiog mistifikuojama. Taigi Europos intelektualų atsakomybės klausimas, nė kiek neabejoju, iš darbotvarkės nedings, bus ir toliau plėtojamas įvairiais rakursais.

Prancūzų istorikas ir politologas Jacques'as Rupnikas straipsnyje „1968-ieji: dviejų pavasarių metai“ gvildena paraleles tarp Europos Vakaruose apogėjų pasiekusio studentų maišto ir sutriuškintų Prahos vilčių, žlugus daugelio kairiųjų puoselėjai iliuzijai apie socializmą žmogišku veidu. Nepaisant bandymų rasti bendrą abiejų jaunimo sąjūdžių vardiklį, šie įvykiai tebėra atskirti ne tik fizinėmis, bet ir mentalinėmis sienomis. Rupnikas primena, kad Rudis Dutchke, vienas iš studentų maišto 1968-aisiais lyderių (beje, tų metų balandį apsilankęs Prahoje ir kalbėjęs čekų minioms), savo neilgo

gyvenimo pabaigoje pripažino, kad svarbiausi maištingųjų metų įvykiai buvo susiję ne su Paryžiumi, bet su Praha... Deja, to, ką suprato vakarietiškos studentų revoliucijos lyderis, vakarinė Europos dalis neišgirdo iki šiol. Nenuostabu, kad šiemet, skambiai minint 1968-ųjų penkiasdešimtmetį, daugiausia kalbėta apie Paryžių, Berlyną, Praha ir vėl palikta nuošalėje. Taigi galima konstatuoti, kad intelektualinė praraja tarp dviejų Europos regionų kaip buvo, taip ir yra neįveikta.

Beje, *Eurozine* galima laikyti vienu iš nedaugelio intelektualinių židinių, kryptingai plečiančių bendrą europinių intelektualinių diskusijų erdvę, kad į ją įsitrauktų kuo daugiau dalyvių. Tuo siekiama įveikti ir čia aptartą asimetriją. Rinkinyje „Išplėstas kontekstas“ nepašykštėta dėmesio ir Rytų Europos intelektualinėms refleksijoms. Skelbiamas baltarusių redaktoriaus Baryso Piatrovičiaus įtaigus, asmeniniais išgyvenimais paremtas straipsnis „Černobylis, kurio niekam nereikia“, o garsi ukrainiečių politologė Tatjana Zhurzhenko straipsnyje „Kaip svarbu būti uoliam. Putinas, Trumpas ir nuoširdumo politika“ aptaria dviejų prezidentų retorikos ir veiklos ypatumus.

Beje, ne kartą knygoje užsimenama apie 2009 m. Vilniuje vykusį *Eurozine* tinklo susitikimą, kurį kartu su asociacija surengė *Kultūros barų* žurnalas. Pateikiamas ten skaitytas istoriko, Jėilio universiteto profesoriaus Timothy'o Snyderio straipsnis „Holokaustas – nepripažinta realybė“, vėliau tapęs autorių išgarsinusios koncepcijos, Antrojo pasaulinio karo istoriją pateikiančios visai naujoje šviesoje, pagrindu. Vilniškėje diskusijų programoje anuomet dalyvavo ir Snyderio sutuoktinė profesorė Marci Shore, dabar parašiusi vieną įžvalgiausių recenzuojamo rinkinio tekstų „Posttiesos istorija Rytuose ir Vakaruose“. Pasak autorės, šiandien globaliu mastu klestinčią „netikrų žinių“ ir „posttiesos“ kultūrą įtvirtino Vakarų humanitarai, puoselėdami postmoderniai jausenai būdingą reliatyvizmo ideologiją, „didžiulius pasakojimus“ išmetę į šiukšlyną ir įteisinę tokį intelektualinės minties „režimą“, kai be išlygų aukštinamas „mažųjų pasakojimų“ pliuralizmas. Iš intelektualinių svarstymų orbitos išgijus ne tik tiesos sampratą, bet ir poreikį dėl jos grumtis, buvo įteisintos visai kitokio

pobūdžio varžytuvės – visų teisė sakyti viską, nesivar-
ginant nei argumentuoti savo žodžius, nei ieškoti kokio
nors bendro vardiklio. Esą egzistuoja daugybė įvairių
tiesų ir visos priklauso nuo konteksto. Apmąstydamas,
kuo baigėsi Jacques'o Derrida, Jeano François Lyotard'o,
kitų postmodernizmo apologetų konstruotas diskursas,
kuriame nebeliko vietos tokiai „senamadiškai“ vertybei
kaip tiesa, autorė tvirtina, kad būtent šis filosofinis po-
sūkis natūraliai įstūmė pasaulį į tokią situaciją, kai ne-
tikros naujienos jau tampa norma. Pabaigoje ji primena,
kad čekų rašytojas ir politikas Václavas Havelas, duo-
damas paskutinį savo interviu, kai Adamas Michnikas,
buvęs lenkų disidentas, jo paklausė, ko palinkėtų mūsų
laikų jaunuoliui, ieškančiam gyvenimo prasmės, atsakė
dviem žodžiais: „*Gyventi tiesoje*.“

Tai atveria itin problemišką tolesnių svarstymų er-
dvę. Ar praėjus postmodernizmo svaiguliui, įmanoma
sugrįžti prie tiesos naratyvo paieškų, juo labiau laikais,
kai ideologijos, užuot išsikvėpusios, ėmė dar energin-
giau reikštis? Juk kai kurie postmodernistai (pavyz-
džiui, Michelis Foucault) akivaizdžiai pademonstravo
tiesiogines žinių sąsajas su galia... Ar įmanoma igno-
ruoti filosofines tokio pobūdžio potekstes? Suprantama,
klausimai painūs, nelengva į juos atsakyti, tačiau patys
svarstymai apie tiesos ir ją pagrįstų pasakojimų vertę ir
prasmę yra verkiant reikalingi, kai tiek Vakaruose (ypač
JAV), tiek Rytuose (ypač Rusijoje) jau kuriamos naujos
relatyvizmo ir tiesos neigimo strategijos.

Jei būčiau prispirtas iš tuzino rinkinyje paskelbtų teks-
tų išrinkti (kaip mėgstama šiais laikais) įdomiausią, bal-
suočiau už anglų rašytojo ir publicisto Kenano Maliko
esė „Žodžio laisvė pliuralistinėje visuomenėje“. Išskirti-
nio dėmesio šis tekstas nusipelno visai ne todėl, kad šalia
kitų dalykų jame nuskamba islamo (religijos ir kultūros)
bei islamizmo (religija pagrįstos ideologijos) tema, kurią
šiam rinkinyje nagrinėja ir turkų intelektualas Nuferis
Gole'as. Kaip reta atvirai ir intelektualiai sąžiningai Ma-
likas narplioja problemas, kurias Vakarų kultūra, forma-
liai išpažįstanti pliuralizmą, laiko labai „nepatogiomis“ ir
kurių lyg susitarusios vengia tiek kairė, tiek dešinė. Pasak
rašytojo, kultūrinė Vakarų įvairovė, dažnai vadinama
multikultūralizmu, patogiai pridengia iš esmės skir-

tingus, net priešingus dalykus. Turėtume aiškiai skirti
multikultūralizmą kaip išgyventą patirtį ir kaip politinį
procesą. Būtent pastarasis, reikalaujantis kultūrinę įvai-
rovę bet kokia kaina pripažinti nekvestionuotina realija
(tai ypač būdinga oficialiam Jungtinės Karalystės ir Vo-
kietijos diskursui), užkerta kelią analizuoti ir kritikuoti
jos prieštaras. Juk įvairovė, pasak Maliko, neišvengiamai
susijusi su painiava, susidūrimais ir konfliktais. Tam, kad
adekvačiai juos suvoktume ir tinkamai spręstume, reika-
linga žodžio laisvė, tačiau Vakaruose ji aukojama dėl būti-
nybės be išlygų priimti ir toleruoti visus kultūrinius skir-
tumus, šiukštu nesileidžiant į viešus viso to svarstymus.
Tačiau represuotos, gražia retorika pridengtos problemos
niekur nedingsta, tiesiog prarandama galimybė jas laiku
nustatyti ir ieškoti tinkamų sprendimų. Tad šiuolaikiniai
multikultūralizmo ideologai, įteisinantys įvairius būdus,
kaip nuslopinti įvairovės kritiką, o kartu nuslėpti liguistą
socialinę būklę, daro meškos paslaugą sau patiems: „*Mul-
tikultūralizmu susižavėję cenzoriai kaip tik ir padeda su-
stiprinti tuos konservatyviausius visuomenės sluoksnius,
kurie siekia užgniaužti bet kokią pasipriešinimą tradicijai
ir autoritetui*.“ Vienintelė išeitis, norint suprasti sudėtin-
gas su kultūrine įvairove susijusias problemas ir ieškoti
jų sprendimo, pasak Maliko, yra kuo plačiau atverti kelią
žodžio laisvei. Tik atviras visų nuomonių ir įsitikinimų
dėstymas viešai užtikrins potencialiai galimą susikalbėji-
mą ir tarpusavio supratimą. O kai griebiamasi cenzūros,
kad ir kokiais argumentais ar populiariais lozungais ji
būtų dangstoma, tai tiesiausias kelias į aklavietę, nes ge-
rais norais, kaip žinome, ir pragaras grįstas.

Baigdamas šį trumpą knygos, į kurią sudėta daug
prasmingų aukštos intelektualinės prabos tekstų, apta-
rimą, pridursiu, kad Europos kultūros žurnalų tinklas
atlieka labai svarbią kultūrinę ir netgi politinę misiją,
stiprindamas intelektualinį pagrindą geresniam europi-
nės įvairovės, panašumų ir skirtumų supratimui, aprėp-
damas ir reflektuodamas labai skirtingą įvairių Europos
regionų patirtį, intelektualines tradicijas, ateities vizijas.
Ši intelektualinės eseistikos antologija tik patvirtina,
kad bendrą Europos erdvę kuria ne tiek politikai, kiek
šioje erdvėje gyvenantys, kuriantys, mąstantys ir atvirai
nuomonėmis besikeičiantys žmonės. ■

ŽIAURIAI LAIMINGAS

Chebra sako, kad esu geras. Ta prasme, krūtas ir neblogai pasikaustęs. Karoče, manęs taip lengvai neišdursi. Nesigirdamas prisipažinsiu – bičai laiko tiesiog nerealio. Iki nukritimo galiu pilstyti iš tuščio į kiaurą arba kol nusėda mobiliakas.

Feisbuke kažkoks durnius rašo, kad savo skiedalų esu pripildęs visą baseiną ir pats jame mirkdamas tą vandenį pilstau į bambalius, kaip kokį „Vytautą“, smarkiai gazuotą ir mineralizuotą. Liaudis geria ir sako okei.

Šiandien pats jo atsigėręs, patyriau kaifą! Pasijutau žiauriai laimingas ir nusprendžiau visus išdurti. Sukūriau telikui serialą. Pavadinimas „Vau!“

...Kažkokia kamutožna tusovkė, paskui parkas, aš medžioju kurapkas, varnas ir mergas. Bet šiek tiek nuo visų atsiskyres, bliamba, sutinku didelį vilką. Prisirijęs, o gal prisirūkęs žolės, bet matau, kad dar suvirškintų kebabą. Arba gerą dozę iš taboro... Aš visko turiu, tik šoviniai baigėsi. Ir kaip dabar prieš tokį žvėrį atstovėti?

Kai tik jis išsižiojęs griebė mane, jau nepamenu, už galvos ar už kišenės, spėjau jam į nasrus sukišti savo dešinę. Kita ranka nutvėręs už gaurų aš, tipo, nukritau, bet ant šono drėbėsi ir vilkas. Karoče, ranką sumurdžiau dar giliau. Paskui dar ir dar, kol pajutau, kad aš, ble, tam vilkui jau galiu nutverti už uodegos. Nuspren-

džiau jos, ta prasme, uodegos, nepaleisti. Pakankamai tvirtai sugniaužiau ir bandžiau ištraukti ją vilkui per gerklę. Jeigu kas būtų matęs šitą mano numerį, tikriausiai būtų sakęs „vau!..“

Bet staiga man dašuto, kad čia jau ne vilkas, o raguotą ožys, kuriam laikau už barzdos. Paskui daėjo – čia ne barzda, o šlipsas. O jis, durnius, man sako:

– Nori, nuvesiu tave pas jaunas gražias ožkas.

Parodžiau jam didįjį pirštą. Nesu ožys ir nenoriu būti.

– O ko nori? – mekena tas išverstaskūris. – Ko labiau pageidauji – valdžios ar pinigų?

– Atsiknisk, – sakau. – Aš tau ne koks sumautas lopas.

– O gal nori emigruoti? Turiu stogą – pažįstamų vilkų, ožių, gaidžių... Visokių magnatų ir psichopatų.

– Kas čia per briedas, – atšoviau. – Duok man savo ragą.

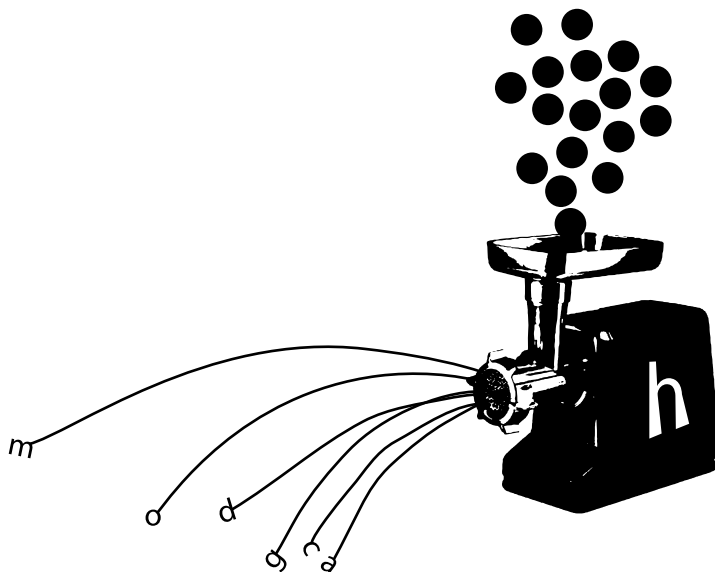
– Nee, – subliovė ožys, – nebūk blatinas!

Pajuto, padla, kad man pačiam ragas, nes ranka jau apsilpo. Ir su galva, matyt, panašiai. Tuoj nutrūks plionkė. Ožys pasispardė, išrovė šlipsą ir čiut nepamovė manęs kaip lūzerio, net abidna.

Man, žinokit, viskas dzin, bet vis dar čia tusinuosi. Esu žiauriai laimingas, kad kanopų neatmečiau.

Soriukas, kažkas skambina. Ot, nafik, sumautas mobiliakas vėl išsikrovė. ■

PERISKIJŲ ŠOU

Artėjant trumpiausiam metų dienai ir, savaime suprantama, ilgiausiai, tamsiausiai, gūdžiausiai nakčiai, mano būrimo saloną *Dura necéssitas* apgulė periskijai (gr. *periskios* – šešėliuotas). Antikos laikais taip buvo vadinami poliarinių sričių gyventojai. Aš savo ruožtu periskijais – šešėliuotais tipais – vadinu visus tuos, kurie ateina ir ieško, ko nepametę, pavyzdžiui, skundžiasi valdžia, aimanuoja, esą šalies biudžetas skylėtas, nors premjeras aiškiai pasakė, kad jis perteklinis. Štai vienas šešėliuotis piktinasi, kad jokia būdu negalima tikėti be paliovos skelbiama neva sociologiniais reitingais, nes per beveik 30 metų jo, pilietiškai ir politiškai aktyvaus, doro piliečio nė sykio neapklausė joks Gaidys!

Kitas periskijas vos atidūmęs pareiškė, kad dangus griūva – Japonijoje 2018 m. simboliu išrinktas hieroglyphas *wazawai*, reiškiantis „nelaimė“, „bėdą“, „negandą“. Gal taip atsitiko todėl, kad japonų turistai vis gausiau lankosi Lietuvoje, kur jie ir apsikrėtė sunkia mizologijos forma, todėl viską vertina atvirkščiai? Mizologai

nekenčia proto, nepaiso logikos argumentų, neigiamai žiūri į dalykišką keitimąsi nuomonėmis, problemų svarstymą, todėl kartais okupuoja kokią nors ministeriją, priversdami pa(si)šalinti ministrę.

– Tą daro ne mizologai, o pedagogai, – paprieštaravo žmogus, įtartinau primenantis PP (premjero patarėją).

– O ką, argi negali būti du viename, kaip antai darnioji valdžios porėlė kodiniu pavadinimu Skverbauskis? – pasipiktino hieroglifų aiškintojas.

Premjero patarėjas, šiam piliečiui neturėdamas ką patarti, trenkė durimis ir dingo, bet kadangi šventa vieta tuščia nebūna, ją iškart užėmė sunkių pagirių kamuojamas abstinentas. Sakė, kad niekaip negali susitaikyti su pertekliu ir neatsakingu Šimašiaus, vis dar Vilniaus mero, išlaidavimu – Kalėdų proga jis įsigijo ne tik tarnybinių automobilį, bet ir 600 butelių brangaus (po 20 eurų) raudonojo vyno! Turbūt opozicija tokiu klastingu būdu bandys sugriauti pozicijos prohibiciją.

– Na, argi čia bėdos! Koks kieno reikalas, kas su kuo ir po kiek, – įsikarščiausiems vyrams painiai paprieš-

taravo į mano būrimo saloną atvykusi, vos vieną akį tinkamai nusidažiusi, taigi smarkiai šešėliuota, žinoma maskultūros „žvaigždė“, ištekėjusi už menkliau žinomo, tačiau pinigingo verslininko. Jai skubiai reikėjo patarimo egzistenciškai svarbiu karjeros klausimu.

– Po perkūnais! – laužė rankas ir baldus atvykėlė. – Mano vyras pareiškė, kad nemoku valdyti šeimos virtuvės, nei kepti, nei virti, nei patiekti, ką išviriau ir iškepiu, nesugebu net plauti indų ir atleisti namų tvarkytojos. Po tokios bjaurios kritikos nebelieka nieko kito, kaip tikrai kandidatuoti į Lietuvos prezidentės postą. Tada tas kritikas pašokinės. Nuo ko man pradėti rinkimų agitaciją?

Į tiesų klausimą būtinas tiesus atsakymas. Lengva nebus, – nuliūdinau pretendentę. Mat pradžių būna visokių, o kokia bus pabaiga, sunku atspėti. Antai valstiečiai skverbsis į Daukanto aikštę netradiciniais metodais. Iš eketės išlindęs Kepenis jau liepė Skverbauskiui pirmiausia gerai išsituštinti oponentams ant galvų, kad jas skaudėtų jiems, o ne jam. PPP (premjero pareigūnų partija) jau ištuštino slaptus stalčius, ieškodama įkalčių ir kalčių įrodymų, bet Skvernelis dar prieš tai parašė raportą, kad konservatoriai, susimokę su Kremliumi, bandys Lietuvoje įvesti Maskvos laiką. Tiesa, Seimo kultūros komiteto pirmininkas jam išmintingai nurodė, kad išdurti opoziciją būtina kultūringai. „Esu nuoširdus žmogus ir viską darau iš širdies“, – užtikrino jį premjeras, bet pripažino, kad „tikrai prasprūsta, emocijos prasiveržia“, kai patenka į nepelnytą kritikos mėsmaį, o iš valdančiosios daugumos bandoma padaryti „monstrą“.

Tada į pokalbį įsiterpė fenotipologas iš Estijos Markas Lučinas ir išaiškino, kam kur kandidatuoti, o kam eiti šunims šeko pjauti. Nors dar nėra buvę, kad kokia nors jo pranašystė išsipildytų, bet lietuviams pranašauja išsijuosęs, mat šie atlėpusiai klausosi. Pasak pranašo, prezidentas – tai jėga, tankas, kuris paskui save tempia visą šalį. O Skvernelio charakteris kietas, ryžtingas, demonstruojantis galią, konkretus iki nepadoraus tiesmukumo. Jis gali iškeikti visus iki vieno, ne tik Lietuvos, bet ir Rusijos prezidentus, tačiau tuo pat metu yra geras vyrukas, gaila, intelektualiniai jo gebėjimai nėra stiprūs.

– Nesąmonė! – užginčijo vyriausybiškai angažuotas periskijas. – Skvernelis yra mūsų PPPP (premjeras – protingiausias pretendentas į prezidentus).

– Kas tie jūs? Negi nežinote, kad PPP šifruotinas kaip „premjeras – pavojingas populistas“?

– Kaip galite abejoti fenotipologo Lučino profesiniais gebėjimais? Dar 2012 m. šis estas įžvelgė, kad Andrius Šedžius išsiskirs su Monika, su kuria tada dar net nebuvo susituokęs. Fenotipologija – tai ne burtai, ne atsitiktinis nušvitimas, o tikslus mokslas. Jeigu moteris yra tigrė, ar ji bus su makiažu, ar be jo, vis tiek matyti, kad ji – plėšrūnė. Savo ruožtu Nausėda, kuris iš veido atrodo diplomatiškas, intelektualus, valingas, ryžtingas, atkaklus, uždaras, turintis galios, vidutiniškai iniciatyvus, drąsus, o apimtas afekto būsenos gali net didvyriškai pasielgti, Lučiniui vis tiek kelia nerimą, nes tokie žmonės dažnai pradeda parazituoti, – dėstė lietuvių fenotipologas Giedrius, stropus to sukto esto mokinytis.

Parazitas, bent jau perkeltine šio žodžio prasme yra veltėdis, dykaduonis. Estai, matyt, bijodami, kad jų neaplenktume, kaip įmanydami stengiasi sujaukti mūsų PPP – perteklinį politinį protą. Atseit, vienas pretendentas į prezidentus – paranoikas, apsėstas manijos išsiaiškinti visus iki vieno jam kenkiančius priešus ir aktyviai renkantis kompromatą prieš kiekvieną oponentą, kitas turi išreikštų parazito bruožų, o antai Ingrida, pasak fenotipologo, „neturi galios duomenų, kad galėtų vadovauti stipriems vyrams“.

– Štai nuo to ir pradėkite, – patariau nusivylusiai namų šeimininkei, – savo nuotrauką *en face* nuvežkite tiesiai tam Markui arba Giedriui, kurie pažvelgs jums į akis ir iškart pasakys visą ateities tiesą. Argi verta veidmainiauti prieš veidotyrininką arba sutuoktinį? Verčiau kepkite, virkite, stiprų vyrą girkite, kol savaime išgaruos noras valdyti pasaulį iš Daukanto aikštės.

Su naujaisiais senaisiais pretendентаis! – pasveikinau šešėliuotą, ir nuraminau, kad netrukus dienos, norime to ar nenorime, pradės ilgėti. ■

Tiesiai iš politinės mėsmales
Krescencija ŠURKUTĖ

KULTŪROS BARAI

2018. 12 (648)

DOMAINS OF CULTURE

THE MONTHLY JOURNAL OF CULTURE AND ART

editor-in-chief Laima KANOPKIENĖ

editorial address:

Latako st. 3. 01125 Vilnius, Lithuania

E-mail: info@kulturosbarai.lt

SUMMARIES

Rimantas ŽELVYS. *Politics of Higher Education and Mission of the University*. As young people like to say "we are ruled by the amateurs". Promises given during last election that we shall be led by the government of "specialists" now make one laugh. What shall we still have to endure ruled by these "specialists" who aim to reform the sphere of higher education? – asks the author (page 2).

Vaidas JAUNIŠKIS. *Culture like Museum*. The author discusses ecology of culture as an ecosystem of the state. So, what should be done in order to make culture the most important card of the state, an essential part of the distribution of goods and how should we come to realize that we should stop questioning the meaning of culture? (page 10).

Aleida ASSMANN. *The Right to Forget – Crawling Cultural Revolution in the Internet*. Recently a decision was taken that unlimited access to data should be corrected by operations that are meant to delete. It is both a personal wish and a legal claim as if meant to make sure that the dream of humans to remember as much as possible would not become a nightmare of being unable to forget anything. Will it be possible and do we really need it, contemplates the author (page 15).

Paulius KUKIS. *It is Becoming Dangerously Boring in Lithuania*. A common feeling that there are no more norms of behaviour that are commonly accepted or that their status has changed considerably makes society an atomized mass of exhausted individuals and this tendency pushes us towards boredom. Desperate attempts are nevertheless made to overcome this feeling of boredom (page 23).

In memoriam by Italians to Director Eimuntas Nekrošius. Nekrošius' theater is experimental in a sense that it attempts to find out the deepest mysteries of life and human passions and at the same time rejects popular fashions in order to overcome the distance between an actor and the stage. He might be labelled as modern classic. He is not a mirror of life but perhaps might be called its magnifying glass. Digest of Italian theater critics opinions shared after unexpected death of Eimuntas Nekrošius (page 26).

Raimonda BITINAITĖ-ŠIRVINSKIENĖ. *Theatrical Attempts of Jonas Arčikauskas in his Exhibition*. Images of Arčikauskas represent a strife to include spectators and audience into his creative process so that they can share his passion, risk, suffering and joy (page 31).

It is Time to Make New Maps, to Write Different Theater Histories. Theater critic Edgaras KLIVIS is interviewed by Elvina BAUŽAITĖ. Dr. Klivis reflects upon cultural processes in Soviet and post-Soviet Lithuania, the development of theater and film and phenomenon of Lithuanian theater in the European context (page 33).

Rasa MURAUŠKAITĖ. *Formats of Gaida Festival*. The author overviews the festival that is repetitive and has a certain tendency and at the same time is a unique one. However, she hopes that the event will finally show more findings and that it would finally allow us to see the works of Lithuanian composers performed during the festival in the vanguard of musical concert programs (page 37).

Translator is the Most Accurate Reader of a Particular Book. A talk between Giedrė PRANAITYTĖ and translator Rasa DRAŽDAUSKIENĖ. The latter claims that it is the translator of the book that brings foreign elements of culture into the culture of the readers, thus translations are extremely important because they allow people to have

a better view of different countries, nations and their individuals (page 39).

Choreography According Fortifications. Giedrė ŠMITIENĖ interviews artists that worked on Winter Garden. The epilogue of a festival of interdisciplinary art held in Kaunas this autumn was a huge white flag raised on former military fortifications that symbolized a field free from military enterprise (page 42).

Stasys MOSTAUSKIS. *The Noon of Imagination or the Odour of Yesterday's Festivity*. Kaunas painting is rather conservative and has a high quality at the same time, claims the critic. This prevents from finding new forms and at the same time demands high quality production (page 45).

Algirdas GRIGARAVIČIUS. *The Breakthrough of the Patriarch*. The basis of the personality and integrity of Basanavičius is humanism and his timely attempts to give prospects to the nation's fate. The idea of a national state that he raised against Lithuania's existence as a part of Russian Empire was extremely topical in those days and it paved way for democracy to enter Lithuania. A person who created the idea of Lithuanianness eventually became the one who carried out this national project in practice. However, a question whether we will be able to sustain the light of this extraordinary personality in future is still open (page 49).

The Sound of Bells that Tell the History of the State. Dalius ABARIS is interviewed by Aurimas ŠVEDAS. A concert Gloria to Lithuania was some of the most important tone in the context of Lithuania's centenary celebrations in 2018 (page 51).

Vitalijus DENIŠAS. *The Journey of Dyvan to the Land of Willows*. The main proof of the Greek expedition is the map of the rivers that reach Aismares drawn by Dyvan. This map confirms the statement of Lithuanian geologists provided during the last century that 1200 years ago Nemunas reached Aismares (page 59).

Mindaugas SEREČIKAS. *Lithuanian Historians about the War and Societies*. A seminar titled War and Society was held in Neringa for the second time in September. An overview (page 70).

Grigorijus POTAŠENKO. *Our Orient in Vilnius and Elsewhere*. Lithuanian multicultural nationalism warmly embraces the use of minority language in public and confirms of minorities status that is given to Lithuanian Karaites. Thus, one can hope that Lithuanian Karaites will have more possibilities to sustain their language. They still use this language and it is inscribed by UNESCO into the list of languages that are disappearing. Language now is priority of Karaites community. Can one hope that summer schools for the study of this language will finally be organized in Lithuania? These could be language courses aimed not only at Karaites themselves but also to anyone like they are organized in the University of Uppsala (Sweden) (page 73).

Arnoldas PIROČKINAS. *Soviet Propaganda Had an Effect on More than a Handful of Writers*. The author of the article does not attempt to analyze the reasons of sympathies for the Soviet Union before WWII. He notes that in many ways this blindness was an international phenomenon. In Latvia and France the sympathies towards the Soviet Union were shared as well as in the USA. The only thing that is stunning is how the „Optic“ view was distorted in a reality that was so close (page 81).

Zita PIKELYTĖ. *Tradition Aimed at Civic Education in Panevėžys Museum*. A conference held in November at the museum was aimed to discuss the topicality of post-war guerilla resistance. It also included reports from Latvia and Poland the cases of which in this respect is less known to Lithuanian audience (page 86).

Almantas SAMALAVIČIUS. *Will Europe Overcome (and How) Its Identity Crisis?* Review of the book Widening the Context; A Eurozine Anthology, edited by Carl Henrik Fredriksson, Simon Garnett and Klaus Nellen. Vienna: Eurozine, 2018, p. 192. Discussion of topical essays published in Eurozine on a variety of topics related to European cultural identity, its current crisis and uncertain future (page 88).

Kazys SAJA. *Extremely Happy* (page 92).

Krescencija ŠURKUTĖ. *Periskios show*. Ironical essay on Lithuania's cultural and political life (page 93).

**Some Kultūros barai articles
and translations in eurozine
(www.eurozine.com):**

Valdas VASILIAUSKAS

The drama of independence (En) (Lt)

Eimuntas Nekrošius and Lithuania's Youth Theatre

May 2018 marks thirty years since an event of central importance to Lithuanian culture: the National Youth Theatre's month-long American tour. Taking place as Lithuania began to shake loose of Soviet control, it was the first commercial tour of the USA by any group of professional artists from Lithuania – and further reinforced the legend of the theatre's enigmatic star, director Eimuntas Nekrošius.

Almantas SAMALAVIČIUS

The weight of soap bubbles. Russian cultural propaganda in the Baltics (En) (Lt)

Culture has become a major instrument of Russian propaganda. Nowhere is this more so than in the Baltic countries, where Russian media are widely consumed, and where politics, business and the cultural sector combine to promote Russian interests. A Lithuanian perspective.

Almantas SAMALAVIČIUS

Where now for economics? A conversation with ecological economist Professor Joshua Farley (En) (Lt)

Maths-based economics seems to be stuck in something of a rut. Almantas Samalavičius, editor of Eurozine partner journal 'Kultūros barai', spoke to Professor Joshua Farley, an ecological economist at the University of Vermont (UVM), about the failure of mainstream economic thinking to explain economic reality, and why the dominant discourse nevertheless remains so powerful in academia.

Adam ZAGAJEWSKI

A defence of ardour (De) (En) (No) (Lt)

In honour of Adam Zagajewski receiving the Jean Améry Prize for European essay writing, we publish Zagajewski's defence of ardour. That is, true ardour, which doesn't divide but unifies; and leads neither to fanaticism nor to fundamentalism.

Ana HOFMAN, Almantas SAMALAVIČIUS

Neoliberalism and higher education in Central Europe (En) (Lt)

A conversation with ethnomusicologist Ana Hofman. Recent cuts in higher education spending fuels the commodification of knowledge, the precarization of academic work, and de-solidarization within the scientific community. Slovenian ethnomusicologist Ana Hofman in conversation with the Lithuanian journal Kultūros barai.

Sofi OKSANEN

A lion in a cage (En) (Lt)

On the Finlandization of Europe

In the aftermath of World War II, Finland pursued a policy of remaining on good terms with the Soviet Union with a view to safeguarding Finnish sovereignty. This strategy became known as „Finlandization“. A strategy that now haunts Europe, writes Sofi Oksanen, as Russia continues to focus on expanding its sphere of influence.

Bronislovas KUZMICKAS

From a distance (En) (Lt)

Postmodern identity in an increasingly postmodern reality. Why is it that, 25 years after independence, the attachment that Lithuanian citizens once felt to their country has weakened considerably? Because postmodernist self-consciousness prefers regional identity to state identity? Bronislovas Kuzmickas reports.

SPAUDOS,
RADIJO IR
TELEVIZIJOS
RĖMIMO
FONDAS

SRTR fondas Kultūros barų
projektams 2018 m. skyrė
70 000 eurų finansinę paramą

SRTR fondas remia rubrikas:

Rūpesčiai ir lūkesčiai, Problemos ir idėjos, Kūryba
ir kūrėjai, Pažinti naują, Istorijos puslapiai

www.eurozine.com

Svarbiausi straipsniai apie Europos kultūrą ir politiką

Eurozine yra internetinis žurnalas, skelbiantis esė, straipsnius ir interviu svarbiausiomis mūsų laikų temomis.

Europos kultūros žurnalai pasiekiami pirštų galiukais

Eurozine yra svarbiausių Europos kultūros žurnalų tinklas. Jis jungia ir remia daugiau nei 100 žurnalų – savo partnerių bei asocijuotų leidinių ir institucijų iš visos Europos.

Nauja transnacionalinė viešoji erdvė

Skelbdamas geriausius žurnalų – partnerių straipsnius įvairiomis kalbomis, Eurozine atveria naują viešąją erdvę transnacionaliniam bendravimui ir diskusijoms.

EUROZINE

Geriausi straipsniai iš visos Europos

Spaudė akcinė bendrovė Spauda, www.spauda.com

Laisvės pr. 60, 05120 Vilnius

Tiražas 2700 egz.

Kaina – 1,45 Eur

Koncertas „Gloria Lietuvai“

Apie projektą skaitykite p. 51

Kaina – 1,45 Eur
KULTŪROS BARAI 2018. Nr. 12 (648), (1–96)
Indeksas 5031

ISSN 0134-3106

9 770134 310009